

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού»

*Επανάχρηση παλαιών εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών
κτηρίων – συγκροτημάτων, με σκοπό τη μετατροπή τους σε
πολιτιστικά κέντρα: Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης*

Πτυχιακή Εργασία

Φοιτητής: Αλεξανδρίδης Θεόδωρος

Επιβλέπων: Σαπουνάκης Αριστοτέλης

Βόλος, Οκτώβριος 2018

Δήλωση

Βεβαιώνω ότι η παρούσα εργασία είναι δική μου, δεν έχει συγγραφεί από άλλο πρόσωπο με ή χωρίς αμοιβή, δεν έχει αντιγραφεί από δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη εργασία άλλου και δεν έχει προηγουμένως υποβληθεί για βαθμολόγηση στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή αλλού. Βεβαιώνω ότι είμαι εν γνώσει των κανόνων περί λογοκρισίας του ΤΜΧΠΠΑ και ότι στο πλαίσιο αυτού έχουν τηρηθεί όλοι οι κανόνες κατά την ακαδημαϊκή δεοντολογία σχετικά με αναφορές, βιβλιογραφία, κ.λπ., τόσο από έντυπες όσο και από ηλεκτρονικές πηγές. Σε περίπτωση λογοκλοπής αποδέχομαι όλες ανεξαιρέτως τις ποινές που προβλέπουν οι εκάστοτε Κανονισμοί του ΠΘ ή και του ΤΜΧΠΠΑ.

27/09/2018

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την στήριξη που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Σαπουνάκη Αριστεΐδη, για την άψογη συνεργασία και την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε κατά την συγγραφή της παρούσας εργασίας. Επίσης να ευχαριστήσω την βιβλιοθηκονόμο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, Εύη Κολοβού, για την βοήθεια που μου προσέφερε στην έρευνα της βιβλιογραφίας. Τέλος, ένα θερμό ευχαριστώ στην φίλη Ζωή Τζήμητρα, για την καλλιτεχνική επιμέλεια του εξωφύλλου της παρούσας εργασίας.

Περίληψη

Ο πολιτισμός είναι μια από τις βασικότερες ανάγκες του ανθρώπου, μέσω αυτού επικοινωνεί, μαθαίνει, δημιουργεί κι έρχεται σε επαφή με την υπόλοιπη κοινωνία. Η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει τα πολιτιστικά αγαθά, υλικά και άυλα, τα οποία συνθέτουν την έννοια του πολιτισμού. Τα περισσότερα από αυτά τα αγαθά έχουν διατηρηθεί μέσα στους αιώνες και ακόμα και στις μέρες μας, χρήζουν προστασίας, ώστε να παραδοθούν στις επόμενες γενιές. Τέτοια πολιτιστικά κειμήλια – της νεότερης ιστορίας – είναι και τα παλαιά βιομηχανικά κτίρια (χτισμένα από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ως τις αρχές του 20^{ου}), τα οποία μαζί με το βιομηχανικό εξοπλισμό τους, αποτελούν τη λεγόμενη βιομηχανική κληρονομιά. Η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι ένα πολύ σημαντικό ζήτημα, καθώς τα περισσότερα από αυτά τα κτίρια βρίσκονται εντός των πόλεων και αποτελούν μέρος της καθημερινότητας τους. Η περίοδος αποβιομηχάνισης των πόλεων στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, άφησε πολλά απ' αυτά τα κτίρια κενά και εγκαταλελειμμένα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αρκετά περιβαλλοντικά, κοινωνικά και αναπτυξιακά προβλήματα. Γρήγορα όμως βρέθηκε η λύση γι' αυτά τα κελύφη και ήδη από την δεκαετία του 1960 άρχισε η διαδικασία της επανάχρησής τους, με την αλλαγή της αρχικής τους χρήσης. Η μέθοδος τη «προσαρμοστικής επανάχρησης» με τη μετατροπή των κελυφών σε πολιτιστικούς χώρους φαίνεται ότι είναι η καλύτερη, καθώς τα οφέλη είναι πολλαπλά για την κοινωνία, το περιβάλλον, τον πολιτισμό αλλά και την οικονομία των πόλεων.

Λέξεις κλειδιά: Προσαρμοστική επανάχρηση, βιομηχανική κληρονομιά, διατήρηση πολιτιστικής κληρονομιάς, βιομηχανικά κτίρια, αστική αναγέννηση.

Abstract

Culture is one of the most basic human needs, because of it, humans communicate, learn, create and stay in touch with the society. Cultural heritage includes all the cultural goods, material and immaterial, which compose the concept of culture. Most of them, have been preserved through the centuries, even nowadays they require protection, in order to be delivered to the next generations. Such cultural relics – of modern history – are the old industrial buildings (built from late 18th century, until the beginning of the 20th) and its equipment, which constitutes the so-called industrial heritage. The conservation of industrial heritage matters, because most of these buildings are located within cities and they are part of the city's everyday life. The period of de-industrialization of the cities, in the middle of the 20th century, left many of these buildings empty and abandoned, and as a result plenty of environmental, social and development problems were created. The solution was found quickly, so from the 1960's the process of their reuse began. The method of “adaptive reuse” for cultural purposes seems to be the best, because the benefits are multiple for the society, the environment, the culture and the economy of the cities.

Key words: Adaptive reuse, industrial heritage, cultural heritage preservation, industrial buildings, urban regeneration.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract	6
Κατάλογος Πινάκων	8
Κατάλογος Εικόνων	8
Κατάλογος Χαρτών	9
Συνομογραφίες	10
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1: Βιομηχανική Κληρονομιά και Αστικό Τοπίο	14
1.1. Ορισμός της Πολιτιστικής Κληρονομιάς	14
1.2. Η Βιομηχανική Κληρονομιά και η Βιομηχανική Αρχαιολογία	18
1.3. Η Βιομηχανική Κληρονομιά στον αστικό ιστό	21
1.4. Τρόποι αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς	24
Κεφάλαιο 2: Η Αστική Αναγέννηση και η Έννοια της «Προσαρμοστικής Επανάχρησης» (“Adaptive Reuse”)	27
2.1. Αστική Αναγέννηση	27
2.2. Προσαρμοστική Επανάχρηση	30
2.3. Αστική αναγέννηση μέσα από την αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς	35
2.3.1. Τα πολιτιστικά clusters	37
Κεφάλαιο 3: Διεθνής και Εγχώρια Εμπειρία	40
3.1. Διεθνή Παραδείγματα	40
3.1.1. Tate Modern, Λονδίνο	40
3.1.2. Gasometer Town, Βιέννη	42
3.2. Εγχώρια Παραδείγματα	45
3.2.1. Τεχνόπολις, Αθήνα	45
Κεφάλαιο 4: Τα Παλιά Βιομηχανικά Κτίρια στην Ελλάδα	48
4.1. Ιστορική αναδρομή	48
4.2. Θεσμικό πλαίσιο	52
Κεφάλαιο 5: Η Περίπτωση της Θεσσαλονίκης	54
5.1. Η Θεσσαλονίκη σαν αστικό συγκρότημα	54
5.2. Ο Πολιτισμός και η Θεσσαλονίκη	54

5.3. Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Θεσσαλονίκης	58
5.4. Παραδείγματα «προσαρμοστικής επανάχρησης» στην Θεσσαλονίκη – Επίδραση στην γύρω περιοχή.....	63
5.5. Προοπτικές επανάχρησης βιομηχανικών κτηρίων στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης 72	
5.5.1. Επανάχρηση για πολιτιστικούς σκοπούς στη δυτική Θεσσαλονίκη	72
5.5.2. Επανάχρηση για πολιτιστικούς σκοπούς στην ανατολική Θεσσαλονίκη	76
Συμπεράσματα	80
Παράρτημα Α1.....	83
Παράρτημα Α2.....	84
Βιβλιογραφία	91

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Εξέλιξη των πολιτικών αστικής αναγέννησης	30
Πίνακας 2: Βιομηχανική απογραφή, 1917.....	50
Πίνακας 3: Βιομηχανική και βιοτεχνική απογραφή, 1920	50
Πίνακας 4: Έκταση σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου Ελλάδος (σε χλμ.)	51
Πίνακας 5: Μουσεία Θεσσαλονίκης.....	55
Πίνακας 6: Αίθουσες και ανοιχτά θέατρα του ΚΘΒΕ	57
Πίνακας 7: Βιομηχανικά κτίρια της Θεσσαλονίκης (τέλη 19 ^{ου} , αρχές 20 ^{ου} αιώνα).....	60
Πίνακας Π1: Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO στην Ελλάδα	83

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1: Tate Modern	42
Εικόνα 2: Δεξαμενές Gasometer.....	44
Εικόνα 3: Σχέδια Δεξαμενών Gasometer.....	44
Εικόνα 4: Τεχνόπολις Δήμου Αθηνών.....	47
Εικόνα 5: Ψυγεία Χαριλάου Α.Ε.	70
Εικόνα 6: Βυρσοδεψείο Νούσια	70
Εικόνα 7: Μουσείο Ύδρευσης Θεσσαλονίκης (πρώην αντλιοστάσιο Ο.Υ.Θ.)	70
Εικόνα 8: Πολυχώρος Labatoir (παλαιά σφαγεία Θεσσαλονίκης)	70
Εικόνα 9: Παλιό εργοστάσιο φωταερίου Θεσσαλονίκης.....	70
Εικόνα 10: Εργοστάσιο φωταερίου Θεσσαλονίκης και κτίριο ΠΚΜ.....	71

Εικόνα 11: Ζυθοποιία "ΦΙΞ"	71
Εικόνα 12: Ζυθοποιία "ΦΙΞ" (πρόσοψη).....	71
Εικόνα 13: Μύλος Χατζηγιαννάκη - Αλτιναλμάζη	71
Εικόνα 14: Πολυχώρος "Μύλος"	71
Εικόνα 15: Κεραμοποιεία Αλλατίνι.....	78

Κατάλογος Χαρτών

Χάρτης 1: Πολεοδομικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης, Ernest Hebrard	60
Χάρτης 2: Περιοχή Μπεχτσινάρ, 1904.....	63
Χάρτης 3: Πρώην βιομηχανική ζώνη Δυτικής Θεσσαλονίκης.....	64
Χάρτης 4: Χάρτης χρήσεων γης Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου, 1993	66
Χάρτης 5: Πρόταση ανάπτυξης χρήσεων τουρισμού και αναψυχής	66
Χάρτης 6: Πρόταση πολεοδομικών παρεμβάσεων στην δυτική Θεσσαλονίκη.....	75
Χάρτης 7: Πρόταση πολεοδομικών παρεμβάσεων στην ανατολική Θεσσαλονίκη.....	79
Χάρτης Π1: Μουσεία Δήμου Θεσσαλονίκης.....	85
Χάρτης Π2: Θέατρα και γκαλερί Δήμου Θεσσαλονίκης.....	86
Χάρτης Π3: Πολιτιστικοί χώροι Δήμου Θεσσαλονίκης.....	87
Χάρτης Π4: Νεότερα μνημεία Δήμου Θεσσαλονίκης.....	88
Χάρτης Π5: Διατηρητέα κτίρια Δήμου Θεσσαλονίκης.....	89
Χάρτης Π6: Βιομηχανική κληρονομιά Δήμου Θεσσαλονίκης.....	90

Συντομογραφίες

A.E. = Ανώνυμη Εταιρεία

ΓΠΣ = Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο

E.Y.A.Θ. = Εταιρεία Ύδρευσης & Αποχέτευσης Θεσσαλονίκης

EAXA = Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων και Αναπλάσεις

ΕΛΣΤΑΤ = Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΣΣΔ = Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

ΗΠΑ = Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

MME = Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

O.Y.Θ. = Οργανισμός Ύδρευσης Θεσσαλονίκης

Π.Α.Θ.Ε. = Αυτοκινητόδρομος Πειραιά – Αθηνών – Θεσσαλονίκης – Ευζώνων

Π.Δ. = Προεδρικό Διάταγμα

ΠΚΜ = Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας

ΦΕΚ = Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

ATLAS = Association for Tourism and Leisure Education

F.Y.R.O.M. = Former Yugoslav Republic of Macedonia

TICCIH = The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage

U.S. EPA = United States Environmental Protection Agency

UNESCO = United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Εισαγωγή

Η πολιτισμός αποτελεί τον κινητήριο μοχλό της εξέλιξης της ανθρωπότητας και βοηθάει στη διαμόρφωση της κοινωνίας και της επικοινωνίας των ανθρώπων. Ο πολιτισμός είναι δύσκολο να οριστεί σαν έννοια, επειδή είναι μια πολύπλοκη ολότητα η οποία περιλαμβάνει διάφορα χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής. Υπάρχουν διάφοροι και διαφορετικοί πολιτισμοί, ανάλογα με την περιοχή και την εποχή που εξετάζουμε. Στην ουσία, οι άνθρωποι δημιουργούν, εξελίσσουν και μεταλλάσσουν τον εκάστοτε πολιτισμό.

Ως πολιτιστική κληρονομιά, ορίζουμε όλα αυτά τα πολιτιστικά αγαθά που έχουν διασωθεί στο πέρασμα των αιώνων και μας βοηθούν να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τον πολιτισμό μιας συγκεκριμένης εποχής ή ενός τόπου. Η διατήρησή της λοιπόν είναι αναγκαία, καθώς αποτελεί πηγή γνώσης αλλά και έμπνευσης, ενώ και συναισθηματικά αποτελεί έναν δυνατό δεσμό μας με το παρελθόν. Κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αποτελούν και τα βιομηχανικά κτίρια με τον εξοπλισμό τους, καθώς αποτελούν τα απομεινάρια μιας από τις σπουδαιότερες εποχές που άλλαξε για πάντα την ιστορία της ανθρωπότητας – της Βιομηχανικής Επανάστασης. Η διατήρησή τους είναι επιτακτική, αφού αποτελούν αρχιτεκτονικά κειμήλια, αλλά και ιστορικούς τόπους όπου δόθηκαν σημαντικές μάχες για τη διαμόρφωση των εργασιακών δικαιωμάτων όπως τα γνωρίζουμε σήμερα.

Μια αποτελεσματική μέθοδος για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι η προσαρμοστική επανάχρηση των κτιρίων, δηλαδή η ανακαίνισή τους και η αλλαγή της χρήσης τους από βιομηχανική σε πολιτιστική, οικιστική, εμπορική κ.α. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται εδώ και αρκετές δεκαετίες και τις περισσότερες φορές έχει εντυπωσιακά αποτελέσματα στην ολική αναγέννηση της περιοχής όπου βρίσκεται το κτίριο που επαναχρησιμοποιείται. Η παρούσα έρευνα λοιπόν, εξετάζει την επανάχρηση των κτιρίων αυτών με σκοπό τη μετατροπή τους σε χώρους πολιτισμού, αλλά και τα αποτελέσματα που έχει η αλλαγή χρήσης στην γύρω περιοχή.

Το πρώτο κεφάλαιο, αποτελεί ένα εισαγωγικό θεωρητικό κεφάλαιο, στο οποίο παρουσιάζονται οι έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς, της βιομηχανικής κληρονομιάς και της βιομηχανικής αρχαιολογίας, οι οποίες θέτουν το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας. Στο ίδιο

κεφάλαιο παρουσιάζεται η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην βιομηχανική κληρονομιά και τον αστικό ιστό, μια σχέση που επηρεάζει τις λειτουργίες της πόλης. Το κεφάλαιο κλείνει απαντώντας στο ερώτημα «πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η βιομηχανική κληρονομιά;».

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται μια σύντομη εισαγωγή στις βασικές αρχές της αστικής αναγέννησης, καθώς και μια ιστορική αναδρομή στις πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν ώστε να επιτευχθεί η αστική αναγέννηση, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα έως και τις μέρες μας. Έπειτα παρουσιάζεται ένα εργαλείο που μπορεί να βοηθήσει στην αστική αναγέννηση, κι αυτό είναι η «προσαρμοστική επανάχρηση», δηλαδή η αλλαγή της χρήσης ορισμένων κτιρίων με σκοπό την επίλυση διάφορων προβλημάτων που δημιουργούνται στον αστικό ιστό, κυρίως λόγω σύγκρουσης χρήσεων γης. Το κεφάλαιο κλείνει παρουσιάζοντας τον τρόπο μέσα από τον οποίο μπορεί η προσαρμοστική επανάχρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς να δώσει λύσεις σε προβλήματα πολεοδομικής και αναπτυξιακής φύσης, προάγοντας τον πολιτισμό και τις τέχνες.

Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει παραδείγματα προσαρμοστικής επανάχρησης βιομηχανικών κελυφών στο εξωτερικό αλλά και στη χώρα μας. Αρχικά παρουσιάζεται η μετατροπή του παλιού σταθμού παραγωγής ενέργειας στο Bankside του Λονδίνου, σε γκαλερί μοντέρνας τέχνης (Tate Modern), ενώ ακολουθεί η μετατροπή τεσσάρων δεξαμενών αερίου σε νέα κτίρια μικτών χρήσεων (κατοικία, πολιτισμός κλπ) στην περιοχή Simmering της Βιέννης. Τέλος, παρουσιάζεται κι ένα ελληνικό παράδειγμα, η Τεχνόπολις του Δήμου Αθηνών, όπου το παλιό εργοστάσιο φωταερίου μετατράπηκε σε πολυχώρο πολιτισμού και μουσείο φωταερίου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα. Παρουσιάζονται ορισμένα στοιχεία για την εξέλιξη της ελληνικής βιομηχανίας, ξεκινώντας από το 1860 και τα πρώτα βήματα της, μέχρι την αποβιομηχάνιση των πόλεων που ξεκίνησε το 1980. Το κεφάλαιο κλείνει με την παρουσίαση του νομικού πλαισίου που προστατεύει τη βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας.

Το πέμπτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στη μελέτη της Θεσσαλονίκης και της βιομηχανικής της κληρονομιάς. Αρχικά παρουσιάζονται σύντομα τα χαρακτηριστικά της πόλης και η σχέση της με τον πολιτισμό. Στη συνέχεια γίνεται μια καταγραφή της πολιτιστικής της κληρονομιάς, ενώ εξετάζεται αν αυτή έχει αξιοποιηθεί και σε ποιόν βαθμό. Καταγράφονται και αναλύονται οι

περιπτώσεις προσαρμοστικής επανάχρησης των βιομηχανικών κελυφών της πόλης και στη συνέχεια προτείνονται νέες παρεμβάσεις σε βιομηχανικά κτίρια, με σκοπό την αστική αναγέννηση μέσω της επανάχρησης των κτιρίων αυτών για πολιτιστικούς σκοπούς.

Στο τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα. Συμπεράσματα που αφορούν την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την προστασία της, αλλά και την ανάγκη για διατήρησή της. Ορισμένα απ' αυτά προέκυψαν από την μελέτη περίπτωσης και αφορούν κυρίως τον σχεδιασμό, που είναι απαραίτητος για να επιτευχθεί η αστική αναγέννηση μέσω της προσαρμοστικής επανάχρησης των παλιών βιομηχανικών κτιρίων.

Κεφάλαιο 1: Βιομηχανική Κληρονομιά και Αστικό Τοπίο

1.1. Ορισμός της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Ο πολιτισμός είναι μια έννοια για την οποία μπορούν να δοθούν πολλοί ορισμοί, γεγονός το οποίο δηλώνει είτε ότι υπάρχει μεγάλη σύγχυση γύρω από το θέμα, είτε ότι ο πολιτισμός είναι μια τόσο μεγάλη και ευρεία έννοια που μπορεί να περιγραφεί απ' όλους αυτούς τους ορισμούς (Tomlinson, 1991:4). Η έννοια του πολιτισμού, προήλθε από τις επιστήμες της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, όταν ο ανθρωπολόγος E.B. Tylor, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έθεσε τις βάσεις για έναν ορισμό του πολιτισμού, ως «σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, το νόμο, τα ήθη και τα έθιμα και άλλες δεξιότητες που απέκτησε ο άνθρωπος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας (Παπαδοπούλου, n.d.:8). Ο Richards (1996:264) θεωρεί πως υπάρχει μια αίσθηση ότι ο πολιτισμός είναι μια πολύπλοκη ολότητα που παρέχει ένα οργανωτικό πλαίσιο για τους διάφορους «τρόπους ζωής». Αυτή η προσέγγιση δεν πέφτει στην παγίδα της οριοθέτησης του πολιτισμού, καθώς στην ουσία, ο πολιτισμός δεν είναι ένας/μοναδικός, αλλά πολλοί, οι οποίοι δημιουργούνται από τις διαφορές/διαφορετικές κοινωνίες και εμπλουτίζονται ή αλλάζουν στο πέρασμα του χρόνου. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η προσπάθεια της απόδοσης ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για τον πολιτισμό, δημιουργεί μια τόσο μεγάλη γενίκευση, που καταλήγει να αναιρεί την ουσία της ύπαρξης του ίδιου του ορισμού (Richards, 1996:264).

Ο πολιτισμός, ουσιαστικά παρέχει ένα πλαίσιο κοινών χαρακτηριστικών που ενώνουν μια κοινωνική ομάδα, επομένως είναι ένα στοιχείο ζωτικής σημασίας για τους ανθρώπους καθώς μπορεί να τους εντάξει σε σύνολα, να τους κοινωνικοποιήσει και να τους βοηθήσει να αναπτυχθούν μέσα σ' αυτά. Συνδέει την ανθρώπινη κοινωνία με το περιβάλλον της και εξασφαλίζει την ασφάλεια και τη διάρκεια ομάδων και ατόμων του ανθρώπινου είδους (Παπαδοπούλου, n.d.:9). Κατά μια έννοια λοιπόν, ο πολιτισμός είναι η κινητήρια δύναμη που ωθεί τον άνθρωπο στην εξέλιξή του, επομένως η σπουδαιότητά του και η επιρροή του στο ανθρώπινο είδος δε μπορεί να υποτιμηθεί.

Ο πολιτισμός μπορεί να διακριθεί σε δύο διαδικασίες σύμφωνα με τον Richards (2005:22), στον πολιτισμό ως διαδικασία και στον πολιτισμό ως προϊόν. Έτσι λοιπόν, ο

πολιτισμός ως διαδικασία, ορίζει τις διεργασίες μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι δίνουν νόημα στην ύπαρξή τους και τη ζωή τους και λόγω της ύπαρξης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, έχουμε διαφορετικούς πολιτισμούς, που μπορούν να είναι κοινοί για ένα κράτος, για μια φυλή, ή για μια ομάδα με συγκεκριμένες ασχολίες (Richards, 2005:22). Η δεύτερη περίπτωση, προκύπτει κυρίως από την κριτική, η οποία θεωρεί τον πολιτισμό ως ένα προϊόν δραστηριοτήτων στις οποίες έχουν πιστωθεί συγκεκριμένα νοήματα κι έτσι η «υψηλή κουλτούρα» μπορεί να είναι τα έργα ενός διάσημου καλλιτέχνη, ενώ η «υπο-κουλτούρα» να είναι κάποια τηλεοπτική σειρά (Richards, 2005:22). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι ο πολιτισμός έχει πολλές εκφάνσεις στην καθημερινότητα όλων των ανθρώπων, από τις καλλιτεχνικές τους ανησυχίες και τις θρησκευτικές τους δοξασίες, μέχρι τις διατροφικές τους συνήθειες. Επομένως, ο πολιτισμός είναι ένα σημαντικό στοιχείο στη ζωή κάθε ανθρώπου, ανεξαρτήτου φύλλου, εθνικότητας κλπ. και η μίξη των διάφορων πολιτισμών βοηθάει στην σύγκλιση των λαών και την ανάπτυξη του αλληλοσεβασμού και της συνεργασίας.

Με τον όρο κληρονομιά, εννοούμε οτιδήποτε πολύτιμο παραλαμβάνουμε από τις προηγούμενες γενιές ως ηθική ή/και πνευματική παρακαταθήκη. Έτσι λοιπόν, η κληρονομιά μπορεί να έχει ηθική, πνευματική, πολιτιστική και καλλιτεχνική αξία, η οποία βοηθάει στην ανάπτυξη της κοινωνίας μας. Ουσιαστικά, η κληρονομιά αποτελεί μια βάση που άφησαν οι προηγούμενες γενιές, πάνω στην οποία καλούμαστε πατήσουμε ώστε να εξελιχθούμε και να αφήσουμε τη δικιά μας παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές.

Τις τελευταίες δεκαετίες, γίνεται λόγος για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (υλικής ή/και άυλης), η οποία σε πολλές περιπτώσεις αλλοιώνεται ή καταστρέφεται. Ζούμε σε μια εποχή με γρήγορους ρυθμούς και πληθώρα δραστηριοτήτων, όπου γίνεται όλο και πιο δύσκολο να προστατευτεί η παρακαταθήκη που έχουν αφήσει οι προηγούμενες γενιές. Αυτό συμβαίνει επειδή κύριο μέλημα των ανθρώπων είναι η εξέλιξη, γεγονός που τους απομακρύνει απ' το παρελθόν και συνεπώς η Πολιτιστική μας Κληρονομιά συχνά παραμελείται. Για το λόγο αυτό, οι κυβερνήσεις των χωρών αλλά και πολλές οργανώσεις και οργανισμοί ανά τον κόσμο, προσπαθούν μέσα από τη δημιουργία νόμων, πλαισίων και δράσεων να προστατεύσουν την Πολιτιστική Κληρονομιά.

Οι κυριότερες οργανώσεις/οργανισμοί παγκόσμιας εμβέλειας για την προστασία και την ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι (Γκέτσιος, 2018):

- **UNESCO** (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό).
- **ICOMOS** (International Council on Monuments and Sites – Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χώρων).
- **ICCROM** (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property – Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Συντήρησης και της Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών).
- **OWHC** (Organization of World Heritage Cities – Οργανισμός Πόλεων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς).
- **ICAHM** (International Committee on Archaeological Heritage Management – Διεθνής Επιτροπή για τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς).
- **WMF** (World Monuments Fund – Παγκόσμιο Ταμείο Μνημείων).

Η UNESCO είναι ο σημαντικότερος από τους παραπάνω οργανισμούς και έχει στόχο την ευημερία του ανθρώπου μέσα σε έναν ειρηνικό κόσμο. Αυτό το επιδιώκει μέσα από την εκπαίδευση, τις κοινωνικές και φυσικές επιστήμες, τον πολιτισμό και την επικοινωνία των λαών. Ιδρύθηκε στις 16 Νοεμβρίου του 1945 στο Λονδίνο¹.

Ο ορισμός για την Πολιτιστική και Φυσική κληρονομιά, δόθηκε από την UNESCO στην Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (Παρίσι, 1972). Έτσι λοιπόν, ως «Πολιτιστική Κληρονομιά», θεωρούνται (UNESCO, 1972):

- Τα μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, μνημεία γλυπτικής και ζωγραφικής, στοιχεία ή δομές αρχαιολογικής φύσης, επιγραφές, σπήλαια και συνδυασμοί των ανωτέρω χαρακτηριστικών, οι οποίοι είναι ανεκτίμητης αξίας – σε παγκόσμιο επίπεδο – από ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής απόψεως.
- Ομάδες κτηρίων: ομάδες διαχωρισμένων ή ενιαίων κτηρίων, τα οποία λόγω της αρχιτεκτονικής τους, της ομοιογένειάς τους ή της θέσης τους στο τοπίο, είναι ανεκτίμητης αξίας – σε παγκόσμιο επίπεδο – από ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής απόψεως.

¹ <http://www.unesco-hellas.gr/gr/default.htm>

- Τοποθεσίες: έργα ανθρώπων ή έργα που είναι προϊόντα του συνδυασμού του ανθρώπου και της φύσης, και περιοχές όπως αρχαιολογικοί χώροι που είναι ανεκτίμητης αξίας – σε παγκόσμιο επίπεδο – από ιστορική, αισθητική, εθνολογική ή ανθρωπολογική άποψη.

Βέβαια, ο συγκεκριμένος ορισμός επικεντρώνεται σε υλικά αγαθά και υπαρκτά έργα. Η πολιτιστική κληρονομιά δεν περιορίζεται μόνο σ' αυτά. Με την πάροδο των χρόνων στην έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν ενταχθεί κι άλλες κατηγορίες ιστορικών αποθεμάτων, κι έτσι μπορούμε να διακρίνουμε την πολιτιστική κληρονομιά σε υλική και άυλη. Στην υλική κληρονομιά εντάσσονται τα κινητά πολιτιστικά αγαθά όπως είναι τα έργα τέχνης, τα αρχαιολογικά ευρήματα, γραπτά μνημεία, οπτικοακουστικό υλικό κ.α. καθώς και τα ακίνητα, τα οποία αφορούν κτίσματα, ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους, οικιστικά σύνολα, τοπία κ.α. (Κόνσολα, 2006:38). Η άυλη κληρονομιά περιλαμβάνει παραδόσεις και ζωντανές παραστάσεις οι οποίες κληρονομήθηκαν από τους προγόνους μας και θα περάσουν στους απογόνους μας, έτσι ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά λογίζονται: η γλώσσα, τα τελετουργικά, τα ήθη και τα έθιμα, οι παραδόσεις, οι κοινωνικοί θεσμοί, η παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων (παραδοσιακές συνταγές και τεχνοτροπίες) κ.α.²

Η προστασία όλων αυτών των πολιτιστικών αγαθών, προκύπτει από τις ανάγκες των ανθρώπων να διατηρήσουν τους δεσμούς με το παρελθόν τους, αλλά – όπως αναφέρθηκε παραπάνω – και λόγω της εμπορευματοποίησης του πολιτισμού, ο οποίος γίνεται όλο και πιο προσοδοφόρος στις μέρες μας. Μάλιστα, τις τελευταίες δεκαετίες έχει κάνει την εμφάνισή της μια «νέα μορφή» εναλλακτικού τουρισμού, ο πολιτιστικός τουρισμός, ο οποίος στην πραγματικότητα έχει τις ρίζες του στον 17^ο αιώνα και στη «Μεγάλη Περιήγηση» (Grand Tour), η οποία πραγματοποιούνταν από την αριστοκρατική νεολαία της Αγγλίας και περιελάμβανε επισκέψεις και ξεναγήσεις στις πόλεις της Ευρώπης. Ο πολιτιστικός τουρισμός ορίζεται από την ATLAS (Association for Tourism and Leisure Education) ως η μετακίνηση ανθρώπων σε πολιτιστικά αξιοθέατα, μακριά από τον τόπο διαμονής τους, με την πρόθεση να μαζέψουν νέες πληροφορίες και εμπειρίες προς ικανοποίηση των πολιτιστικών τους αναγκών (Richards, 2011:30). Κάθε χώρα ή τόπος, χρησιμοποιεί διάφορα στοιχεία του πολιτισμού της όπως η διασκέδαση, η γαστρονομία, η αρχιτεκτονική και λοιπά στοιχεία της καθημερινότητας των κατοίκων της, ώστε να προσελκύσει τουρίστες (Goeldner & Ritchie, 2006:262).

² <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>

Μέσα στον ανταγωνισμό που παρατηρείται ανάμεσα στις πόλεις ώστε να προσελκύσουν νέα κεφάλαια (είτε από επενδύσεις, είτε από την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας), οι πόλεις προσπαθούν να αναδείξουν τα μοναδικά τους χαρακτηριστικά και να υιοθετήσουν μια ταυτότητα. Ο πολιτισμός και η κουλτούρα μιας περιοχής μπορεί να είναι η κινητήρια δύναμη για τις πόλεις. Επίσης ο τουρισμός μπορεί να αποδειχθεί ως ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει μια περιοχή στην οικονομική ανάπτυξη, επομένως η πολιτιστική κληρονομιά αυτομάτως γίνεται μια πηγή η οποία μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη του τόπου μέσω του τουρισμού (Mengüsoğlu & Boyacıoğlu, 2013:127). Επομένως η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς απορρέει και ως μια ανάγκη των πόλεων για τη δημιουργία μιας μοναδικής ταυτότητας, η οποία θα τους επιτρέψει να αναπτύξουν τον πολιτιστικό τουρισμό και να προσελκύσουν νέα κεφάλαια.

1.2. Η Βιομηχανική Κληρονομιά και η Βιομηχανική Αρχαιολογία

Η Πολιτιστική Κληρονομιά είναι μια ευρεία έννοια που περιλαμβάνει διάφορα στοιχεία όπως εικαστικά έργα, αρχιτεκτονικές κατασκευές, έθιμα κλπ. Ένα κομμάτι της, είναι και η Βιομηχανική Κληρονομιά, η οποία απαρτίζεται από παλιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις (εργοστάσια, βιοτεχνίες κ.α.) αλλά και τον εξοπλισμό αυτών των βιομηχανιών.

Οι εκπρόσωποι της Διεθνούς Επιτροπής για τη διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς – TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage), συναντήθηκαν το 2003 στη Ρωσία με σκοπό να βεβαιώσουν ότι τα κτίρια και οι κατασκευές που δημιουργήθηκαν για βιομηχανικές δραστηριότητες, οι διαδικασίες και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν μέσα στις κατασκευές αυτές και οι πόλεις και τα τοπία στα οποία βρίσκονται, μαζί με όλες τις άλλες υλικές και άυλες εκδηλώσεις τους, έχουν θεμελιώδη σημασία. Έτσι λοιπόν, μέσα από αυτή τη διάσκεψη, προέκυψε η «Χάρτα του Nizhny Tagil για τη βιομηχανική κληρονομιά», όπου δίνονται (TICCIH, 2003):

1. ο ορισμός της βιομηχανικής κληρονομιάς,
2. οι αξίες της,
3. η σημασία του εντοπισμού, της καταγραφής και της μελέτης,
4. η νομική προστασία,
5. η συντήρηση και διατήρηση, και
6. η παρουσίαση και ερμηνεία της.

Σύμφωνα λοιπόν με τη Χάρτα του Nizhy Tagil (2003), **η βιομηχανική κληρονομιά είναι τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού** που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία. Αυτά λοιπόν, αποτελούνται από κτίρια και μηχανήματα, εργαστήρια, μύλους και εργοστάσια, μεταλλεία, χώρους μεταποίησης και διύλισης, χώρους φύλαξης και αποθήκευσης, τόπους όπου παράγεται, μεταφέρεται και χρησιμοποιείται ενέργεια, μεταφορές με όλη την υποδομή τους, καθώς και χώρους που χρησιμοποιούνταν για κοινωνικές δραστηριότητες σχετικές με τη βιομηχανία όπως η στέγαση, η θρησκευτική λατρεία και η εκπαίδευση (TICCIH, 2003:2).

Για να αναγνωριστούν και να μελετηθούν όλα αυτά τα στοιχεία του βιομηχανικού πολιτισμού, υπάρχει μια διεπιστημονική μέθοδος μελέτης, η **βιομηχανική αρχαιολογία**, όπου εμπλέκονται ποικίλοι επιστημονικοί κλάδοι: ιστορία, αρχιτεκτονική, μηχανολογία, καθώς και πολίτες ευαίσθητοι στα προβλήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς (Καλόγρη et al., 1986:8). Ουσιαστικά, η βιομηχανική αρχαιολογία, είναι μέθοδος καταγραφής των μαρτυριών, υλικών και άυλων, των τεκμηρίων, των τεχνουργημάτων, της στρωματογραφίας και των κατασκευών, των ανθρώπινων οικισμών και των φυσικών και αστικών τοπίων που δημιουργήθηκαν για ή από τη βιομηχανική διεργασία. Η περίοδος που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της συγκεκριμένης μεθόδου, είναι η αρχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα (στη Μεγάλη Βρετανία), έως σήμερα (TICCIH, 2003:2).

Γιατί όμως η βιομηχανική κληρονομιά είναι τόσο σημαντική που χρίζει προστασίας και ποιοι είναι οι λόγοι που την καθιστούν τόσο ξεχωριστή προς το σύνολο των κοινωνικών ομάδων; Αρχικά, ας εξετάσουμε το θέμα από τη λειτουργική του πλευρά. Τα περισσότερα από αυτά τα κτίρια είναι χτισμένα γύρω στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, πράγμα που σημαίνει ότι είναι αρκετά παλαιά και συνήθως κακοσυντηρημένα. Χωρίς την προστασία τους (συντήρηση, επανάχρηση κλπ) αργά ή γρήγορα τα κτίρια και τα αντικείμενα που υπάρχουν σ' αυτά (εξοπλισμός) θα καταστρέφονταν. Με την προστασία τους και την προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα (πολεοδομικά και κοινωνικά) δίνεται μια παράταση της ύπαρξής τους (Lowenthal, 2015:514).

Η κοινωνική της αξία είναι μεγάλη καθώς η βιομηχανία είναι τμήμα των καταλοίπων της καθημερινής ζωής των συνηθισμένων ανθρώπων και με αυτή την ιδιότητα, προσδίδει μια σημαντική αίσθηση ταυτότητας (TICCIH, 2003:2). Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μέχρι την

ραγδαία εξέλιξη του τριτογενούς τομέα τις τελευταίες δεκαετίες, υπήρχε ένα μεγάλο ποσοστό εργαζομένων στις βιομηχανικές μονάδες, κυρίως της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Έτσι λοιπόν, η καθημερινή ζωή της εργατικής τάξης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα βιομηχανικά κτίρια και κατ' επέκταση με τη βιομηχανική κληρονομιά. Σε χώρες με πλούσια βιομηχανική ιστορία, όπως η Αγγλία, οι πολίτες θεωρούν τη βιομηχανική κληρονομιά πολύ σημαντική γιατί τους υπενθυμίζει τον τρόπο με τον οποίο η χώρα τους έγινε σπουδαία, αλλά και γιατί τα κτίρια αυτά είναι συνδεδεμένα με το οικογενειακό τους παρελθόν³. Επίσης, σύμφωνα με τον Loures (2008:687) και τον Lowenthal (2015:420), τα βιομηχανικά κτίρια μας δίνουν μια αίσθηση του χώρου και αποκαλύπτουν την σχέση των ανθρώπων με την περιοχή τους, στο πέρασμα του χρόνου, ενώ ταυτόχρονα βοηθούν στην συντήρηση της συλλογικής μνήμης των εργατών. Επομένως, η συντήρηση και η προστασία της αποτελούν σημαντικές ενέργειες, που αγγίζουν το σύνολο των πολιτών οποιασδήποτε βιομηχανικής περιοχής, όπου ο πολιτισμός της είναι άμεσα συνδεδεμένος με την ανάπτυξη αλλά και την παρακμή της βιομηχανίας.

Όπως υπάρχουν οργανώσεις/οργανισμοί για τη διατήρηση και προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, έτσι υπάρχουν και πιο εξειδικευμένες οργανώσεις/οργανισμοί που εστιάζουν στην προστασία, μελέτη και ανάδειξη της Βιομηχανικής Κληρονομιάς. Οργανώσεις/οργανισμοί παγκόσμιας εμβέλειας είναι οι εξής (Νταφλούκα, 2013:25-26):

- **TICCIH** (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage – Η Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς).
- **E-FAITH** (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage – Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ενώσεων Βιομηχανικής και Τεχνικής Κληρονομιάς).
- **ICOHTEC** (International Committee for the History of Technology – Διεθνής Επιτροπή για την Ιστορία της Τεχνολογίας).

Βέβαια υπάρχουν και οι οργανώσεις/οργανισμοί εθνικής εμβέλειας που φροντίζουν για την διατήρηση των βιομηχανικών μνημείων των χωρών τους. Τέτοιοι οργανισμοί εντοπίζονται κυρίως σε χώρες με πλούσια βιομηχανική ιστορία και μεγάλο βιομηχανικό κτιριακό απόθεμα,

³ <https://historicengland.org.uk/advice/heritage-at-risk/industrial-heritage/how-are-we-classifying-industrial/peoples-views/>

όπως για παράδειγμα το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ. Έτσι λοιπόν υπάρχουν οι εξής οργανισμοί⁴ (Νταφλούκα, 2013:25-26):

- Ηνωμένο Βασίλειο: **AIA** (The Association for Industrial Archaeology – Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία).
- ΗΠΑ: **SIA** (Society for Industrial Archeology – Εταιρία Βιομηχανικής Αρχαιολογίας).
- Ιρλανδία: **IHAI** (Industrial Heritage Association of Ireland – Ένωση Βιομηχανικής Κληρονομιάς της Ιρλανδίας).
- Βέλγιο: **VVIA** (Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie – Φλαμανδική Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία).
- Ιταλία: **AIPAI** (Associazione Italiana per il Patrimonio Archeologico Industriale – Ιταλική Ένωση για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία).

1.3. Η Βιομηχανική Κληρονομιά στον αστικό ιστό

Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις ανέκαθεν επηρέαζαν τον αστικό ιστό και τις λειτουργίες της πόλης, καθώς αποτελούσαν ένα σημαντικό κομμάτι της. Οι περισσότερες βιομηχανικές εγκαταστάσεις του παρελθόντος, εντοπίζονται εντός των πολεοδομικών συγκροτημάτων ή στα περίχωρα αυτών καθώς οι εργάτες των βιομηχανιών προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά/οικονομικά στρώματα που κατοικούσαν στις πόλεις. Ως συνέπεια αυτής της χωροταξικής τοποθέτησης των παλιών βιομηχανιών, παρατηρούμε την ανάπτυξη ολόκληρων πολεοδομικών ενοτήτων με βάση τις βιομηχανίες. Πολλές φορές οι περιοχές γύρω από τα παλιά βιομηχανικά κτίρια ήταν υποβαθμισμένες σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές των πόλεων, λόγω του επιβαρυσμένου από τις βιομηχανίες περιβάλλοντος, αλλά και της δημιουργίας εργατικών κατοικιών για τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα που εργάζονταν στις βιομηχανίες.

Παρόλα αυτά, οι περιοχές στις οποίες υπήρχαν βιομηχανικές εγκαταστάσεις, βρίσκονταν συνήθως κοντά σε υποδομές μεταφορών, όπως για παράδειγμα σε λιμάνι ή σιδηροδρομική γραμμή (π.χ. περιοχή ΦΙΕ στην Θεσσαλονίκη). Η εγγύτητα αυτή οφείλεται στην ανάγκη για εύκολη πρόσβαση σε δίκτυα μεταφορών, ώστε να υπάρχει άμεση τροφοδοσία με πρώτες ύλες, αλλά και άμεση διοχέτευση των παραγόμενων αγαθών στην αγορά. Σε πολλές περιπτώσεις η

⁴ <http://ticcih.org/sites/>

ύπαρξη των βιομηχανικών μονάδων, βοήθησε στην βελτίωση των δικτύων μεταφοράς και κατέστησε τις περιοχές πιο προσβάσιμες.

Πλέον, η βιομηχανική κληρονομιά εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αστικού ιστού, καθώς πολλές αναπλάσεις βασίζονται στα κτιριακά συγκροτήματα των παλιών βιομηχανιών. Οι παλιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα για την ολική αναβάθμιση μιας περιοχής, όπως επίσης και να αποτελέσει τον πυρήνα ενός νέου «κέντρου» σε μια μεγάλη πόλη η οποία έχει ανάγκη από διάχυση του αστικού της ιστού.

Η ανάγκη για αστική αναγέννηση μέσω των παλιών βιομηχανικών κελυφών, έγινε πιο επιτακτική στη μεταβιομηχανική πόλη, όπου παρατηρείται το φαινόμενο της ερημοποίησης αστικών περιοχών (Βορειοανατολική Αγγλία, Βόρεια Γαλλία, τρίγωνο Ιταλικού βορρά Μιλάνο – Τορίνο – Γένοβα), ή ακόμη και ολόκληρων πόλεων (Ντιτρόιτ), καθώς οι βιομηχανίες ήταν χωρικά συγκεντρωμένες σε ένα συγκεκριμένο σημείο (γεγονός που παρατηρείται και σε πολλές πόλεις της Ελλάδας) (Νταγκούμα, 2017:23).

Το φαινόμενο της ερημοποίησης συνέβη επειδή οι πιέσεις που ασκούσε αλλά και δεχόταν η βιομηχανία από τις γειτονικές χρήσεις μέσα στον αστικό ιστό, ήταν μεγάλες, με αποτέλεσμα να εκτοπίσουν τις βιομηχανικές χρήσεις έξω από τον αστικό ιστό. Η άμεση συνέπεια του εκτοπισμού των βιομηχανιών από τις πόλεις, ήταν η δημιουργία οργανωμένων υποδοχέων για βιομηχανικές χρήσεις (αλλά και άτυπων συγκεντρώσεων εργοστασίων), εκτός των ορίων του αστικού ιστού και η μετεγκατάσταση των βιομηχανιών εντός αυτών των υποδοχέων. Το αποτέλεσμα αυτής της μετατόπισης, ήταν η εγκατάλειψη μεγάλου αριθμού βιομηχανικών κτιρίων εντός των πόλεων, όπου δημιουργήθηκαν ανενεργές και άμορφες ζώνες, που παρουσίασαν ασυνέχειες στο χώρο, τα λεγόμενα αστικά κενά (Νταγκούμα, 2017:24).

Αυτά τα αστικά κενά που δημιουργήθηκαν, μπορούν να περιγραφούν εν μέρει με τον όρο «**brownfield**» ο οποίος εισήχθη τη δεκαετία του 1990 για να περιγράψει τη γη, της οποίας η αρχική χρήση έχει εγκαταλειφθεί λόγω συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών διεργασιών (Νταγκούμα, 2017:24). Ο πιο διαδεδομένος ορισμός για τα brownfields έχει δοθεί από τον Οργανισμό Προστασίας του Περιβάλλοντος των ΗΠΑ (U.S. Environmental Protection Agency) και τα ορίζει ως: εγκαταλελειμμένες, αδρανείς, ή υπολειπόμενες βιομηχανικές ή

εμπορικές εγκαταστάσεις, όπου η επέκταση ή η αναδιαμόρφωση τους είναι περίπλοκη λόγω υπάρχουσας ή πιθανής περιβαλλοντικής μόλυνσης (Perovic, & Kurtovic-Folic, 2012:374). Ο κύριος λόγος της εγκατάλειψης αυτών των κτιρίων είναι οι οικονομικές αλλαγές και η παρακμή των παραδοσιακών βιομηχανιών, επομένως, η εγκατάλειψή τους συνεπάγεται την απώλεια αρκετών θέσεων εργασίας, με συνέπεια την παρακμή των γύρω γειτονιών, ακόμα και ολόκληρων των πόλεων (Grimski & Ferber, 2001:143). Οι περιοχές αυτές μπορούν να εντοπιστούν σε κεντρικές περιοχές των πόλεων, στα περίχωρα, ή ακόμη και σε ιστορικές περιοχές, ενώ σύμφωνα με την U.S. EPA, οι τύποι των brownfields είναι οι εξής (Perovic, & Kurtovic-Folic, 2012:375):

- Εγκαταστάσεις πετρελαίου (βιομηχανίες φυσικού αερίου, πρατήρια υγρών καυσίμων, εγκαταστάσεις παραγωγής, διανομής και ανακύκλωσης πετρελαίου).
- Βιομηχανίες (χημικές βιομηχανίες, εγκαταστάσεις παραγωγής τσιμέντου, βιομηχανίες ηλεκτρονικών ειδών, βιομηχανίες σιδήρου και ατσαλιού, βιομηχανίες μηχανικών συσκευών, βιομηχανίες πλαστικών κ.α.).
- Εγκαταστάσεις ανακύκλωσης (ανακύκλωση αυτοκινήτων και μετάλλων, ανακύκλωση δεξαμενών).
- Εγκαταστάσεις επιδιόρθωσης (Βαφεία και συνεργεία επιδιόρθωσης αυτοκινήτων, εγκαταστάσεις επεξεργασίας ξύλου κλπ).
- Λοιπές εγκαταστάσεις (ΧΥΤΑ και χωματερές, σωροί αμιάντου, σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις, ορυχεία, εγκαταστάσεις παραγωγής ενέργειας κ.α.).

Αυτές οι περιοχές, εκτός του ότι αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και το περιβάλλον, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις τα κτίρια κατασκευάστηκαν με τη χρήση επικίνδυνων και επιβλαβών για τη δημόσια υγεία δομικών υλικών (π.χ. αμιάντος), ενώ συχνά υπάρχουν υπολείμματα επικίνδυνων ουσιών τα οποία μπορούν να προκαλέσουν σοβαρά προβλήματα εάν δεν απομακρυνθούν (Cantell, 2005:11). Επιπροσθέτως, υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις στο δομημένο περιβάλλον, καθώς οι γύρω περιοχές παραμένουν αποκομμένες από τον υπόλοιπο αστικό ιστό και σιγά σιγά αρχίζει η υποβάθμισή τους, περιβαλλοντικά, οικονομικά αλλά και κοινωνικά.

Η λύση λοιπόν σε αυτό το ντόμινο υποβάθμισης των πρώην βιομηχανικών περιοχών των πόλεων, είναι η επανάχρηση ή η κατεδάφιση των κελυφών των βιομηχανιών, με παράλληλες δράσεις ανάπλασης στην γύρω περιοχή. Οι επεμβάσεις αυτές βοηθούν στην αναζωογόνηση των εγκαταλελειμμένων περιοχών αλλά και στη δημιουργία ευκαιριών για οικονομική αλλά και πολιτιστική ανάπτυξη.

Η νέα άποψη λοιπόν είναι η διαχείριση των brownfields με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργηθεί κάτι νέο που μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη των περιοχών. Η διαχείριση λοιπόν, έχει περάσει σε ένα δημιουργικό στάδιο, που επιδιώκει να χτίσει πάνω στα «ρείλια» της βιομηχανίας των δύο περασμένων αιώνων.

Στο παρελθόν η διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στόχευε στη συντήρηση του κτιρίου προκειμένου αυτό να υπάρχει και να μεταφέρει τις καλλιτεχνικές ή ιστορικές του αξίες, ενώ μετά το 1980 η διαχείριση αυτή στοχεύει στο οικονομικό και κοινωνικό όφελος (Πεπονά, 2009:104). Έτσι λοιπόν η αποκατάσταση και επανάχρηση ενός μνημείου μπορεί να οδηγήσει (Πεπονά, 2009:104):

- Στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.
- Σε αύξηση επενδύσεων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Σε οικονομικό όφελος, εφόσον αποφεύγεται το κόστος μιας καινούριας κατασκευής.

Πλέον η διαχείριση βασίζεται στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, γι' αυτό και δεν αρκείται σε μια απλή συντήρηση – ανακαίνιση του κτιρίου, αλλά προσπαθεί να αναδείξει την πολιτιστική κληρονομιά, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί μια νέα οικονομική δραστηριότητα γύρω απ' αυτήν.

1.4. Τρόποι αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η διαχείριση και η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι μια απλή υπόθεση, καθώς χρειάζεται λεπτούς χειρισμούς και αποτελεσματικές παρεμβάσεις. Τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μια αυξανόμενη ευαισθητοποίηση των κυβερνήσεων αλλά και των πολιτών για την προστασία της πολιτιστικής – και κατ' επέκταση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Όμως οι προσπάθειες, οι παρεμβάσεις και τα διάφορα έργα υποδομής, δεν επιτυγχάνουν πάντα τους αρχικούς τους στόχους, για διάφορους λόγους, όπως για παράδειγμα η

έλλειψη σωστού σχεδιασμού, η υπερεκτίμηση της αξίας του πολιτιστικού αγαθού, η προχειρότητα στον προγραμματισμό κλπ.

Αρχικά, για να μπορέσουμε να αξιοποιήσουμε την βιομηχανική κληρονομιά, πρέπει πρώτα να την διατηρήσουμε κι αυτό απαιτεί ενδελεχή γνώση του σκοπού ή των σκοπών για τον οποίο ή τους οποίους δημιουργήθηκαν, καθώς και των διαφόρων βιομηχανικών διαδικασιών που μπορεί να διεξάγονταν στους συγκεκριμένους τόπους. Αυτές με τον καιρό μπορεί να έχουν αλλάξει, αλλά όλες οι προηγούμενες χρήσεις πρέπει να εξετάζονται και να αξιολογούνται (TICCIH, 2003:4).

Εάν ο βιομηχανικός χώρος κριθεί κατάλληλος για τη μετατροπή της χρήσης του, θα πρέπει οι νέες χρήσεις να σέβονται τα αξιόλογα αντικείμενα και να διατηρούν τα αρχικά πρότυπα κυκλοφορίας και δραστηριότητας (συνίσταται να υπάρχει μια περιοχή όπου θα ερμηνεύεται η προηγούμενη χρήση). Η αξιοποίησή ενός ιστορικού βιομηχανικού χώρου, βασίζεται στο δημόσιο ενδιαφέρον και στην εκτίμηση της αξίας του, γι' αυτό οι δημόσιες αρχές θα πρέπει να φροντίσουν να ενημερώσουν τους πολίτες για το νόημα και την αξία αυτών των χώρων, μέσω εκθέσεων, ΜΜΕ, διαδικτύου κ.α. παρέχοντας μόνιμη πρόσβαση στους χώρους αυτούς αλλά και προάγοντας τον τουρισμό στις βιομηχανικές περιοχές (TICCIH, 2003:4-5).

Εφόσον ένα κτίριο θεωρηθεί κατάλληλο για να μετατραπεί η χρήση του, θα πρέπει να επιλεγθεί η κατάλληλη νέα χρήση, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά, την ιστορία και τις προοπτικές, όχι μόνο του κτιρίου, αλλά και της γύρω περιοχής. Σύμφωνα με την Candell (2005:3) οι πιο συνηθισμένες νέες χρήσεις των παλιών βιομηχανικών κτιρίων είναι: τα μουσεία, οι γκαλερί τέχνης, τα γραφεία, οι οικιστικές ενότητες, τα σχολεία, τα εμπορικά καταστήματα, αλλά και συνδυασμός των παραπάνω χρήσεων. Βέβαια, αυτό που δίνει την ώθηση για μετατροπή των χρήσεων αυτών των κτιρίων στις παραπάνω νέες χρήσεις, είναι το μέγεθός τους και οι μεγάλοι ελεύθεροι χώροι (Candell, 2005:3) που δίνουν τη δυνατότητα στους αρχιτέκτονες να διαμορφώσουν τον χώρο όπως επιθυμούν ώστε να είναι κατάλληλος υποδοχέας μιας νέας χρήσης που θα προσελκύσει μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Για παράδειγμα, ένα μουσείο πρέπει να είναι ευρύχωρο ώστε τα εκθέματα να τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο που να είναι εύκολη και άνετη η παρατήρησή τους από το κοινό. Οι μεγάλοι ελεύθεροι χώροι των παλιών βιομηχανικών κτιρίων δίνουν τη δυνατότητα αυτή, στον σχεδιαστή της νέας χρήσης.

Η επανάχρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς για μη-πολιτιστικούς σκοπούς (κατοικία, γραφεία κλπ), έχει αρχίσει και αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια. Από τα πρώτα χρόνια της συγκεκριμένης μεθόδου, οι χρήσεις που ήταν δημοφιλείς ήταν οι πολιτιστικές και οι εμπορικές. Η πρώτη πετυχημένη απόπειρα προσαρμογής, θεωρείται η πλατεία Ghirardelli στο San Francisco των ΗΠΑ, όπου το 1964, το παλιό βιομηχανικό σύμπλεγμα του εργοστασίου σοκολάτας, μετατράπηκε σε εμπορικό κέντρο συνολικής έκτασης 176.000 τετραγωνικών μέτρων, ενώ στην συνέχεια υπάρχουν τα παραδείγματα των Faneuil Hall και Quincy Market στην Βοστώνη που μετατράπηκαν σε χώρους διεξαγωγής φεστιβάλ, το 1976 (Candell, 2005:4). Από τότε μέχρι τις μέρες μας, η πλειοψηφία των βιομηχανικών κτιρίων, έχουν μετατραπεί σε χώρους πολιτισμού, αναψυχής και εμπορίου. Ειδικά η ελληνική πραγματικότητα είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα: η Τεχνόπολις, όπου υπήρχε το εργοστάσιο φωταερίου, έγινε ένα σύμπλεγμα πολιτιστικών δραστηριοτήτων και πλέον πραγματοποιούνται διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ από το 2013 λειτουργεί και το Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου. Ένα ακόμα παράδειγμα είναι το Μουσείο της Πόλης του Βόλου, το οποίο στεγάζεται σε ένα ανακαινισμένο κτίριο που κτίστηκε γύρω στο 1920 και χρησίμευε ως καπναποθήκη. Η καπναποθήκη Παπάντου λοιπόν, μετατράπηκε, άλλαξε χρήση και από το 2014 στεγάζει το μουσείο της πόλης.

Κεφάλαιο 2: Η Αστική Αναγέννηση και η Έννοια της «Προσαρμοστικής Επανάχρησης» (“Adaptive Reuse”)

2.1. Αστική Αναγέννηση

Η πόλη αποτελεί ένα πεδίο κοινωνικό-οικονομικών αλληλεπιδράσεων, οι οποίες στην ουσία έχουν την ικανότητα να διαμορφώνουν διαχρονικά τον χώρο. Ανάλογα με την εποχή και τις ανάγκες της κοινωνίας, η πόλη μεταλλάσσεται και εξελίσσεται ώστε να καταφέρει να «επιβιώσει» στην εκάστοτε εποχή. Έτσι λοιπόν, όταν μιλάμε για «αστική αναγέννηση», θα πρέπει να σκεφτόμαστε τη συνολική αναγέννηση των λειτουργιών της πόλης κι όχι μόνο την μορφολογική ή πολεοδομική της αναζωογόνηση.

Συχνά όταν μιλάμε για αστική αναγέννηση, το πρώτο πράγμα που μας έρχεται στο μυαλό είναι η ανάπλαση του αστικού ιστού, δηλαδή οι παρεμβάσεις στο κτιριακό απόθεμα και στις υποδομές της πόλης (μεταφορικές, κοινής ωφέλειας κλπ). Σίγουρα όλες αυτές οι παρεμβάσεις έχουν σημαντικό αντίκτυπο και στις υπόλοιπες λειτουργίες της πόλης κι αυτό φαίνεται από διάφορα παραδείγματα ανά τον κόσμο. Για παράδειγμα οι αναπλάσεις ολόκληρων οικιστικών συνόλων και η ανακαίνιση παλαιών κτιρίων με στόχο τη διάσωσή τους αλλά και την βελτίωση της εικόνας τους, βοηθάει στην βελτίωση της εικόνας της περιοχής στην οποία βρίσκονται, αλλά και στην αναβάθμιση των υποβαθμισμένων περιοχών. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι τα Λαδάδικα στην Θεσσαλονίκη, όπου παλιά ήταν μια κακόφημη συνοικία, ενώ μετά την ανάπλαση έχει γίνει μια από τις κεντρικότερες εστίες διασκέδασης της πόλης. Η διάνοιξη νέων δρόμων ή η πεζοδρόμηση κεντρικών δρόμων, είναι επίσης μια διαδικασία η οποία βοηθάει στην αστική αναγέννηση, καθώς είτε βοηθάει στην αποφόρτιση της κίνησης (μέσω της διάνοιξης νέων δρόμων), είτε δίνει μια εντελώς νέα εικόνα στο κέντρο μιας πόλης, μειώνοντας την χρήση των αυτοκινήτων και ενθαρρύνοντας τη χρήση ποδηλάτου ή άλλων μέσων φιλικών προς το περιβάλλον· ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο πιο κεντρικός δρόμος της Κοπεγχάγης (Strøget), ο οποίος μετά την πεζοδρόμησή του είναι ένας απ’ τους πιο πολυσύχναστους πεζοδρόμους της Ευρώπης (και ο μεγαλύτερος σε μήκος), ενώ κατά μήκος του λειτουργούν πολλές επιχειρήσεις που συμβάλλουν στην αύξηση των εσόδων της πόλης.

Όμως, όπως φάνηκε από τα προηγούμενα παραδείγματα, η αστική αναγέννηση δεν περιλαμβάνει μόνο τις αναπλάσεις και τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις. Σύμφωνα με τους Robertson & Frew (2008) και Γοσποδίνη & Μπεριάτος (2006), η αστική αναγέννηση αφορά και την οικονομία και τις πολιτιστικές δραστηριότητες μιας πόλης. Έτσι λοιπόν, όταν γίνεται αναφορά στην αστική αναγέννηση, πρέπει να εξετάζονται όλες οι πτυχές της.

Ο πολιτισμός, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί εμπορικό προϊόν, πράγμα που μπορούν να εκμεταλλευτούν οι πόλεις ώστε να γίνουν ελκυστικές. Επομένως τα πολιτιστικά φεστιβάλ, μπορούν να είναι η κινητήρια δύναμη για την προσέλκυση τουρισμού και κατά συνέπεια την εισροή κεφαλαίου. Άρα τα φεστιβάλ είναι ένα εργαλείο οικονομικής και πολιτιστικής αναγέννησης μιας πόλης, καθώς μπορούν να προσελκύσουν επενδύσεις, προβολή της πόλης μέσω των ΜΜΕ, έσοδα για την τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να ωφελήσουν την τοπική κοινωνία με την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων (Robertson & Frew, 2008:48). Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα παγκοσμίως, είναι η Γλασκώβη, όπου το 2002-2003 διοργανώθηκε για πρώτη φορά το «Winter Festival», το οποίο είχε την αποστολή να ενώσει τα ήδη υπάρχοντα φεστιβάλ της πόλης κάτω από μια στέγη, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε να εντάξει νέα δρώμενα στο ημερολόγιό του. Το αποτέλεσμα αυτού του εγχειρήματος ήταν η προσφορά μιας ευρείας γκάμας εκδηλώσεων για του κατοίκους της πόλης, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων, αλλά και η αύξηση του τουρισμού και η οικονομική αναγέννηση της πόλης (Robertson & Frew, 2008:43).

Παρόλα αυτά, υπάρχει και ο αντίλογος, που θεωρεί ότι τα έργα αστικής αναγέννησης δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες των κατοίκων και των υποβαθμισμένων περιοχών και όλες αυτές οι επενδύσεις από ιδιώτες επιδιώκουν μόνο το κέρδος και όχι τη βελτίωση του συνολικού δομημένου περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Με τον συγκεκριμένο τρόπο δράσης των επενδυτών, προκαλείται το φαινόμενο του **εξευγενισμού** (gentrification) σε περιοχές όπου δημιουργούνται έργα αναζωογόνησης, με αποτέλεσμα οι περιοχές να χάνουν την αυθεντικότητά τους και οι παρεμβάσεις να μην στοχεύουν στην επίλυση των πραγματικών προβλημάτων της πόλης (Cizler, 2012:224).

Η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου έχει χαρακτηρίσει την αστική αναγέννηση ως το σύνολο ορισμένων ενεργειών οι οποίες αντιστρέφουν την οικονομική, κοινωνική και φυσική παρακμή σε περιοχές οι οποίες δεν θα μπορούσαν να την αποτρέψουν χωρίς την κυβερνητική παρέμβαση (Colantonio & Dixon, 2010:55). Ο συγκεκριμένος ορισμός θίγει ξεκάθαρα το θέμα της κρατικής παρέμβασης στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των έργων αστικής αναγέννησης, πράγμα που στοχεύει στην αποφυγή φαινομένων εξευγενισμού μιας περιοχής ή ακόμα και μετατόπισης κατοίκων και επιχειρήσεων εξ αιτίας των μεμονωμένων ενεργειών από πλευράς ιδιωτών. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η αναγέννηση μιας περιοχής θα πρέπει να στοχεύει (Colantonio & Dixon, 2010:55):

- Στην εξασφάλιση μιας αλλαγής που θα είναι μακροχρόνια.
- Την βελτίωση των περιοχών ώστε να γίνουν πιο ελκυστικές για τους κατοίκους αλλά και για τους επενδυτές.
- Στην καλλιέργεια της ελπίδας και την ανακάλυψη όλων των δυνατοτήτων των μέχρι τώρα υποβαθμισμένων περιοχών μιας πόλης.
- Ενθάρρυνση του συμμετοχικού σχεδιασμού.
- Ενίσχυση και βελτίωση των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας στις περιοχές αυτές.
- Επιδίωξη της βιωσιμότητας των υποβαθμισμένων περιοχών.
- Δημιουργία ευκαιριών για την ισότητα των κοινωνιών.

Βέβαια όλες οι παραπάνω θεωρίες χρειάστηκε να εξελιχθούν στη διάρκεια του χρόνου ώστε να φτάσουν στη σημερινή τους μορφή. Μέσα από μια πορεία σχεδόν 80 ετών, η πολιτικές για την αστική αναγέννηση εξελίχθηκαν και έχουν φτάσει πλέον στο σημείο να βασίζονται στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης (από την δεκαετία του 2000 κι έπειτα). Οι πρώτες θεωρίες βασίζονταν στην φυσική αναγέννηση των περιοχών (δεκαετίες '40 και '50), ενώ στην συνέχεια πέρασαν από διάφορα στάδια όπου επικεντρώνονταν στην κοινωνική ή στην οικονομική ευημερία (δεκαετίες '60 και '70 αντίστοιχα), στην αναγέννηση μέσω των ιδιωτικών επενδύσεων (δεκαετία του '80) και στην κοινοτική εταιρική σχέση (δεκαετία του '90) (Colantonio & Dixon, 2010:58).

Πίνακας 1: Εξέλιξη των πολιτικών αστικής αναγέννησης

Physical redevelopment 1940s and 1950s
Social welfare 1960s
Economic prosperity 1970s
Property-led regeneration 1980s
Community partnership 1990s
Sustainable places 2000s

Πηγή: Colantonio & Dixon, 2010

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως οι πολιτικές της αστικής αναγέννησης, ακολουθούσαν το κλίμα της εποχής τους και εξελίσσονταν σύμφωνα με τις συγκυρίες. Αρχικά, αυτό που προείχε, ήταν η αναγέννηση του φυσικού χώρου, με παρεμβάσεις που είχαν σκοπό την διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος. Στην συνέχεια οι παρεμβάσεις είχαν ως απώτερο σκοπό την κοινωνική ευημερία και την καλύτερευση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων. Από το 1970 και μετά, οι πολιτικές άρχισαν να επηρεάζονται από τον καπιταλισμό και την παγκοσμιοποίηση και σιγά σιγά ο σκοπός τους άλλαξε και έβαλε στο επίκεντρο την οικονομική ανάπτυξη. Έχοντας πλέον ως βασικό στόχο το κέρδος, ήταν αναπόφευκτη η στροφή των πολιτικών αναγέννησης στην ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς έλλειπε ο κεντρικός στρατηγικός σχεδιασμός, συστατικό απαραίτητο για την μακροχρόνια επιτυχία οποιασδήποτε πολιτικής. Τελικά, μετά και την επιδείνωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και τη ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας κοινότητας, οι αστικές πολιτικές αναγέννησης στράφηκαν προς τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων, η οποία στην ουσία είναι ένας συνδυασμός όλων των παλαιότερων πολιτικών, αφού βασίζεται στους άξονες οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον.

2.2. Προσαρμοστική Επανάχρηση

Σε ολόκληρο τον κόσμο, η βιομηχανική επανάσταση έφερε την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα στις πόλεις, πράγμα που σήμαινε και την οικονομική ευφορία κάποιων περιοχών. Με την εγκατάλειψη όμως αυτών των βιομηχανιών, ήρθε και η παρακμή των περιοχών και των πόλεων, όπου ήταν εγκατεστημένες. Μετά τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους,

άρχισαν και οι πρώτες αλλαγές, καθώς άρχισε η μετάβαση από τον άνθρακα στο πετρέλαιο και την ηλεκτρική ενέργεια, ενώ οι χημικές βιομηχανίες ξεκίνησαν να αντικαθιστούν τις παλιές διαδικασίες που βασιζόνταν στη μηχανολογία (Couch et al., 2003:19). Η αποβιομηχάνιση των αστικών περιοχών ξεκίνησε ήδη από τη δεκαετία του 1970 λόγω των οικονομικό-χωρικών μετασχηματισμών και συνεχίστηκε τη δεκαετία του 1980 λόγω της ύφεσης των παραδοσιακών βιομηχανιών του άνθρακα, του σιδήρου και των υφασμάτων, που δημιούργησε την ανάγκη μιας μεγάλης κατασκευαστικής μεταρρύθμισης στον τομέα της βιομηχανίας – γεγονός που σήμαινε ότι οι βιομηχανικές μονάδες έπρεπε να υποστούν μια πολύ δαπανηρή αναμόρφωση (Grimski & Ferber, 2001:144). Επιπροσθέτως, η άνοδος του τριτογενούς τομέα, δημιούργησε πιέσεις και συγκρούσεις χρήσεων γης εντός του αστικού ιστού, καθώς και άνοδο των στις τιμές της αγοράς γης, με αποτέλεσμα η βιομηχανίες που ευημερούσαν τον 19^ο αιώνα, να αναγκαστούν να εκτοπισθούν σε περιφερειακές περιοχές, αφήνοντας μεγάλες εγκαταλελειμμένες περιοχές μέσα στις πόλεις (Grimski & Ferber, 2001:144).

Σε πολλές περιπτώσεις οι κάτοικοι εγκατέλειπαν τις πόλεις ή μετακινούνταν στα προάστια, με αποτέλεσμα πολλές περιοχές να παρακμάζουν και να μετατρέπονται σε περιοχές φαντάσματα, με τα εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά κτίρια να παραμένουν για να θυμίζουν ότι κάποτε η περιοχή ευημερούσε. Όπως λοιπόν αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι μετακινήσεις των βιομηχανιών επέφεραν αλλαγές στα πολεοδομικά συγκροτήματα, δημιουργώντας αστικά κενά και κατά συνέπεια προβλήματα λειτουργικού χαρακτήρα στις πόλεις. Η λύση για την αναζωογόνηση των περιοχών αυτών είναι η αλλαγή χρήσης των παλαιών βιομηχανικών κτιρίων, ώστε η νέα χρήση να συμβαδίζει με τις σύγχρονες ανάγκες των περιοχών. Στην βιβλιογραφία, αυτή τη διαδικασία τη συναντάμε με τον όρο «προσαρμοστική επανάχρηση» με σκοπό την αστική αναγέννηση.

Από την εποχή της Αναγέννησης, διάφορα κτίρια άλλαζαν ώστε να προσαρμοστούν στις ανάγκες της εποχής. Κατά την Γαλλική επανάσταση, τα θρησκευτικά κτίρια μετατράπηκαν σε βιομηχανικά ή στρατιωτικά κτίρια (Plevoets & Cleempoel, 2012:156). Επίσης, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc διατύπωσε την πρώτη θεωρητική προσέγγιση για την προσαρμοστική επανάχρηση, την οποία χαρακτήρισε ως την καλύτερη μέθοδο για να διατηρηθεί ένα ιστορικό μνημείο (Plevoets & Cleempoel, 2012:156).

Η «προσαρμοστική επανάχρηση» ορίζεται ως η διαδικασία της ανάπτυξης μιας πιθανής επιπρόσθετης χρήσης, για ένα παλιό κτίριο, δηλαδή, ουσιαστικά είναι η ανακύκλωση ενός κτιρίου (Snyder, 2005:18). Βέβαια η διαδικασία αυτή δεν είναι μια απλή ανακαίνιση του κτιρίου ώστε να γίνουν οι απαραίτητες αλλαγές για τη συνέχιση της προηγούμενης βιομηχανικής του χρήσης, αλλά είναι μια διαδικασία η οποία αφενός σέβεται και διατηρεί την ιστορία και την παλιά όψη-δομή του κτιρίου, αφετέρου ορίζει μια νέα χρήση η οποία είναι τελείως διαφορετική με την προηγούμενη και συμβαδίζει με τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας – η οποία γίνεται ο τελικός αποδέκτης των χρήσεων του κτιρίου.

Η επανάχρηση των παλιών βιομηχανικών κτιρίων μπορεί να έχει πολλά οφέλη για την τοπική κοινωνία και οικονομία, καθώς οι μετασχηματισμοί στο περιβάλλον του κτιρίου αλλά και η αλλαγές των χρήσεων γίνονται με σκοπό την βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών. Έτσι τα οφέλη μπορούν να είναι αφενός οικονομικά, μέσω της προσέλκυσης επενδύσεων, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την δυνατότητα δημιουργίας νέων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων – και όχι μόνο μεγάλων επιχειρήσεων τύπου πολυεθνικών. Όμως υπάρχουν αρκετά κοινωνικά οφέλη, όπως η σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών σε περιοχές όπου η επανάχρηση των κτιρίων γίνεται για οικιστικούς σκοπούς (π.χ. δημιουργία εργατικών κατοικιών σε περιοχές της Αγγλίας), η αύξηση του επιπέδου της κοινωνικής μόρφωσης σε ιστορικά θέματα (π.χ. επανάχρηση παλιών εργοστασίων ως μουσεία βιομηχανίας), αλλά και η ενίσχυση του πολιτισμού σε περιοχές που θεωρούνταν υποβαθμισμένες (π.χ. επανάχρηση βιομηχανικών εγκαταστάσεων για πολιτιστικούς σκοπούς, όπως πολιτιστικά κέντρα και εκθεσιακοί χώροι).

Η προσαρμοστική επανάχρηση της δομημένης κληρονομιάς που έχει σκοπό το κοινωνικό όφελος, αποδεικνύεται η πιο αποτελεσματική προσέγγιση για μια αυτοχρηματοδοτούμενη και βιώσιμη μορφή διατήρησης (Yung & Chan, 2012:353).

Επομένως καταλαβαίνουμε πως η αλλαγή χρήσης των κτιρίων, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της βιωσιμότητας, καθώς, όπως υποστηρίζει ο Smith (n.d.), όταν σκεφτόμαστε τη βιωσιμότητα δεν μπορούμε να εξετάζουμε μόνο τις βιώσιμες τεχνολογίες, όπως για παράδειγμα τις φωτοβολταϊκές πλάκες, τους θερμοσυσσωρευτές και τις ανεμογεννήτριες, αλλά πρέπει να εξετάζουμε όλες τις πτυχές της κατασκευής των κτιρίων. Είναι πιο βιώσιμη η επανάχρηση ενός κτιρίου, από την ανέγερση ενός νέου, καθώς χρειάζεται μεγάλη χρήση ενέργειας για την κατεδάφιση του κτιρίου, τη μεταφορά νέων υλικών για την κατασκευή και την ανέγερση ενός

νέου κτιρίου (Yung & Chan, 2012:353, Smith, n.d.:3). Επομένως, η «προσαρμοστική επανάχρηση» ενός παλιού βιομηχανικού κελύφους, εκτός του ότι εξοικονομεί ενέργεια και κατασκευαστικά υλικά, εξοικονομεί χρόνο – αφού απαιτείται περισσότερος χρόνος για την ανέγερση ενός κτιρίου, παρά για την ανακαίνισή του – χρήμα – λόγω χαμηλότερου κόστους για την απόκτηση της γης, αλλά και την ανακατασκευή του κτιρίου (Snyder, 2005:18) – και χώρο, καθώς ο αχρησιμοποίητος χώρος του εγκαταλελειμμένου κτιρίου προσφέρεται ξανά προς χρήση και δεν παραμένει ένα κενό μέσα στον πολεοδομικό ιστό.

Η διαδικασία μέσω της οποίας γίνεται η μετατροπή των βιομηχανικών κτιρίων, έχει οριστεί από τον Walter C. Kidney (ιστορικό της αρχιτεκτονικής, που ειδικεύεται σε βιομηχανικά κτίρια) και είναι η εξής (Snyder, 2005:21):

1. Εξακρίβωση των ισχυόντων σχεδίων και των προοπτικών για το κτίριο.
2. Εξακρίβωση της ταυτότητας του ιδιοκτήτη και συναφών βασικών πληροφοριών.
3. Καθορισμός της κατάστασης του κτιρίου και των δικτύων κοινής ωφέλειάς του.
4. Επισκόπηση της γειτονιάς και των υφιστάμενων οδών πρόσβασης σ’ αυτήν, καθώς και συγκέντρωση πληροφοριών για το μέλλον της γειτονιάς.
5. Εξακρίβωση των πιθανών τρόπων με τους οποίους μπορεί να επαναχρησιμοποιηθεί το κτίριο.
6. Έλεγχος των νόμων, των πλαισίων και των περιορισμών που διέπουν την προτεινόμενη χρήση/χρήσεις.
7. Συμπερίληψη των δημόσιων αρχών από τα αρχικά στάδια της διαδικασίας.
8. Καθορισμός της ζήτησης για την προτεινόμενη χρήση και σύγκριση του κόστους για παρόμοιο χώρο.
9. Συμπερίληψη του κοινού.
10. Αναγνώριση των άμεσων και έμμεσων χρηματοδοτικών πηγών, που είναι διαθέσιμες.
11. Καθορισμός του λειτουργικού κόστους και των φόρων.
12. Προετοιμασία για μελέτη σκοπιμότητας.
13. Προετοιμασία αναπτυξιακού πακέτου, για τα χρηματοδοτικά ή δανειστικά ινστιτούτα, ή για πιθανούς συνεργάτες.

Η μετατροπή των κτιρίων μπορεί να οδηγήσει στην δημιουργία πολλών νέων χρήσεων, αλλά πιο συχνά συναντάμε κτίρια που μετατράπηκαν σε πολιτιστικά κέντρα, γραφεία,

συγκροτήματα κατοικιών κ.α. Δεν λείπουν βέβαια και οι περιπτώσεις όπου τα κτίρια χρησιμοποιούνται για εμπορικούς σκοπούς (Klopotoski & Zagroba, 2017:7).

Η Ευρωπαϊκή εμπειρία (από την δεκαετία του 1980 κι έπειτα) της επανάχρησης των βιομηχανικών κτιρίων, μας επιτρέπει να ξεχωρίσουμε πέντε διαφορετικούς τρόπους υλοποίησης (Klopotoski & Zagroba, 2017:6):

1. Προσαρμογή υπαρχόντων αντικειμένων σε νέες λειτουργίες. Αυτή η ενέργεια περιλαμβάνει την ανακατασκευή του εσωτερικού των εγκαταστάσεων και την ανάπτυξη του περιβάλλοντα χώρου.
2. Προσαρμογή της μετά-βιομηχανική γης σε νέες λειτουργίες. Αυτή η ενέργεια περιλαμβάνει την κατεδάφιση όσων αντικειμένων θεωρούνται άχρηστα και προχωράει στην προσεκτική εξέταση και διόρθωση των σημαντικότερων στοιχείων, ενώ προσθέτει νέα αντικείμενα απαραίτητα για τη νέα χρήση.
3. Προσαρμογή των θραυσμάτων των κτιρίων και της κατασκευής τους, με στόχο τη διατήρηση της ταυτότητάς τους. Αυτή η δραστηριότητα είναι σπάνια και στοχεύει στην διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου, μιας πόλης ή μιας περιοχής.
4. Προσαρμογή της μετά-βιομηχανικής γης σε νέες χρήσεις, οι οποίες σχετίζονται με την κατασκευή μιας νέας εγκατάστασης, στο πνεύμα της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής. Οι νέες προσθήκες αντικειμένων, διατηρούν το στυλ της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής μιας συγκεκριμένης περιόδου.
5. Ανακατασκευή ενός κτιρίου σύμφωνα με το «νέο πνεύμα», το οποίο είναι της μόδας μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και το νέο στυλ του απέχει κατά πολύ από το αρχικό.

Είναι ξεκάθαρο πως η επανάχρηση έχει εξελιχθεί τα τελευταία πενήντα χρόνια, με τέτοιο τρόπο ώστε οι πρακτικές της είναι διαφορετικές, ανάλογα με το κτίριο αλλά και τις συνθήκες που επικρατούν. Θα ήταν αδύνατο να χρησιμοποιούνται οι ίδιες τακτικές για την απλή διατήρηση ενός κτιρίου και οι ίδιες για την επανάχρησή του και την αλλαγή των χρήσεών του. Κάθε περίπτωση πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, να δίνει σημασία στο ιστορικό περιβάλλον, στην υφιστάμενη κατάσταση και στην επιθυμητή μελλοντική κατάσταση, ώστε να μπορέσει να επιλεγεί ο κατάλληλος τρόπος υλοποίησης των σχεδίων.

2.3. Αστική αναγέννηση μέσα από την αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς

Τις τελευταίες δεκαετίες, οι πόλεις ανακάλυψαν ένα νέο τρόπο αναζωογόνησης και αναβάθμισης του αστικού τοπίου. Αυτός ο τρόπος είναι η επαναχρησιμοποίηση των εγκαταλελειμμένων εργοστασιακών μονάδων, των μεγάλων εκτάσεων του περιβάλλοντος χώρου τους, αλλά και διάφορων παλαιών κτιρίων τα οποία δεν είναι πλέον κατάλληλα για να στεγάσουν την αρχική τους χρήση. Με τη μέθοδο αυτή επιχειρήθηκε η αστική αναγέννηση πολλών βιομηχανικών πόλεων και περιοχών, κυρίως στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όπου υπάρχει μεγάλο απόθεμα παλαιών βιομηχανικών κτιρίων.

Σε αντίθεση με τη Βιομηχανική Επανάσταση, η επανάχρηση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων ακολούθησε αντίθετη φορά, έτσι η Αμερική δίδαξε στην Βρετανία την επανάχρηση των εργοστασίων, των αποθηκών, των μύλων και των σιδηροδρομικών σταθμών ως μέσα για την δημιουργία στρατηγικών αστικής αναγέννησης (Mengüsoğlu & Boyacıoğlu, 2013:122). Την δεκαετία του 1960 η διατήρηση της αρχιτεκτονικής και κατ' επέκταση της βιομηχανικής κληρονομιάς, ήταν ακόμα μια ενασχόληση μιας μικρής και εκκεντρικής «ελίτ» τάξης, όμως από της δεκαετία του 1980, περισσότερες από τις μισές κατασκευές στην Αμερική περιελάμβαναν επανάχρηση και επανακατοίκηση παλαιών κτηρίων. Έπειτα, το 50% του Βρετανικού πληθυσμού, ξεκίνησε την προσπάθεια μετατροπής παλαιών αχυρώνων και νερόμυλων, ενώ στην πορεία ο τύπος των κτιρίων εμπλουτίστηκε (βιομηχανίες, εκκλησίες κλπ), με αποτέλεσμα η Βρετανία πλέον να προστατεύει περισσότερα από μισό εκατομμύριο ιστορικά κτίσματα (σπίτια, εκκλησίες, εργοστάσια κ.α.) (Lowenthal, 2015:420).

Η ιδέα της διατήρησης και της επανάχρησης των ήδη υπαρχόντων αστικών πόρων, έκανε την εμφάνισή της και στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1970, σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης στην Αγγλία, όπου οι αρμόδιες πολεοδομικές και αναπτυξιακές αρχές, δεν είχαν πλέον τη δυνατότητα να οικοδομήσουν νέες αστικές περιοχές και αναγκάστηκαν να στραφούν σε πιο ευφάνταστες λύσεις (Mengüsoğlu & Boyacıoğlu, 2013:121). Έτσι λοιπόν, η ανάγκη αυτή έκανε τους σχεδιαστές να δουν το παρελθόν ως μια ευχάριστη και ασφαλή λύση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μια νέας «βιομηχανίας», της λεγόμενης «πολιτιστικής βιομηχανίας» που είχε σκοπό να ανατρέψει το κλίμα της ύφεσης (Mengüsoğlu & Boyacıoğlu, 2013:121).

Η κυβέρνηση των συντηρητικών της Αγγλίας, που ανέλαβε δράση το 1979, κατηγόρησε το δημόσιο τομέα για τα προβλήματα που υπήρχαν στα κέντρα των πόλεων και θεώρησε τον

ιδιωτικό τομέα ως τη μόνη λύση, με τη νέα αυτή μορφή διαχείρισης να ονομάζεται «αστική επιχειρηματικότητα». Οι αρχές της νέας τακτικής ήταν η ανάληψη ρίσκου, η εφευρετικότητα, η προώθηση, η υποκίνηση από το κέρδος και βασίστηκε στην ευημερία της πόλης και την ικανότητά της να δημιουργεί και να προσελκύει θέσεις εργασίας και επενδύσεις (Mengüzoğlu & Boyacıoğlu, 2013:121). Ουσιαστικά η επιχειρηματικότητα που αναπτύχθηκε εντός των πόλεων, επιχείρησε να αλλάξει την εικόνα των πόλεων, ώστε να γίνουν πιο ελκυστικές προς τους επενδυτές αλλά και τους τουρίστες. Όμως, η ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων οδήγησε στην ανάπτυξη του εξωαστικού χώρου – γεγονός που οδήγησε μεν στην οικονομική επιτυχία των επενδυτών – και στην παρακμή των οικονομιών των πόλεων, ενώ ταυτόχρονα αυξήθηκε η εξάρτηση των κατοίκων από τα αυτοκίνητα (προφανώς για λόγους μετακίνησης από και προς τη δουλειά) (Jones & Evans, 2008:5).

Το 1997 με την εκλογή του Νέου Εργατικού Κόμματος ήρθαν αλλαγές στην πολεοδομική πολιτική της Αγγλίας. Σε αντίθεση με τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες αναζωογόνησης που προωθούσε η συντηρητική κυβέρνηση της Thatcher και είχαν ως στόχο την οικονομική ανάπτυξη, οι νέες πολεοδομικές πολιτικές στόχευαν στην «αστική αναγέννηση» και επικεντρώνονταν στην αναζωογόνηση αστικών περιοχών με στόχο να τις καταστήσουν ελκυστικές αλλά και περιβαλλοντικά βιώσιμες (Mengüzoğlu & Boyacıoğlu, 2013:123). Ο κύριος άξονας της μεταρρύθμισης στις πολεοδομικές πολιτικές ήταν η επανάχρηση των brownfields για οικιστικούς σκοπούς, αλλά και για να καλυφθούν οι αναπτυξιακές ανάγκες των πόλεων. Έτσι λοιπόν υπήρξε η προτροπή προς τις τοπικές αρχές να χτίσουν το 60% των νέων κατοικιών σε brownfields, όπερ και εγένετο, με θετικά αποτελέσματα, καθώς από τη μια απομακρύνθηκαν πιθανές εστίες μόλυνσης εντός του αστικού ιστού, έγιναν έργα ανάπλασης που βοήθησαν στην καλύτερευση της εικόνας της πόλης αλλά και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και γενικά υπήρξε οικονομική ανάκαμψη των πόλεων (Jones & Evans, 2008:5).

Επίσης, έγιναν προσπάθειες αναβάθμισης της εικόνας των πόλεων και φυσικά τα μεγάλα βιομηχανικά κτίρια (τα οποία είχαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αστικού ιστού των πόλεων της Αγγλίας) έπρεπε να αλλάξουν και να προσαρμοστούν στους νέους στόχους των πόλεων, οι οποίοι είναι η προσέλκυση τουριστών αλλά και η ανάπτυξη των πολιτιστικών βιομηχανιών που παίζουν σημαντικό ρόλο στη νέα οικονομική ζωή των πόλεων (Δημητριάδης κ.α., 2002:358-359). Με τον τρόπο αυτό, οι Αγγλικές πόλεις αξιοποίησαν τη βιομηχανική τους

κληρονομιά, παράγοντας νέους τρόπους οικονομικής δραστηριότητας μέσα στον αστικό ιστό, οι οποίοι αυτή τη φορά «εμπορεύονταν» τον πολιτισμό.

Άλλωστε, ακόμα και τα στοιχεία από διάφορες περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου (Newcastle, London κλπ) δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις εμπορικών δραστηριοτήτων οι οποίες επαναχρησιμοποιούν ένα ιστορικό κτίριο, έχουν υψηλότερη αξία από αυτές που δημιουργούν ένα νέο κτίριο και επιπλέον μπορούν να αποτελέσουν την βάση για την αναγέννηση της τοπικής οικονομίας. Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα και στις ΗΠΑ όπου η επανάχρηση ιστορικών κτιρίων βοήθησε στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, όπως και στην ευημερία των μικρών επιχειρήσεων που απασχολούν λιγότερους από 20 εργαζομένους (House of Commons, 2004:7).

Είναι φανερό ότι η επανάχρηση των ιστορικών κτιρίων και η αστική αναγέννηση που προκαλούν, είναι μείζονος σημασίας για την ευημερία των τοπικών κοινωνιών. Όμως τονίζεται ότι για την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων πρέπει να υπάρξει σωστή επιλογή των τελικών χρηστών, ειδάλλως υπάρχει ο κίνδυνος της αύξησης των αξιών γης και του προσωπικού σε βάρος του συλλογικού οφέλους (House of Commons, 2004:10).

Περιβαλλοντικά, εκτός από την απομάκρυνση επικίνδυνων αδρανών υλικών μέσα από τα brownfields που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η αστική αναγέννηση μέσω της προσαρμοστικής επανάχρησης μπορεί να βελτιώσει το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής των παρεμβάσεων. Το δομημένο περιβάλλον μπορεί να βελτιωθεί αφενός μέσω της ανακαίνισης των βιομηχανικών κτιρίων και του περιβάλλοντος χώρου τους, αλλά και μέσω της δημιουργίας ή της ανακαίνισης των γειτονικών κατοικιών. Αφετέρου, η ανάπλαση της περιοχής μπορεί να περιλαμβάνει πάρκα, χώρους πρασίνου, μεγάλους ελεύθερους χώρους κλπ (Horita & Koizumi, 2009:15).

2.3.1. Τα πολιτιστικά clusters

Από τη δεκαετία του '90 κι έπειτα, άλλαξε ο τρόπος διάρθρωσης των χρήσεων γης της μεταβιομηχανικής πόλης κι έτσι ξεκίνησε η δημιουργία επιλεκτικών χωρικών συγκεντρώσεων (clustering), η οποία περιλαμβάνει δύο είδη clusters: α) clusters επιχειρήσεων παροχής οικονομικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου και εταιριών υψηλής τεχνολογίας και β) clusters πολιτιστικών βιομηχανιών και χώρων κατανάλωσης (Γοσποδίνη & Μπεριάτος, 2006:28).

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι πολεοδόμοι, οι αρχιτέκτονες αλλά και οι πολιτικοί, θεωρούσαν τις πολιτιστικές δραστηριότητες εντός της πόλης, ως μέσο βελτίωσης της ποιότητας του αστικού χώρου. Από τα τέλη της ίδιας δεκαετίας, οι πολιτιστικές βιομηχανίες άρχισαν να θεωρούνται ο βασικός μοχλός μεγέθυνσης της αστικής οικονομίας (Γοσποδίνη & Μπεριάτος, 2006:31). Αυτή η άνοδος της απήχησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, απορρέει από τις αλλαγές που έχουν γίνει στην ανθρωπολογία της μεταβιομηχανικής πόλης. Το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων έχει βελτιωθεί, ενώ οι νέοι επαγγελματίες (οι οποίοι ελκύονται από τα clusters υψηλής τεχνολογίας και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών), επιλέγουν να εγκατασταθούν σε πόλεις που τους παρέχουν υψηλή ποιότητα ζωής και κατά συνέπεια ωραίο αστικό και πλούσιο πολιτιστικό περιβάλλον. Οι πιέσεις αυτές, ουσιαστικά οδηγούν την πόλη σε μια διαδικασία αλλαγών ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των νέων κατοίκων (αλλά και των νέων επενδύσεων) που θέλει να προσελκύσει, στα πλαίσια του φαινομένου του ανταγωνισμού των σύγχρονων πόλεων. Κατά συνέπεια, οι πόλεις αρχίζουν να μετασχηματίζονται, πράγμα που σημαίνει ότι διάφορες περιοχές του αστικού ιστού περνάνε από μια φάση αστικής αναγέννησης, μέσα από αναπλάσεις, ανάπτυξη νέων υποδομών, αλλαγής χρήσεων κλπ.

Εν ολίγης, αυτές οι συγκεντρώσεις έχουν γίνει ο νέος μοχλός για την αστική αναγέννηση των κεντρικών και υποβαθμισμένων περιοχών των μεταβιομηχανικών πόλεων. Όμως οι συνθήκες δεν είναι πάντα και παντού ίδιες, για το λόγο αυτό τα αποτελέσματα των παρεμβάσεων ποικίλουν. Επίσης, ένας ακόμα λόγος για τον οποίο δεν υπάρχει μια μόνο συνταγή για την αναγέννηση μέσω των πολιτιστικών clusters, είναι οι επιθυμίες και τα «θέλω» των αρμόδιων αρχών για κάθε περιοχή ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα είναι η διαφορετικοί τύποι αστικών τοπίων που παράγονται.

Το φαινόμενο των πολιτιστικών clusters παράγει τρεις διαφορετικούς τύπους αστικών τοπίων (Γοσποδίνη & Μπεριάτος, 2006:34):

- *Πολιτιστικά κέντρα υψηλής τέχνης* (high-culture epicentres). Βρίσκονται συνήθως στο κέντρο της πόλης και συγκεντρώνουν δραστηριότητες όπως μουσεία, θέατρα, όπερες, συνεδριακά κέντρα κλπ. Συνήθως παράγονται μέσα από διαδικασίες ανάπλασης ή/και αναδόμησης και ο νέος ιστός που προκύπτει αποτελεί ένα κράμα παλιών διατηρητέων και επανασχεδιασμένων κτηρίων και νέων κτιριακών συγκροτημάτων.

- *Επίκεντρα δημοφιλούς ψυχαγωγίας* (popular leisure epicentres). Τέτοιες περιοχές μπορούν να θεωρηθούν περιοχές του κέντρου – συνήθως του ιστορικού κέντρου – όπου συγκεντρώνονται μπαρ, εστιατόρια, καφετέριες, club, βιβλιοπωλεία, δισκοπωλεία κ.α. Οι περιοχές αυτές συνήθως είναι υποβαθμισμένες παλιές περιοχές κατοικίας ή βιομηχανίας, χονδρεμπορίου και αποθηκών που αναπλάστηκαν. Επομένως τα κτίρια στις περιοχές αυτές είναι διατηρητέα κελύφη τα οποία επανασχεδιαστήκαν και επαναχρησιμοποιηθήκαν.
- *Επίκεντρα πολιτισμού και αναψυχής στο όριο της πόλης με το φυσικό υδάτινο στοιχείο* (culture and leisure waterfront epicentres). Η μεταφορά των λιμενικών δραστηριοτήτων σε νέες σύγχρονες εγκαταστάσεις και η ερημοποίηση και παρακμή των παλιών εγκαταστάσεων, οδήγησε τις πόλεις στην ανάπλαση των παραλιακών τους μετώπων. Έτσι λοιπόν οι παλιές προβλήτες και οι αποθήκες μετατράπηκαν σε χώρους πολιτισμού (μουσεία, γκαλερί, αίθουσες συναυλιών κλπ). Οι αναπλάσεις αυτές, συχνά είχαν αντίκτυπο και σε γειτονικές υποβαθμισμένες περιοχές, στις οποίες δημιουργήθηκαν clusters δημοφιλούς ψυχαγωγίας.

Η κύρια διαφωνία ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους πολέμιους των clusters, έχει να κάνει με το φαινόμενο του εξευγενισμού (gentrification), όπου έχει παρατηρηθεί να συμβαίνει σε αρκετές περιπτώσεις σε περιοχές που υπάρχουν πολιτιστικά clusters. Οι υποβαθμισμένες περιοχές των πόλεων, συχνά αποτελούν πόλο έλξης για τους καλλιτέχνες που ψάχνουν φθηνά νοίκια για να ζήσουν και να δουλέψουν. Η συσσώρευση και η παρουσία πολλών καλλιτεχνών σε μια τέτοια περιοχή, έχει τη δύναμη να αλλάξει θετικά την εικόνα της περιοχής, με αποτέλεσμα να προσελκύσει νέο κόσμο και νέες επιχειρήσεις, γεγονός που οδηγεί στην αύξηση των τιμών στην περιοχή και ουσιαστικά την καθιστά ακριβή για τους πρώτους «αποίκους» της (Jones & Evans, 2008:128). Η αποφυγή αυτού του φαινομένου μοιάζει να γίνεται όλο και πιο δύσκολη στις μέρες μας, καθώς πλέον είναι πολύ εύκολο να αλλάξει η εικόνα μιας περιοχής και να γίνει ελκυστική για νέες επενδύσεις. Βέβαια υπάρχουν μέτρα που μπορούν να παρθούν ώστε να αποφευχθεί ο εξευγενισμός, όπως για παράδειγμα η ύπαρξη ενός κεντρικού σχεδιασμού που να επιτρέπει συγκεκριμένο αριθμό επιχειρήσεων να εγκατασταθούν σε μια περιοχή, ή ακόμα και η λήψη αυστηρών φορολογικών μέτρων για τις εταιρίες που επιλέγουν ένα ήδη δημοφιλές πολιτιστικό cluster για την εγκατάστασή τους.

Κεφάλαιο 3: Διεθνής και Εγχώρια Εμπειρία

3.1. Διεθνή Παραδείγματα

3.1.1. Tate Modern, Λονδίνο

Η περιοχή στην οποία βρίσκεται η γκαλερί Tate Modern (το Bankside), ήταν ανέκαθεν βιομηχανική περιοχή, με εργοστάσια, αποθήκες, βαφεία δερμάτων, αποβάθρες κλπ. Στα τέλη της δεκαετίας του '60, τα Docklands έκλεισαν, με αποτέλεσμα να αρχίσει η παρακμή της περιοχής, η οποία εντάθηκε τις επόμενες δεκαετίες. Οι απώλειες των θέσεων εργασίας οδήγησαν στην μείωση του πληθυσμού που έφτασε μέχρι και το 20% (1971-1981) και η εγκατάλειψη των βιομηχανιών στην περιβαλλοντική της υποβάθμιση (Δημητριάδης κ.α., 2002:359-360). Η εγγύτητα της περιοχής με το City, όπου είναι το κέντρο του χρηματοοικονομικού τομέα του Λονδίνου, έδωσε στην περιοχή την ευκαιρία να ανακάμψει, βασιζόμενη σε πρωτοβουλίες του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα.

Η ανάγκη για βελτίωση της προσβασιμότητας του κέντρου του Λονδίνου, οδήγησε στην ίδρυση του συνεταιρισμού Cross River Partnership, μεταξύ του Οργανισμού του Λονδίνου, των δήμων του Westminster, του Southwark, του Lambeth και του Συμβουλίου του Νότιου Λονδίνου που καλύπτει μια περιοχή που εκτείνεται από την γέφυρα Vauxhall Bridge μέχρι την γέφυρα Tower Bridge (Δημητριάδης κ.α., 2002:360). Ο συνεταιρισμός έχει αναλάβει τον στρατηγικό σχεδιασμό της περιοχής και αντλεί κρατικά κονδύλια, αλλά ταυτόχρονα ψάχνει πιθανούς νέους επενδυτές για έργα αναζωογόνησης στην περιοχή (Δημητριάδης κ.α., 2002:360). Το πιο σημαντικό απ' αυτά είναι η γκαλερί Tate Modern.

Το κτίριο στο οποίο στεγάζεται από τον Μάιο του 2000 η γκαλερί μοντέρνας τέχνης «Tate Modern», χτίστηκε σε δύο φάσεις μεταξύ του 1947 και του 1963, από τον Sir Gil Gilbert Scott. Η αρχική του χρήση ήταν σταθμός παραγωγής ενέργειας της περιοχής του Bankside. Αρχιτεκτονικά το κτίριο αποτελείται από την κύρια αίθουσα των στροβίλων που έχει μήκος 152 μέτρα και ύψος 35, το λεβητοστάσιο ακριβώς δίπλα της και μια κεντρική καμινάδα.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη γκαλερί είναι μέρος ενός συνόλου γκαλερί (Tate Britain, Tate Liverpool, Tate St Ives). Όλα ξεκίνησαν το 1889 όταν ο

Henry Tate προσέφερε την προσωπική του συλλογή Βρετανικών έργων τέχνης στο Βρετανικό έθνος. Το 1897 ο Tate ίδρυσε την «National Gallery of British Art» η οποία άρχισε να επεκτείνεται, με αποτέλεσμα να χρειαστεί η δημιουργία του Tate Liverpool (1988) Tate St Ives (1993) και τέλος του Tate Modern (2000)⁵.

Τον Δεκέμβρη του 1992 οι διαχειριστές του Tate ανακοίνωσαν την απόφασή τους για την δημιουργία μιας νέας γκαλερί σύγχρονης τέχνης, στο Λονδίνο. Ο παλιός σταθμός παραγωγής ενέργειας του Bankside επιλέχθηκε το 1994 για να στεγάσει αυτό το εγχείρημα. Την επόμενη χρονιά οι Ελβετοί αρχιτέκτονες Herzog & De Meuron ανέλαβαν την μετατροπή του βιομηχανικού κτιρίου σε γκαλερί. Η επιλογή τους βασίστηκε στο γεγονός ότι η πρότασή τους διατηρούσε μεγάλο μέρος του παλιού χαρακτήρα του κτιρίου. Το 1996 μετά από μια επιχορήγηση 12 εκατομμυρίων λιρών από την Αγγλική Υπηρεσία Αναγέννησης «English Partnerships» οι εργασίες μετατροπής του κτιρίου ξεκίνησαν. Οι αίθουσα όπου υπήρχαν οι στρόβιλοι μετατράπηκε σε μια μεγάλη είσοδο, ενώ το λεβητοστάσιο μετατράπηκε στις αίθουσες όπου στεγάζονται οι διάφορες εκθέσεις, τα εστιατόρια κλπ⁶.

Το αποτέλεσμα που είχε η γκαλερί Tate Modern στην γύρω περιοχή είναι εντυπωσιακό καθώς αποτελεί ένα flagship project που έδωσε ώθηση για την δημιουργία ενός πολιτιστικού cluster. Σε κοντινή απόσταση υπάρχει το Shakespeare Globe Theatre, το οποίο ναι μεν λειτουργεί από το 1996, όμως η δημιουργία του Tate Modern ενίσχυσε την πολιτιστική του δράση. Επίσης τα πολιτιστικά έργα που έγιναν στην περιοχή σε συνδυασμό με το Design Museum, το Royal Festival Hall και την Hayward Gallery, προσέλκυσαν μικρότερες γκαλερί και καλλιτεχνικά στούντιο, ενώ ταυτόχρονα βελτιώθηκαν και οι υποδομές πρόσβασης στην περιοχή (Δημητριάδης κ.α., 2002:363-364). Ένα χαρακτηριστικό έργο που βελτιώνει την προσβασιμότητα της περιοχής, είναι η γέφυρα Millenium Bridge η οποία ενώνει την όχθη που βρίσκεται το Tate Modern με την απέναντι όχθη που βρίσκεται ο καθεδρικός ναός του St. Paul. Η γέφυρα είναι αποκλειστικά για πεζούς και αποτελεί ένα έργο που συμβαδίζει με τη λογική της μοντέρνας τέχνης που προάγει η γκαλερί.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι πάνω από 40 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν επισκεφθεί τη γκαλερί από τη στιγμή που άνοιξε, ενώ αποτελεί μια από τις τρεις κύριες τουριστικές ατραξιόν

⁵ <http://www2.tate.org.uk/archive/journeys/history/html/timeline.htm>

⁶ <https://www.tate.org.uk/about-us/history-tate/history-tate-modern>

του Ηνωμένου Βασιλείου και παράγει εισροές περίπου 100 εκατομμύρια λίρες ετησίως για το Λονδίνο⁷.

Εικόνα 1: Tate Modern

Πηγή: <https://londontopia.net/site-news/featured/great-london-buildings-tate-modern/>

3.1.2. Gasometer Town, Βιέννη

Στα νοτιοανατολικά προάστια της Βιέννης, κοντά στην βιομηχανική περιοχή του Simmering, βρίσκεται το συγκρότημα δεξαμενών αερίου «Gasometer». Το σύμπλεγμα χτίστηκε μεταξύ 1896 και 1899 όταν οι αρχές της Βιέννης αποφάσισαν να επενδύσουν σε μεγάλα έργα υποδομής αερίου για την κάλυψη των αναγκών φωταγώγησης της πόλης και θέρμανσης των κατοικιών, τα οποία περιελάμβαναν τέσσερις δεξαμενές αερίου και ένα δίκτυο αεραγωγών που ξεπερνούν τα 500 χιλιόμετρα μήκος⁸. Οι δεξαμενές είχαν ύψος 73,5 μέτρα η κάθε μια, ενώ η χωρητικότητάς τους έφτανε τα 90.000 κυβικά μέτρα⁹.

Η λειτουργία τους κράτησε σχεδόν έναν αιώνα, καθώς οι νέες πηγές ενέργειας όπως το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο αντικατέστησαν τις παλιές τεχνολογίες θέρμανσης και φωτισμού, με αποτέλεσμα οι δεξαμενές να αναστείλουν οριστικά τη λειτουργία τους το 1984¹⁰. Από τότε μέχρι το 1996, οι δεξαμενές χρησίμευαν ως χώρος διεξαγωγής φεστιβάλ techno και rave

⁷ <https://www.tate.org.uk/about-us/history-tate/history-tate-modern>

⁸ <https://twistedifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

⁹ <https://www.atlasobscura.com/places/gasometer-town>

¹⁰ <https://twistedifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

μουσικής, αλλά και ως skate park¹¹. Το 1996 οι αρχές της πόλης ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους για την ανακαίνιση των κτιρίων μέσω αρχιτεκτονικού διαγωνισμού. Νικητές του διαγωνισμού αναδείχθηκαν οι αρχιτέκτονες Jean Nouvel (Gasometer A), Coop Himmelblau (Gasometer B), Manfred Wehdom (Gasometer C) και Wilhelm Holzbauer (Gasometer) με τις προτάσεις τους για επανάχρηση των κτιρίων με μικτές χρήσεις.

Κάθε δεξαμενή αποτελείται από 18 ορόφους και χωρίστηκε σε διάφορες ζώνες χρήσεων, όπως κατοικία (διαμερίσματα στους τελευταίους ορόφους), γραφεία (στους μεσαίους ορόφους) και ψυχαγωγία και εμπορικές χρήσεις (στο ισόγειο και τους πρώτους ορόφους των κτιρίων)¹². Τα εμπορικά κέντρα που βρίσκονται στις βάσεις των κτιρίων, επικοινωνούν μεταξύ τους (κτίρια A, B, C, D) με τρεις διαφορετικές αερογέφυρες. Οι χρήσεις των κτιρίων – ανάλογα με τον αρχιτέκτονα – έχουν ως εξής¹³:

- Jean Nouvel: εμπορική ζώνη (7.500 τ.μ.), επιχειρησιακή ζώνη (5.100 τ.μ.), οικιστική ζώνη (128 κατοικίες).
- Coop Himmelblau: Αίθουσα συναυλιών (3.000 θέσεις), εμπορική ζώνη (4.680 τ.μ.), οικιστική ζώνη (254 κατοικίες και 76 φοιτητικές εστίες).
- Manfred Wehdom: εμπορική περιοχή (4.700 τ.μ.), επιχειρησιακή ζώνη (5.400 τ.μ.), οικιστική ζώνη (92 κατοικίες).
- Wilhelm Holzbauer: επιχειρησιακή ζώνη (15.500 τ.μ.), οικιστική ζώνη.

Ο αρχικός προϋπολογισμός του έργου, ανήλθε στα 150 εκατομμύρια Ευρώ. Κατασκευάστηκαν επιπλέον χοντροί τοίχοι από τούβλα, οι οποίοι ενίσχυσαν τους παλιούς, ενώ καθ' όλη την έκταση των κτιρίων, υπάρχουν συνδυασμοί υλικών, όπως: τσιμέντο, γυαλί, διαθλαστικοί καθρέφτες, τούβλα και μέταλλο¹⁴.

Η «Gasometer Town» βοήθησε στην οικονομική αναγέννηση της περιοχής καθώς στεγάζει πάνω από 70 καταστήματα, εστιατόρια, bar και καφετέριες, αλλά και 11.000 τ.μ. γραφείων. Όσον αφορά τον πολιτισμό, το σύμπλεγμα διαθέτει έναν πολυχώρο κινηματογράφου με 12 αίθουσες προβολών, μια αίθουσα συναυλιών συνολικής χωρητικότητας 4.200 ατόμων,

¹¹ https://europedorvisitors.com/switzaustria/articles/vienna_gasometer_town.htm

¹² <https://twistedifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

¹³ <https://en.wikiarquitectura.com/building/gasometer/>

¹⁴ <https://en.wikiarquitectura.com/building/gasometer/>

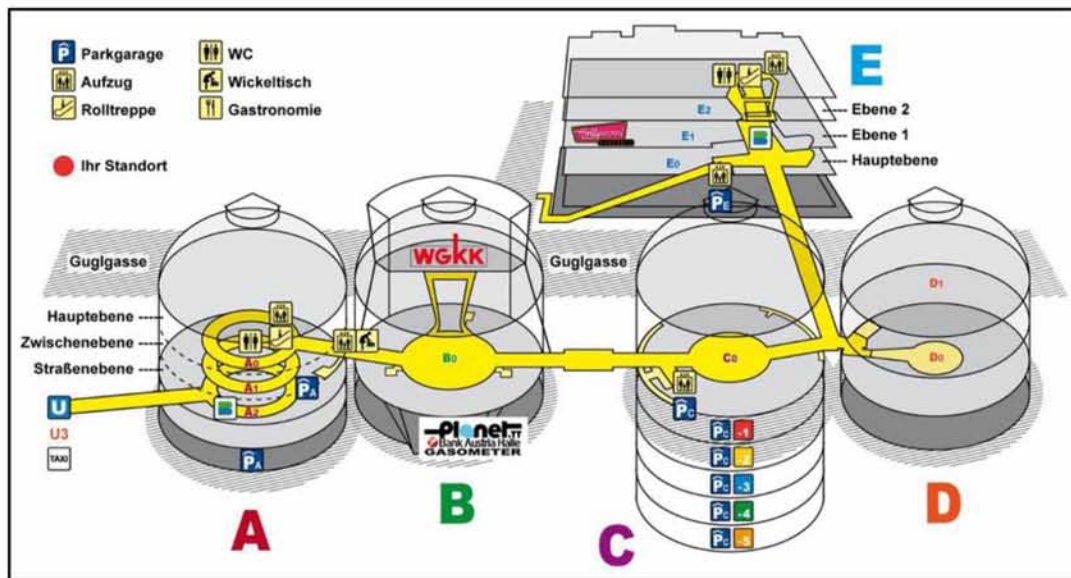
ενώ στεγάζει και το «Εθνικό Αρχείο της Βιέννης». Τέλος, η επανάχρηση των κτιρίων έχει και την κοινωνική της πτυχή, καθώς υπάρχει ένα κέντρο ημερήσιας φροντίδας, όπως επίσης 588 κατοικίες και μια φοιτητική εστία δυναμικότητας 73 διαμερισμάτων και 247 κλινών¹⁵.

Εικόνα 2: Δεξαμενές Gasometer

Πηγή: <https://twistedstifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

Εικόνα 3: Σχέδια Δεξαμενών Gasometer

Πηγή: https://www.researchgate.net/figure/Abbildung-14-Struktur-des-Gasometers-Quelle-wwwgasometerat_fig5_288807758

¹⁵ https://europeforvisitors.com/switzaustria/articles/vienna_gasometer_town.htm

3.2. Εγχώρια Παραδείγματα

3.2.1. Τεχνόπολις, Αθήνα

Η «Τεχνόπολη» του Δήμου Αθηναίων βρίσκεται στο κέντρο της Αθήνας, στην περιοχή του Κεραμεικού, κοντά στην οδό Πειραιώς. Η Πειραιώς – όντας ένας πολύ σημαντικός άξονας εντός της πόλης, αφού ενώνει Αθήνα και Πειραιά – και οι περιοχές γύρω της, υπήρξαν υποδοχείς πολλών βιομηχανικών μονάδων στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και πολλά από αυτά τα κτίρια διατηρούνται ακόμα και σήμερα. Σαν φυσικό επακόλουθο, οι περιοχές γύρω από τα εργοστάσια φιλοξένησαν τις εργατικές κατοικίες, όπου κατοικούσαν τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα.

Η σημερινή «Τεχνόπολις» στεγάζεται στο άλλοτε εργοστάσιο φωταερίου της Αθήνας, το οποίο ξεκίνησε να χτίζεται περί το 1960¹⁶. Νωρίτερα, το 1857, ο Γάλλος Φραγκίσκος Φεράλδι (Francois Theophile Feraldi), ανέλαβε το έργο του φωτισμού της Αθήνας με φωταέριο, αφού του παραχωρήθηκε η εκμετάλλευση του φωταερίου για 50 χρόνια, από τον Δήμο Αθηναίων¹⁷. Το 1887, ένας Ιταλός επιχειρηματίας, ο Ιωάννης Σερπιέρι (Giovanni Baptista Serpieri) αναλαμβάνει τη διοίκηση του εργοστασίου και το 1938, η επιχείρηση περιέρχεται οριστικά στο Δήμο Αθηναίων¹⁸.

Εν τω μεταξύ, οι εγκαταστάσεις του εργοστασίου επεκτείνονταν συνεχώς, έτσι από το 1862 ως το 1887 δημιουργήθηκαν οι πρώτες εγκαταστάσεις, όπου τοποθετήθηκε ο μηχανολογικός εξοπλισμός (κλίβανοι απόσταξης, αεριοφυλάκια, καμινάδα, υδατοδεξαμενές και αποθήκες). Το δεύτερο στάδιο (κατά το οποίο το εργοστάσιο ξεκίνησε να παράγει φωταέριο για οικιακή και βιοτεχνική χρήση, πέρα από το φωτισμό της πόλης), από το 1896 ως το 1914, το εργοστάσιο επεκτάθηκε και κατασκευάστηκαν νέα καμινάδα, φούρνοι, δύο αεριοφυλάκια, κτίρια υπηρεσιών και διοικήσεως. Τέλος, με την μεταβίβασή του στον Δήμο Αθηναίων, ξεκίνησε ένα τρίτο στάδιο (από το 1952 ως το 1960) κατά το οποίο το εργοστάσιο απέκτησε και τρίτη καμινάδα, καθώς και μια νέα μονάδα παραγωγής υδαταερίου (Δαγλίτση, 2013:35). Βέβαια, από αρχιτεκτονικής πλευράς, το συγκρότημα ακολούθησε τα Ευρωπαϊκά πρότυπα και την

¹⁶ http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=216

¹⁷ <http://www.technopolis-athens.com/web/guest/museum/history>

¹⁸ <http://www.technopolis-athens.com/web/guest/museum/history>

«ωφελιμιστική» τυπολογία, προσαρμόζοντας τους όγκους στις ανάγκες των μηχανολογικών εγκαταστάσεων και του κύκλου παραγωγής¹⁹.

Η ανάγκη για απομάκρυνση μιας ρυπογόνας περιοχής από το κέντρο της πόλης, αλλά και η αντικατάσταση του φωταερίου από άλλες πηγές ενέργειας (ηλεκτρισμός), έφεραν το οριστικό κλείσιμο του εργοστασίου, το 1984. Όμως για την βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος, ήταν αναγκαία η αλλαγή χρήσης του συγκροτήματος κι αυτό έγινε αντιληπτό αρκετά γρήγορα, καθώς ήδη το 1986 ο χώρος χαρακτηρίστηκε διατηρητέο ιστορικό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ την ίδια χρονιά ξεκίνησαν και τα πρώτα σχέδια αξιοποίησης και επανάχρησης των εγκαταστάσεων και τη μετατροπή τους σε μουσείο και χώρο πολιτιστικών εκδηλώσεων (Δαγλίτση, 2013:35). Βέβαια τα σχέδια αυτά περιλάμβαναν κι ένα ευρύτερο πλαίσιο αναπλάσεων της γύρω περιοχής του «Γκαζοχωρίου», η οποία ήταν υποβαθμισμένη λόγω της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης από τις όχλουσες βιομηχανίες.

Τελικά οι εργασίες τροποποίησης τελείωσαν το 1999, οπότε και ξεκίνησε η λειτουργία της «Τεχνόπολης» ως πολιτιστικός χώρος, όπου πραγματοποιούνται συναυλίες, φεστιβάλ, συνέδρια, θεατρικές παραστάσεις, εικαστικές εκθέσεις κλπ. Η δομή των κτιρίων παρέμεινε ίδια, με ελάχιστες παρεμβάσεις, έτσι ώστε να διατηρεί τις ιστορικές μνήμες του εργοστασίου. Το 2013, προστέθηκε στις λειτουργίες του πολυχώρου, ένα μουσείο. Πρόκειται για το Μουσείο Φωταερίου της Αθήνας, το οποίο έχει σαν στόχο την ανάδειξη και την προστασία του παλιού εργοστασίου που παρείχε ενέργεια και φωτισμό στην πόλη για περίπου 130 χρόνια²⁰. Το μουσείο παρουσιάζει τη γραμμή παραγωγής του φωταερίου, ενώ συντηρεί τον παλιό μηχανολογικό εξοπλισμό και τα μηχανήματα του εργοστασίου.

Οι παρεμβάσεις στην περιοχή γύρω από την Τεχνόπολη, δεν είναι μεμονωμένες, καθώς ανάλογο τύπου αναπλάσεις έγιναν και σε άλλες περιοχές του κέντρου της Αθήνας (όπως για παράδειγμα η ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων από την ΕΑΧΑ Α.Ε. με ανάπλαση και διαμόρφωση πεζοδρόμων, κοινόχρηστων και ελεύθερων χώρων στην περιοχή της Ακροπόλεως²¹. Στην περιοχή κοντά στην Τεχνόπολη, έγιναν έργα όπως η κατασκευή του σταθμού Μετρό του Κεραμεικού και η κατασκευή υπόγειου parking βορειοανατολικά της

¹⁹ http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=216

²⁰ <http://www.technopolis-athens.com/web/guest/museum/home>

²¹ courses.arch.ntua.gr/fsr/128032/text.pdf

Τεχνόπολις, η διαμόρφωση της νέας πλατείας Κεραμεικού, καθώς και έργα οικιστικής ανάπτυξης (κατοικίες και καταστήματα στο Μεταξουργείο)²².

Όμως τα έργα ανάπλασης έκαναν ελκυστική την περιοχή για επιχειρηματίες και επενδυτές, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αρκετοί χώροι εστίασης, οι οποίοι με τον καιρό πλήθαιναν. Πέρα από τα κέντρα διασκέδασης, οι επενδύσεις στράφηκαν και στη δημιουργία νέων κατοικιών τύπου «lofts» στον Κεραμεικό και τις γύρω περιοχές. Αυτές οι επενδύσεις είχαν ως αποτέλεσμα την προσέλκυση νέων και δημιουργικών ανθρώπων, αλλά και την κατακόρυφη αύξηση των αντικειμενικών αξιών της περιοχής. Η αγορά ακινήτων για εμπορικούς σκοπούς (διασκέδαση) εκτόπισε την κατοικία και οι τιμές των ακινήτων στο Γκάζι ανέβηκαν κατά 300% από το 2002 μέχρι το 2009 και κατά 150% από το 2009 μέχρι το 2011²³.

Οι ανεξέλεγκτοι ρυθμοί της αγοράς ακινήτων, μετέτρεψαν την περιοχή σε μια μηχανή παραγωγής διασκέδασης, εκτόπισαν την κατοικία και ανέβασαν τις τιμές με λίγα λόγια οδήγησαν στον «εξευγενισμό» (gentrification) της περιοχής.

Εικόνα 4: Τεχνόπολις Δήμου Αθηνών

Πηγή: <https://www.lifo.gr/mag/features/3324>

²² courses.arch.ntua.gr/fsr/128032/text.pdf

²³ <https://www.citybranding.gr/2014/03/real-estate.html>

Κεφάλαιο 4: Τα Παλιά Βιομηχανικά Κτίρια στην Ελλάδα

4.1. Ιστορική αναδρομή

Η γέννηση της ελληνικής βιομηχανίας μπορεί να τοποθετηθεί στη δεκαετία του 1860 και στις αρχές της δεκαετίας του 1870, καθώς όποιες προσπάθειες έγιναν νωρίτερα ήταν σποραδικές και ευκαιριακές, ελπίζοντας στην βοήθεια και την υποστήριξη του κράτους, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μην εξελιχθούν σε πραγματικά εργοστάσια. Αυτές τις δύο δεκαετίες λοιπόν, άρχισαν να πληθαίνουν οι ατμοκίνητοι αλευρόμυλοι και να κλωστήρια, αλλά και να συστηματοποιούνται τα βυρσοδεψία καθώς και να λειτουργούν τα πρώτα λατομεία (Καλόγρη et al., 1986:9). Επομένως η αρχή της βιομηχανικής εποχής στην Ελλάδα περιλαμβάνει μονάδες ελαφράς βιομηχανίας οι οποίες παρήγαγαν καταναλωτικά αγαθά.

Το βασικό πρόβλημα στη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής βιομηχανίας, είναι η ελλιπής χαρτογράφηση των βιομηχανικών επιχειρήσεων, από την απαρχή της, μέχρι και τις μέρες μας. Ένα ακόμα πρόβλημα που εντοπίζεται στην διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, είναι η καταστροφή ή η απώλεια του τεχνικού και μηχανικού εξοπλισμού των εργοστασίων, καθώς στη χώρα μας, η αντικατάσταση μιας μηχανής με μια νεότερη, συνδυάζεται με την πώληση της παλιάς (Καλόγρη et al., 1986:9).

Οι πρώτες πόλεις όπου αναπτύχθηκε η βιομηχανία είναι η Αθήνα, η Ερμούπολη, ο Πειραιάς (ο οποίος έγινε μια πραγματική βιομηχανική πόλη τον 19^ο αιώνα), η Πάτρα, ενώ με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, προστίθεται και ο Βόλος. Η Καλαμάτα και η Κέρκυρα υπήρξαν επίσης βιομηχανικές πόλεις. Τέλος με τις προσαρτήσεις νέων εδαφών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Μακεδονία, Κρήτη, Ήπειρος, νησιά του Αιγαίου) στην λίστα των βιομηχανικών πόλεων προστέθηκαν κι άλλες, όπως η Θεσσαλονίκη, η Μυτιλήνη και η Νάουσα (Καλόγρη et al., 1986:12).

Ο προσανατολισμός της ελληνικής βιομηχανίας ήταν ανέκαθεν η ελαφρά βιομηχανία καταναλωτικών αγαθών, ενώ υπήρχαν και ορισμένες βαριές βιομηχανίες μετάλλων και μηχανουργεία σε ορισμένες περιοχές. Ο εξοπλισμός είτε ήταν εισαγόμενος, είτε παράγονταν στα ελληνικά μηχανουργεία, βάσει ξένων προτύπων και προδιαγραφών. Το εργατικό δυναμικό ήταν

ανειδίκευτο γι' αυτό πολλές φορές υπήρχαν αποστολές νέων ανθρώπων στην Ευρώπη με σκοπό την τεχνική τους κατάρτιση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπήρχαν προσκλήσεις των ελληνικών βιομηχανιών σε ξένους εργάτες (Καλόγρη et al., 1986:9).

Για να καθορίσουμε τα στάδια της εξέλιξης της ελληνικής βιομηχανίας, δε μπορούμε να στηριχτούμε στον όγκο της παραγωγής ή στο ύψος των επενδύσεων λόγω έλλειψης πληροφοριών, μπορούμε όμως να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα παρακολουθώντας την πορεία τριών συνισταμένων μέσα στον χρόνο: του αριθμού των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, του συνόλου της ιπποδύναμης τους και του αριθμού των απασχολούμενων εργατών (Πατρώνης, 2015). Οι τρεις φάσεις που διακρίνουμε στην πορεία της ελληνικής βιομηχανίας στο τέλος του 19^{ου} αιώνα είναι:

1. Μεταξύ 1868/69 και 1874/75. Η πρώτη φάση της ελληνικής βιομηχανίας, όπου μέσα σε λίγα χρόνια δημιουργήθηκαν γύρω στις 100 βιομηχανικές μονάδες σε όλη την επικράτεια της χώρας.
2. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 ως το τέλος της δεκαετίας του 1880. Είναι η δεύτερη περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από πτώση του ρυθμού ανάπτυξης και στασιμότητα όσον αφορά την αύξηση του αριθμού των εγκαταστάσεων. Την περίοδο αυτή, επιδεινώνονται οι περιφερειακές ανισότητες.
3. Από το 1887/89 ως το τέλος του αιώνα. Η περίοδος αυτή επεκτείνεται και στην πρώτη δεκαετία του επόμενου αιώνα και χαρακτηρίζεται από μια σχετική ανάκαμψη. Η βιομηχανία διευρύνεται «εκτατικά» στα κυριότερα αστικά κέντρα της χώρας.

Ορισμένα στοιχεία που είναι διαθέσιμα δείχνουν την σταθερή εξέλιξη της ελληνικής βιομηχανίας τα πρώτα χρόνια της, ως το 1889. Έτσι λοιπόν τα 20 εργοστάσια που υπήρχαν το 1867 με τους 296 ίππους, έγιναν 95 το 1876 με 1.967 ίππους και 145 με 5.568 ίππους το 1889. Το 1892 η συνολική ιπποδύναμη των εργοστασίων υπολογίζεται σε 10.000 (Καλόγρη et al., 1986:11).

Επίσης, ορισμένα στοιχεία που υπάρχουν από τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές απογραφές (βλ. Πίνακες 2 & 3), δείχνουν ότι η πλειοψηφία τους ήταν μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, που απασχολούσαν μέχρι 25 εργάτες. Ενώ όσον αφορά την κινητήρια δύναμη των μηχανών των μονάδων, το 1917, 483 μονάδες χρησιμοποιούν τον ηλεκτρισμό, ενώ 579 τον

ατμό. Μέχρι το 1920 ο αριθμός των εργοστασίων που χρησιμοποιούσαν ηλεκτρισμό αυξήθηκε σε 1.159 και των ατμοκίνητων σε 859 (Καλόγρη et al., 1986:12).

Πίνακας 2: Βιομηχανική απογραφή, 1917

Έτος	Αριθμός εργατών	Αριθμός εργοστασίων
1917	1-5 εργάτες	1.188
	6-25 εργάτες	743
	Πάνω από 26 εργάτες	282

Πηγή: Καλόγρη et al., 1986 (ιδία επεξεργασία)

Πίνακας 3: Βιομηχανική και βιοτεχνική απογραφή, 1920

Έτος	Αριθμός εργατών	Αριθμός εργοστασίων
1920	1-5 εργάτες	30.958
	6-25 εργάτες	2.365
	Πάνω από 26 εργάτες	488

Πηγή: Καλόγρη et al., 1986 (ιδία επεξεργασία)

Η τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από στασιμότητα λόγω της πτώχευσης του ελληνικού κράτους, όμως μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, τα ξένα κεφάλαια ξαναστρέφονται προς την ελληνική αγορά και υπάρχει άμεση ανάκαμψη της βιομηχανίας (Καλόγρη et al., 1986:11-12). Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που βοήθησε στην ανάκαμψη αυτή, είναι η βελτίωση και η επέκταση των υποδομών μεταφορών. Σιδηρόδρομος και οδικό δίκτυο (εθνικό, επαρχιακό και δημοτικό) επεκτείνονται σημαντικά (βλ. Πίνακας 4), οι λιμενικές εγκαταστάσεις (κυρίως στον Πειραιά) αναβαθμίζονται, ενώ ηλεκτροφωτίζονται οι σημαντικότερες πόλεις (22 πόλεις απέκτησαν ηλεκτρικό φως ως το 1914) και η Αθήνα, η Πάτρα και η Καλαμάτα αποκτούν τραμ (Πατρώνης, 2015). Τέλος ένα ακόμα έργο άξιο αναφοράς, είναι η διάνοιξη του ισθμού της Κορίνθου το 1893, που βοήθησε στην απλούστευση των μεταφορών δια θαλάσσης.

Πίνακας 4: Έκταση σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου Ελλάδος (σε χλμ.)

Δίκτυο	Έκταση (σε χλμ.)	Έτος
Σιδηροδρομικό δίκτυο	8,5	1876
Σιδηροδρομικό δίκτυο	700	1890
Σιδηροδρομικό δίκτυο	1.600	1910
Σιδηροδρομικό δίκτυο	2.400	1920
Οδικό δίκτυο (αμαξιτοί δρόμοι)	880	1867
Οδικό δίκτυο (αμαξιτοί δρόμοι)	1.137	1882
Οδικό δίκτυο (αμαξιτοί δρόμοι)	3.280	1892
Οδικό δίκτυο (αμαξιτοί δρόμοι)	5.500	1915

Πηγή: Καλόγρη et al., 1986 (ιδία επεξεργασία)

Τέλος, η ελληνική βιομηχανία, μέσα απ' όλες τις παραπάνω συγκυρίες και μέσα από την ιστορική της πορεία, απέκτησε τα δικά της χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Πατρώνη (2015) τα τρία χαρακτηριστικά τη μορφολογίας της ελληνικής βιομηχανίας που τη βοήθησαν να επιβιώσει είναι:

- Η πολυδιάσπαση και η ποικιλία. Η Ελλάδα δεν στήριξε τη βιομηχανία της σε εξειδικευμένα προϊόντα, αλλά αξιοποίησε τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα και τις ευκαιρίες που δόθηκαν κατά καιρούς από τις αγορές (π.χ. τσιμεντοβιομηχανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα).
- Το φαινόμενο της ποικιλίας, όπως εμφανίζεται στο εσωτερικό της κάθε βιομηχανίας. Η πολλαπλή χρήση της βιομηχανικής εγκατάστασης ήταν συχνό φαινόμενο. Έτσι οι ατμόμυλοι της Πελοποννήσου ήταν μαζί και ελαιοτριβεία, ή τα καρφοβελονοποιεία του Πειραιά ήταν ταυτόχρονα και σχιστήρια ξύλου ή παγοποιεία κλπ.
- Η στενή εξάρτηση της ελληνικής βιομηχανίας από το εμπόριο. Στους κλάδους που η προστιθέμενη αξία είναι χαμηλή (επεξεργασία αγροτικών πρώτων υλών), η βιομηχανική δραστηριότητα δε μπορούσε να αυτονομηθεί σαν διαδικασία συσσώρευσης και, καθώς τα περιθώρια επέκτασης ήταν περιορισμένα, παρέμενε εξάρτημα της εμπορικής δραστηριότητας, που ασχολούταν με τη διακίνηση της πρώτης ύλης.

Από την δεκαετία του 1980, παρατηρείται το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης των ελληνικών πόλεων και ξεκινάει μια συζήτηση για το μέλλον αυτών των κτιρίων. Πλέον οι περισσότερες βιομηχανικές εγκαταστάσεις που παραμένουν ανεκμετάλλευτες στον πολεοδομικό ιστό, δεν ανήκουν στους παλιούς ιδιοκτήτες, αλλά στο ελληνικό δημόσιο ή σε πιστώτριες τράπεζες (Αδαμάκης, 2009). Σε πολλές πόλεις της Ελλάδας με πλούσια βιομηχανική

κληρονομιά, άρχισαν να υλοποιούνται project προσαρμοστικής επανάχρησης των βιομηχανικών κελυφών, με σκοπό τη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς αλλά και την αναγέννηση των γύρω περιοχών. Σήμερα πλέον, πολλές είναι οι πρώην βιομηχανικές περιοχές που έχουν μετατραπεί σε εστίες πολιτισμού, όμως υπάρχουν ακόμα πολλές και σημαντικές βιομηχανίες που παραμένουν ανεκμετάλλευτες και μετατρέπονται σε απλά ερείπια.

4.2. Θεσμικό πλαίσιο

Στην Χάρτα του Nizhny Tagil (2003), ορίζονται τα μέτρα που πρέπει να πάρει κάθε χώρα για την προστασία της Πολιτιστικής της Κληρονομιάς. Το άρθρο 4 ορίζει ότι «κάθε χώρα μέλος της συνθήκης, αναγνωρίζει ότι το καθήκον της είναι η διασφάλιση της ταυτότητας, η προστασία, η διατήρηση, η παρουσίαση και η μετάδοση στις μελλοντικές γενιές, της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς» (TICCIH, 2003). Στο άρθρο 5 καθορίζει τις ενέργειες που πρέπει να κάνει κάθε κράτος για να διατηρήσει την πολιτιστική κληρονομιά, μια από τις οποίες είναι η «απαραίτητη θέσπιση νομικών, επιστημονικών, τεχνικών, διοικητικών μέτρων, τα οποία είναι απαραίτητα για την αναγνώριση, προστασία, διατήρηση, παρουσίαση και αναμόρφωση της κληρονομιάς της» (TICCIH, 2003).

Το ελληνικό κράτος έχει θεσπίσει διάφορους νόμους για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών αγαθών. Οι νόμοι είναι οι εξής (με χρονολογική σειρά)²⁴:

- Νόμος υπ' αριθμ. 1103/1980 με τον οποίο κυρώνεται η διεθνής σύμβαση της UNESCO (1970) για την παρεμπόδιση της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών (ΦΕΚ 297/A/29-12-1980).
- Νόμος υπ' αριθμ. 2121/1993: «Πνευματική Ιδιοκτησία, συγγενικά δικαιώματα και πολιτιστικά θέματα» (ΦΕΚ 25/A/04-03-1993).
- Νόμος υπ' αριθμ. 3028/2002: «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 153/A/28-06-2002).
- Νόμος υπ' αριθμ. 3057: «Τροποποίηση και συμπλήρωση του Ν. 2725/1999, ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Πολιτισμού και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 239/10-10-2002).
- Νόμος υπ' αριθμ. 3348/2005: «Κύρωση της Σύμβασης Unidroit για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά» (ΦΕΚ 144/A/23-06-2005).

²⁴ https://www.culture.gr/el/ministry/SitePages/laws_heritage.aspx

- Νόμος υπ' αριθμ. 3525/2007: «Πολιτιστική Χορηγία» (ΦΕΚ 16/Α/26-01-2007).

Ο σημαντικότερο εξ αυτών, είναι ο νόμος 3028/28-06-02 «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής κληρονομιάς». Στο άρθρο 3 ορίζεται το περιεχόμενο της προστασίας, ενώ στο άρθρο 4 ορίζεται ότι «τα μνημεία καταγράφονται, τεκμηριώνονται και καταχωρούνται στο Εθνικό Αρχείο Μνημείων, που τηρείται στο Υπουργείο Πολιτισμού».

Ο νόμος προβλέπει την προστασία ως μνημείων νεότερων πολιτιστικών αγαθών λόγω και τη τεχνικής και βιομηχανικής τους σημασίας και γενικά της επιστημονικής τους σημασίας (άρθρο 6, παρ. 1.β.) άρθρα 2 και 6: «ακίνητα μνημεία λόγω της αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους». Επίσης, στο άρθρο 10 δίνεται η δυνατότητα αλλαγής χρήσης των μνημείων, καθώς αναφέρεται ότι «για κάθε εργασία, επέμβαση ή αλλαγή χρήσης σε ακίνητα μνημεία, ακόμη και αν δεν επέρχεται κάποια από τις συνέπειες της παραγράφου 1 σε αυτά, απαιτείται έγκριση που χορηγείται με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου». Το δεύτερο τμήμα του νόμου αφορά τις εργασίες προστασίας των μνημείων και στο άρθρο 40 δίνονται οι κατευθύνσεις για τις εργασίες σε ακίνητα μνημεία.

Τέλος, υπάρχει και ο Ν. 2018/02, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα για τον χαρακτηρισμό και του βιομηχανικού εξοπλισμού, ο οποίος πλέον θεωρείται αναπόσπαστος με τα κτίρια, σύνολα και τόπους (άρθρο 2 παρ. γγ)²⁵.

²⁵ http://www.kpe-thess.gr/download/seminaria_ergastiria/yliko_seminariwn/Deligianni-Ti-einai-i-biomixaniki-klironomia-kai-giati-mas-afora..pdf

Κεφάλαιο 5: Η Περίπτωση της Θεσσαλονίκης

5.1. Η Θεσσαλονίκη σαν αστικό συγκρότημα

Η Θεσσαλονίκη είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας με πληθυσμό 824.676 κατοίκους (ο πληθυσμός αφορά το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης²⁶), σύμφωνα με την τελευταία απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ (2011). Διοικητικά είναι η πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Θεσσαλονίκης, αλλά και της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Σύμφωνα με το «πρόγραμμα Καλλικράτης» το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης αποτελείται συνολικά από 7 Δήμους.

Κατέχει μια στρατηγική θέση που την καθιστά την είσοδο των Βαλκανίων και κατ' επέκταση της Ευρώπης από την Ανατολή. Ουσιαστικά η Θεσσαλονίκη αποτελεί τον κυριότερο κόμβο που ενώνει την Ευρώπη με την Τουρκία και τη Μέση Ανατολή, δια ξηράς και θάλασσας. Όσον αφορά τις μεταφορικές της υποδομές, η πόλη διαθέτει λιμάνι, Διεθνή Αερολιμένα, σιδηροδρομικό σταθμό – ο οποίος ενώνει την πόλη με την υπόλοιπη Ελλάδα, αλλά και με πόλεις της Βαλκανικής Χερσονήσου – ενώ υπάρχει εύκολη και γρήγορη πρόσβαση σε σύγχρονους αυτοκινητοδρόμους, όπως η «Εγνατία Οδός» – που διασχίζει τη Βόρεια Ελλάδα και ενώνει το λιμάνι της Ηγουμενίτσας με την Τουρκία – και ο αυτοκινητόδρομος «Ε75» (γνωστός κι ως Π.Α.Θ.Ε.) – ο οποίος ξεκινάει από τον Πειραιά και φθάνει στο μεθοριακό σταθμό των Ευζώνων στα σύνορα με την F.Y.R.O.M.

5.2. Ο Πολιτισμός και η Θεσσαλονίκη

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη άρρηκτα συνδεδεμένη με τον πολιτισμό. Κατά καιρούς έχει αναδείξει μεγάλους καλλιτέχνες και λόγιους, ενώ ακόμα και στις μέρες μας συνεχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ποπ κουλτούρα, αναδεικνύοντας νέους μουσικούς, ηθοποιούς, σκηνοθέτες κλπ. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένοι Θεσσαλονικείς καλλιτέχνες και ποιητές:

²⁶ Το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης αποτελείται από τους Δήμους: Θεσσαλονίκης (πληθυσμός: 325.182), Κορδελιού-Ευόσμου (πληθυσμός: 101.753), Παύλου Μελά (πληθυσμός: 99.245), Καλαμαριάς (πληθυσμός: 91.518), Νεάπολης-Συκεών (πληθυσμός: 84.741), Πυλαίας-Χορτιάτη (πληθυσμός: 70.110) και Αμπελοκήπων-Μενεμένης (πληθυσμός: 52.127).

- Ο Ντίνος Χριστιανόπουλος (1931): ποιητής, πεζογράφος.
- Μανόλης Αναγνωστάκης (1925 – 2005): ποιητής, συγγραφέας.
- Τάκης Βαρβιτσιώτης (1916 – 2011): ποιητής.
- Κώστας Ταχτσής (1927 – 1988): ποιητής, λογοτέχνης.
- Διονύσης Σαββόπουλος (1944): συνθέτης, στιχουργός, ερμηνευτής.
- Βασίλης Τριανταφυλλίδης (Χάρρυ Κλυνν) (1940 – 2018): ηθοποιός.
- Γρηγόρης Βαλτινός (1955): ηθοποιός.
- Ο Γιάννης Αγγελάκας (1959): τραγουδιστής, μουσικός, ποιητής.

Η πόλη διαθέτει πολλά μουσεία με τη θεματολογία τους αλλά και τη δομή τους, να ποικίλει. Σημαντικότερα από αυτά είναι το αρχαιολογικό, το Βυζαντινό και το μουσείο σύγχρονης τέχνης. Ένα αξιοσημείωτο γεγονός, είναι η στέγαση αρκετών μουσείων της πόλης σε κτίρια ιστορικής σημασίας, πολλά εκ των οποίων έχουν χαρακτηριστεί ως διατηρητέα μνημεία της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως για παράδειγμα η Πινακοθήκη που στεγάζεται στην «Casa Bianca» και το Λαογραφικό μουσείου που στεγάζεται στην «Έπαυλη Μοδιάνο». Αναλυτικά τα μουσεία της πόλης φαίνονται στον Πίνακα 5 και καταγράφονται χωρικά στο Παράρτημα Α2, στον Χάρτη Π1.

Πίνακας 5: Μουσεία Θεσσαλονίκης

Μουσείο	Έτος Ίδρυσης	Περιοχή/Διεύθυνση	Σημειώσεις
Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης	1962	Μ. Ανδρόνικου 6	Περιλαμβάνει συλλογές ευρημάτων από την προϊστορική εποχή μέχρι το τέλος της αρχαιότητας
Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού	1994	Λεωφόρος Στρατού 2	Παρουσιάζει την τέχνη, την θρησκεία, την κοινωνική οργάνωση κλπ της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου
Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	1997	Μονή Λαζαριστών	Βασίζεται σε περιοδικές εκθέσεις. Πυρήνας είναι η συλλογή του Γ. Κωστάκη (έργα Ρωσικής Πρωτοπορίας αλλά και σύγχρονης τέχνης)
Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης		Αποθήκη Β1, Λιμάνι	Αποτελεί τμήμα του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης.

Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	1978	Εγνατίας 154	Φιλοξενεί περιοδικές εκθέσεις. Αποτελεί χώρο πρωτοβουλίας πολιτών, μοναδικό στην ιστορία του ελληνικού εικαστικού χώρου
Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών	1972	Αγ. Δημητρίου 159:	Μουσείο – Χώρος πολιτιστικών δρώμενων. Η κύρια συλλογή περιλαμβάνει έργα Ελλήνων και Ευρωπαίων καλλιτεχνών του 19 ^{ου} – 20 ^{ου} αιώνα
Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης	1966	Βασ. Όλγας 214	Περιλαμβάνει έργα της νεοελληνικής τέχνης από το 1898 ως σήμερα
Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας – Θράκης	1970	Βασ. Όλγας 68	Οι συλλογές περιλαμβάνουν αντικείμενα καθημερινής χρήσης της πρωτοβιομηχανικής και εποχής
Μουσείο Κινηματογράφου – Ταινιοθήκη Θεσσαλονίκης	1997	Αποθήκη Α, Λιμάνι	Στο μουσείο λειτουργεί η μεγαλύτερη κινηματογραφική βιβλιοθήκη της Ελλάδας, με 6.500 τόμους
Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα	1982	Προξένου Κορομηλά 23	Κειμήλια από τις εξελιξεις στη Μακεδονία (19 ^{ου} – 20 ^{ου} αιώνας)
ΝΟΗΣΙΣ – Κέντρο Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας	2001	6 ^ο χλ.μ Θεσσαλονίκης – Θέρμης	Φιλοξενεί περιοδικές εκθέσεις και διοργανώνει εκπαιδευτικά προγράμματα
Ολυμπιακό Μουσείο Θεσσαλονίκης (πρώην Μουσείο Αθλητισμού)	1998	Αγ. Δημητρίου & 3 ^{ης} Σεπτεμβρίου	Η μόνιμη έκθεση παρουσιάζει την ιστορία των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων
Σιδηροδρομικό Μουσείο Θεσσαλονίκης	2001	Μοναστηρίου 7B	Φιλοξενεί εκθέματα του σιδηροδρόμου όπως ατμομηχανές, βαγόνια, τηλέγραφους κ.α. Ανάμεσά τους βρίσκονται και το εστιατόριο και κλινάμαξα του Orient Express
Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης	2001	Αποθήκη Α, Λιμάνι	Οι συλλογές του αποτελούνται από 100.000 φωτογραφικά αντικείμενα
Πολιτιστικό Κέντρο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης	1997	Βασ. Όλγας	Διοργανώνει εκθέσεις εικαστικών τεχνών

Μουσείο Λευκού Πύργου	2008	Λευκός Πύργος	Η έκθεση παρουσιάζει την ιστορία της Θεσσαλονίκης συνοπτικά
Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης	2001	Αγίου Μηνά 13	Εκτίθενται αντικείμενα σχετικά με την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης
Οικία Μουσταφά Κεμάλ – Μουσείο Ατατούρκ	2011	Αγ. Δημητρίου 151	Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ γεννήθηκε το 1881 στον χώρο που λειτουργεί σήμερα ως μουσείο
Πολεμικό Μουσείο Θεσσαλονίκης	2000	Γρ. Λαμπράκη 4	Παρουσιάζει όλες τις πολεμικές συρράξεις που συμμετείχε η Ελλάδα
Μουσείο Ύδρευσης	2001	26 ^{ης} Οκτωβρίου 19	Στεγάζεται στο παλιό κεντρικό αντλιοστάσιο του άλλοτε Ο.Υ.Θ. (σημερινή Ε.Υ.Α.Θ.)
Μουσείο Ραδιοφώνου	2000	ΔΕΘ	Στο χώρο του διατηρούνται υλικά σχετικά με τη φωνή και τον ήχο
Φαρμακευτικό Μουσείο	2007	Εθνικής Αντιστάσεων 173-175, Φοίνικας	Είναι το μοναδικό Φαρμακευτικό Μουσείο στην Ελλάδα

Πηγή: <https://thessaloniki.gr> (ιδία επεξεργασία)

Βέβαια ο πολιτισμός της Θεσσαλονίκης είναι συνδεδεμένος και με το θέατρο, καθώς η πόλη είναι η έδρα του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος (ΚΘΒΕ) το οποίο ιδρύθηκε το 1961 και ανεβάζει παραστάσεις σε διάφορες θεατρικές αίθουσες που διαθέτει (βλ. Πίνακας 6), με βασική το Βασιλικό Θέατρο που αποτελεί πλέον τη μόνιμη έδρα του. Μια ακόμα σπουδαία θεατρική σκηνή της πόλης, είναι το «Αριστοτέλειον» το οποίο ιδρύθηκε το 1967 ως κινηματογράφος και από το 2000 λειτουργεί ως θέατρο, με 744 θέσεις. Τέλος, υπάρχει το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, το οποίο λειτουργεί από το 2000 και φιλοξενεί διάφορες παραστάσεις θεάτρου, όπερας, συναυλίες και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Πίνακας 6: Αίθουσες και ανοιχτά θέατρα του ΚΘΒΕ

Θέατρο	Χωρητικότητα	Τύπος
Βασιλικό Θέατρο	683	Κλειστό
Θέατρο Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών	668	Κλειστό
Μονή Λαζαριστών – Σκηνή Σωκράτης Καραντινός	601	Κλειστό
Μικρό Θέατρο Μονής Λαζαριστών	150	Κλειστό
Θέατρο Γης	4.332	Υπαίθριο

Θέατρο Λάσους Φουαγιέ της Μακεδονικών Σπουδών	Εταιρείας	3.894 118	Υπαίθριο Κλειστό
---	-----------	--------------	---------------------

Πηγή: <https://www.ntng.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=1> (ιδία επεξεργασία)

Στην Θεσσαλονίκη, κάθε χρόνο λαμβάνουν χώρα εκατοντάδες πολιτιστικές εκδηλώσεις, φεστιβάλ και εκθέσεις. Αρχικά, κάθε Σεπτέμβρη, από το 1926, διεξάγεται η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης, η οποία στεγάζεται σε μια μεγάλη έκταση με σύγχρονες εκθεσιακές εγκαταστάσεις στο κέντρο της πόλης. Έπειτα από το 1960 διεξάγεται το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης, ενώ από το 1998 υπάρχει και το Διεθνές Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ Θεσσαλονίκης. Είναι ξεκάθαρο πως η πόλη έχει έφεση στα κινηματογραφικά φεστιβάλ καθώς θεσμό αποτελούν κι άλλα φεστιβάλ, όπως: το «Taratsa Film Festival» και το «IN-EDIT International Music Documentary Film Festival». Τα σημαντικότερα μουσικά φεστιβάλ είναι το «REWORKS – International Musi Festival» και το «Thessaloniki Street Mode Festival». Άλλες εκδηλώσεις και φεστιβάλ που λαμβάνουν χώρα στην πόλη είναι: τα «Δημήτρια», το «Φεστιβάλ Μονή Λαζαριστών», το «Φεστιβάλ Βιβλίου Θεσσαλονίκης», η «Διεθνής Έκθεση Βιβλίου Θεσσαλονίκης» και το «Thessaloniki Food Festival»²⁷

5.3. Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Θεσσαλονίκης

Η Θεσσαλονίκη υπήρξε μια πόλη με πλούσια βιομηχανική ιστορία, καθώς υπήρξε η βάση πολλών σημαντικών βιομηχανιών πανελληνίας αλλά και πανευρωπαϊκής εμβέλειας, όπως για παράδειγμα η «ΥΦΑΝΕΤ» που για χρόνια προμήθευε με υφάσματα και είδη ιματισμού την ελληνική, βαλκανική και μικρασιατική αγορά.

Η αρχή της βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης, εντοπίζεται την περίοδο 1870-1912. Την ίδια εποχή αναπτύχθηκε ο σιδηρόδρομος στην Βαλκανική χερσόνησο, ενώ στην πόλη κατασκευάστηκαν νέες λιμενικές εγκαταστάσεις, υποδομές φωταερίου, ύδρευσης, ηλεκτρισμού κ.α. (Tsagkarakis & Katsikis, 2007:15). Το πρώτο ατμοκίνητο νηματοουργείο ιδρύθηκε το 1879, από τον Schalon Saias, ενώ από το 1880 κι έπειτα, αυξήθηκαν οι ατμοκίνητοι αλευρόμυλοι και τα βαμβακουργεία, ιδρύθηκαν σαπωνοποιεία, μακαρονοποιεία, χυτήρια, κεραμοποιεία, αλλά και το εργοστάσιο σιγαρέτων «Regie»²⁸. Στον 20^ο αιώνα η παραγωγή διάφορων αγαθών στην πόλη αυξήθηκε κατακόρυφα, ενώ δημιουργήθηκαν νέες μονάδες όπως το κανναβουργείο Τόρες

²⁷ <https://thessaloniki.travel/el/>

²⁸ http://users.auth.gr/users/9/6/053269/public_html/LESSONS/ERGASTIRI/NEW_TECHNOLOGY/2.4.htm

(«Βίλκα») (1905), το βυρσοδευείο «Νούσια» (1907) και επαναλειτούργησε το νηματουργείο «Nouvelle Filature» (1908) κι έτσι μέχρι το 1912 τα εργοστάσια της πόλης έφτασαν σε αριθμό τα 33²⁹. Σημαντικό ρόλο στην αλματώδη ανάπτυξη της βιομηχανίας της πόλης έπαιξε η ίδρυση του Βιομηχανικού Επιμελητηρίου το 1918, όπως και η θεσμοθέτηση της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης το 1926, ενώ το 1930 εγκαταστάθηκαν και τα πρώτα εργοστάσια με χρήση ηλεκτρισμού («ΥΦΑΝΕΤ», «ΦΙΕ» κλπ) (Tsagkarakis & Katsikis, 2007:15).

Τα βιομηχανικά κτίρια της Θεσσαλονίκης, χωροταξικά, απλώνονταν σ' όλο το πολεοδομικό συγκρότημα. Στα ανατολικά βρίσκονταν οι «Μύλοι Αλλατίνι», σε κεντρικά σημεία της πόλης υπήρχαν εγκαταστάσεις όπως το καπνεργοστάσιο «Φίλιπποι», το καπνεργοστάσιο «Salonica Cigarette Comrani» και το κλωστοϋφαντουργείο «ΥΦΑΝΕΤ», αλλά κυρίως η βιομηχανία της πόλης αναπτύχθηκε στην δυτική είσοδό της, κοντά στο παραλιακό μέτωπο όπου ακόμα και σήμερα υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση παλαιών βιομηχανικών κτιρίων, όπως η ζυθοποιεία «ΦΙΕ», ο μύλος «Χατζηγιαννάκη-Αλτιναλμάζη» τα παλιά σφαγεία κλπ.

Η ανάπτυξη της δυτικής εισόδου της πόλης σε βιομηχανικό πυρήνα, επηρεάστηκε από δύο καθοριστικούς παράγοντες. Ο πρώτος ήταν η ύπαρξη των λιμενικών εγκαταστάσεων και του σιδηροδρομικού σταθμού στα δυτικά της πόλης και ο δεύτερος ήταν το πολεοδομικό σχέδιο του Hebrard για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης, μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 (Ιωαννίδου, 1996:9). Τα σχέδια κατοχυρώθηκαν με Βασιλικό Διάταγμα στις 24/03/1919, τροποποιήθηκαν με νέο Βασιλικό Διάταγμα («Περί εγκρίσεως σχεδίου ρυμοτομίας τμήματος της πόλεως Θεσσαλονίκης») στις 30/09/1921 (ΦΕΚ 184/Α' /30-09-1921), υλοποιήθηκαν το 1923 και υπογράφονταν από τον Γάλλο αρχιτέκτονα Ernest Hebrard και τον Έλληνα, επίσης αρχιτέκτονα, Κωνσταντίνο Κιτσίκη, οι οποίοι όρισαν σαν περιοχή εγκατάστασης των βιομηχανικών εγκαταστάσεων την περιοχή μεταξύ Βαρδαρίου και Δενδροποτάμου.

²⁹ http://users.auth.gr/users/9/6/053269/public_html/LESSONS/ERGASTIRI/NEW_TECHNOLOGY/2.4.htm

Χάρτης 1: Πολεοδομικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης, Ernest Hebrard

Πηγή: <http://galeriuspalace.culture.gr/tags/ernest-hebrard/>

Στον Πίνακα 7 επιχειρείται η καταγραφή όλων των βιομηχανικών μονάδων του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης, που δημιουργήθηκαν στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Βέβαια, η ακριβής καταγραφή των όλων κτιρίων είναι αρκετά δύσκολη, λόγω της έλλειψης στοιχείων αλλά και χαρτογράφησης των βιομηχανιών από κάποιον επίσημο φορέα. Παρόλα αυτά, η καταγραφή αυτή (βλ. Πίνακα 7 και Παράρτημα Α2 Χάρτη Π6) μας βοηθά να αποκτήσουμε μια εικόνα της χωροταξικής οργάνωσης των βιομηχανικών μονάδων της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20^{ου} αιώνα, αλλά και της χωροταξικής οργάνωσης των μονάδων που διασώθηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν μέσω της μεθόδου της προσαρμοστικής επανάχρησης.

Πίνακας 7: Βιομηχανικά κτίρια της Θεσσαλονίκης (τέλη 19^{ου}, αρχές 20^{ου} αιώνα)

Βιομηχανικό Κατάλογο	Περιοχή/οδός	Ημ. Ίδρυσης	Αρχική χρήση	Κατάσταση	Νέα χρήση
Αυστροελληνική Εταιρία Καπνών Α.Ε.	Τσιμισκή	1927/1928	Καπνεργοστάσιο/ Καπναποθήκη	Επανάχρηση	Εμπορική χρήση
Επιχειρήσεις Χαριλάου Επαμεινώνδα	28 ^{ης} Οκτωβρίου (παραπλεύρως ΟΥΘ)	1923	Ψυκτικοί θάλαμοι	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση (ανέγερση νέων)

Επιχειρήσεις ΦΛΟΚΑ	Βασ. Ηρακλείου	1924/1925	Σοκολατοποιία	Δεν διασώζεται	κτιρίων) Μικτή χρήση
Βιομηχανική Εστία Χατζηδημούλα & Σια	Αμπελόκηποι	1919	Μηχανουργείο/ Χυτήριο	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Μακαρονοποιία ΑΒΕΖ	Παπαζώλη & Γλάδστονος	1924	Βιομηχανία τροφίμων	Δεν διασώζεται	Μικτή χρήση
Αλευρόμυλος Αφών Βαλτσάνη	Γιαννιτσών	1923	Αλευρόμυλος	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Αλευρόμυλος Μπάλα, Γενημα Α.Ε.	Αντωνίου Βλαχάκη	1923	Αλευρόμυλος	Διασώζεται μόνο το παγοποιείο	-
Βυρσοδεψεία Αφών Νούσια	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1907	Βυρσοδεψείο	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση (Block 33)
Ελαιουργείο Βαλιούλη	Περιοχή Ν.Σ.Σ. Θεσσαλονίκης	1929	Βιομηχανία τροφίμων	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Ζυθοποιία ΟΛΥΜΠΟΣ-Νάουσα Α.Ε. (μετέπειτα ΦΙΞ)	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1892	Οινοποιία/Ποτοποιία/ Ζυθοποιία	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση (FIX-Principal)
Κεραμοποιία Αλλατίνι	Άλσος Νέας Ελβετίας	1885	Πλινθοκεραμοποιείο	Ερείπιο	-
Κεραμοποιία Φιλίππου	Επτάλοφος	1919	Κεραμοποιία	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση
Μύλοι Αλλατίνι	Γ. Παπανδρέου	1854	Αλευρόμυλος	Ερείπιο	-
Κλωστοϋφαντουργία Σαΐας	Λεωφόρος Νίκης	1879	Κλωστοϋφαντουργία/ Μεταξουργία	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Μύλος Χατζηγιαννάκη-Αλπιναμάξη	Παλιός Σιδηροδρομικός Σταθμός	1924	Αλευρόμυλος	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση (Μύλος)
Societe anonyme ottoman nouvelle filature de Salonique/Βίλκα	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1886	Κλωστοϋφαντουργία/ Μεταξουργία	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση (πρώην πολυχώρος ΒΙΛΚΑ)
ΥΦΑΝΕΤ	Παπάρη	1905	Κλωστοϋφαντουργία/ Μεταξουργία	Επανάχρηση	Τελεί υπό κατάληψη
Σαπωνοποιείο Ναυσικά	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1920	Χημική βιομηχανία	Δεν διασώζεται	-
Υφαντουργείο Λεβόν Χοβαγκιμιάν	Παλιός Σιδηροδρομικός Σταθμός	1922	Κλωστοϋφαντουργία/ Μεταξουργία	Δεν διασώζεται	-
Νηματουργείο Τουρπάλη	Καραγάτσια (περιοχή Ανάλιψης)	1876	Κλωστοϋφαντουργία/ Μεταξουργία	Δεν διασώζεται	-
Οθωμανική Εταιρεία Μονοπωλίου Καπνού Regie	Αρχή Λαγκαδά (οδού)	1884	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Καπνεργοστάσιο Κ. Ραζή & Σια	Αιγύπτου (Λαδάδικα)	Δεκαετία 1870	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο ΒΑΛΚΑΝ ΤΟΡΝΙΒΟΥΚΑ	Μοναστηρίου	1918	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Καπνεργοστάσιο «ο Φίλιππος» Θ. Βλαχόπουλος & Αφοί Ευαγγέλου	Ολυμπίου Διαμαντή (Λαδάδικα)	1912	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Διαμαντής-Αστεριάδης (1912-1915)	Στοά Λομβάρδου (οδός Φράγκων)	1912/1913	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Αντίγονου Χατζηγεωργίου	Ολύμπου με Παλαμά (κέντρο) και Σοφοκλέους (Σταυρούπολη	1917	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται - Επανάχρηση	Οικιστική - Εκπαιδευτικό ίδρυμα

Καπνεργοστάσιο Δημητρίου Αλεξανδρίδη	Μητροπόλεως	1915	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Καπνεργοστάσιο Φίλιπποι	Κωστή Παλαμά	1915	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Καπνεργοστάσιο Όλυμπος	Μ. Αλεξάνδρου	1915	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Οικιστική χρήση
Καπνεργοστάσιο Νέστος Α.Ε.	Ναούσης (Λαδάδικα)	1914	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Άτλας	Φράγκων	1915	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Σάντος	Άγνωστη	1916	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	-
Καπνεργοστάσιο Salonica Cigarette Compani	Τσιμισκή	1914	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Αδελφών Καρακίτη	Άγνωστη	1913	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	-
Καπνεργοστάσιο Γιαννουκάκη Πρωτόπαππα	Ναούσης (Λαδάδικα)	1915	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεργοστάσιο Ανάργυρου Σγάλα	Ορφανίδου	1937	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Καπνεμπορική Εταιρεία Μοσκόφ	Φράγκων	1908	Καπνεργοστάσιο/Καπναποθήκη	Δεν διασώζεται	Εμπορική χρήση
Αλευρόμυλος Μελισσάρη	Μοναστηρίου	1969	Βιομηχανία τροφίμων	Επανάχρηση	Αποθηκευτική χρήση
Μηχανουργείο Αξιλιθιώτη/Σχολή Ισλαχανέ	Ολυμπιάδος και Ζωγράφου	-	Μεντρεςές (ιεροσπουδαστήριο)	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση
Μπενουζήλιο	Σταδίου και Πολυτεχνείου (Πυλαία)	1920 (κτίστηκε το 1880)	Μηχανουργείο/Χυτήριο	Εγκαταλελειμμένο	-
Εργοστάσιο Φωταερίου	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1888 ή 1890	Παραγωγή φωταερίου	Επανάχρηση	Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων
Βυρσοδευείο Γ. Μαμαδά	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1913 ή 1914	Βυρσοδευείο	Επανάχρηση	Porto Palace Hotel
Βυρσοδευείο Αφών Μπενή	26 ^{ης} Οκτωβρίου		Βυρσοδευείο	Επανάχρηση	Κέντρο διασκέδασης
Μακεδονική Μεταξοφαντουργία ΗΛΙΟΣ Κ. Σ. Κωνσταντινίδης	Λαγκαδά (οδός)	1938	Κλωστοϋφαντουργία/Μεταξουργία	Επανάχρηση	Εκπαιδευτική χρήση (Δημ. Σχολεία Νεάπολης)
Βιομηχανικό Κτίριο «Ψυγεία Χαριλάου ΑΕ»	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1917	Ψυγεία	Εγκαταλελειμμένο	-
Δημοτικά Σφαγεία Θεσσαλονίκης	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1896	Σφαγεία	Επανάχρηση	Πολιτιστικό κέντρο Labattoir
Εγκαταστάσεις Εταιρείας Τροchioδρόμων και Ηλεκτροφωτισμού	Ντεπό	1893	Μεταφορές	Επανάχρηση	Δημόσιο (Ελληνική Αστυνομία)
Λιμάνι Α' Προβλήτα	Λιμάνι	1914	Αποθηκευτικοί χώροι	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση
Κεντρικό Αντλιοστάσιο του Οργανισμού Ύδρευσης Θεσσαλονίκης	26 ^{ης} Οκτωβρίου	1890-1894	Ύδρευση-Αρδευση	Επανάχρηση	Πολιτιστική χρήση (Μουσείο Ύδρευσης Θεσσαλονίκης)

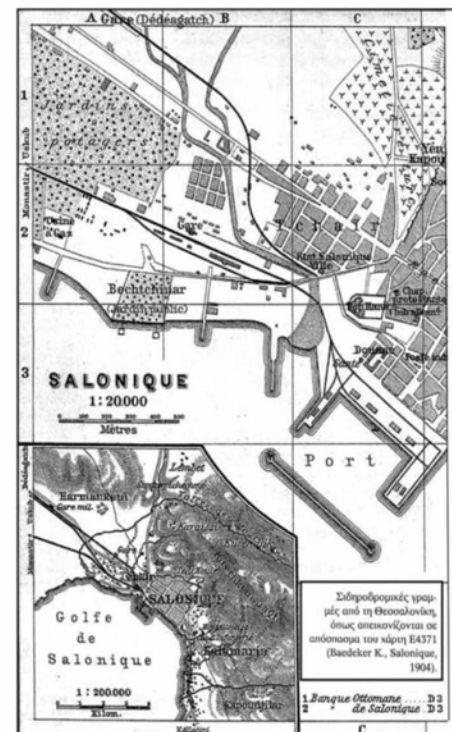
Πηγή: Tsagkarakis & Katsikis, 2007, & <https://vida-omada.blogspot.com/> (ιδία επεξεργασία)

Είναι φανερό πως ο πυρήνας των επαναχρησιμοποιηθέντων βιομηχανικών κτιρίων είναι η οδός 26^{ης} Οκτωβρίου και γενικότερα η περιοχή του παλαιού Σιδηροδρομικού Σταθμού και του Λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Η περιοχή αυτή θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη αν είχαν διασωθεί ορισμένες βιομηχανίες που είχαν έδρα τα Λαδάδικα και την οδό Φράγκων (στην περιοχή «Βαλαωρίτου»), όμως δυστυχώς τα περισσότερα κτίρια δόθηκαν αντιπαροχή, ή απλά κατεδαφίστηκαν.

5.4. Παραδείγματα «προσαρμοστικής επανάχρησης» στην Θεσσαλονίκη – Επίδραση στην γύρω περιοχή

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 7, σχεδόν όσα βιομηχανικά κελύφη διασώζονται στην πόλη της Θεσσαλονίκης, έχουν επαναχρησιμοποιηθεί. Η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση επανάχρησης στην πόλη, είναι η μαζική επανάχρηση κτιρίων που πραγματοποιήθηκε στη δυτική είσοδο της πόλης, όπου άλλωστε υπήρξε ιστορικά μια βιομηχανική περιοχή. Η περιοχή οριοθετείται από την οδό Σταθμού στα βόρεια, από τον κόμβο Δικαστηρίων (26^{ης} Οκτωβρίου, Σταθμού, Καρατάσου, Πολυτεχνείου) στα ανατολικά, το Λιμάνι στα νότια και την περιοχή των Λαχανοκήπων στα δυτικά (βλ. Χάρτης 3). Ουσιαστικά η περιοχή είναι η άλλοτε περιοχή γύρω από το «Μεχτσινάρ» (τα πέντε πλατάνια). Στην συγκεκριμένη περιοχή, διασώζονται κτίρια

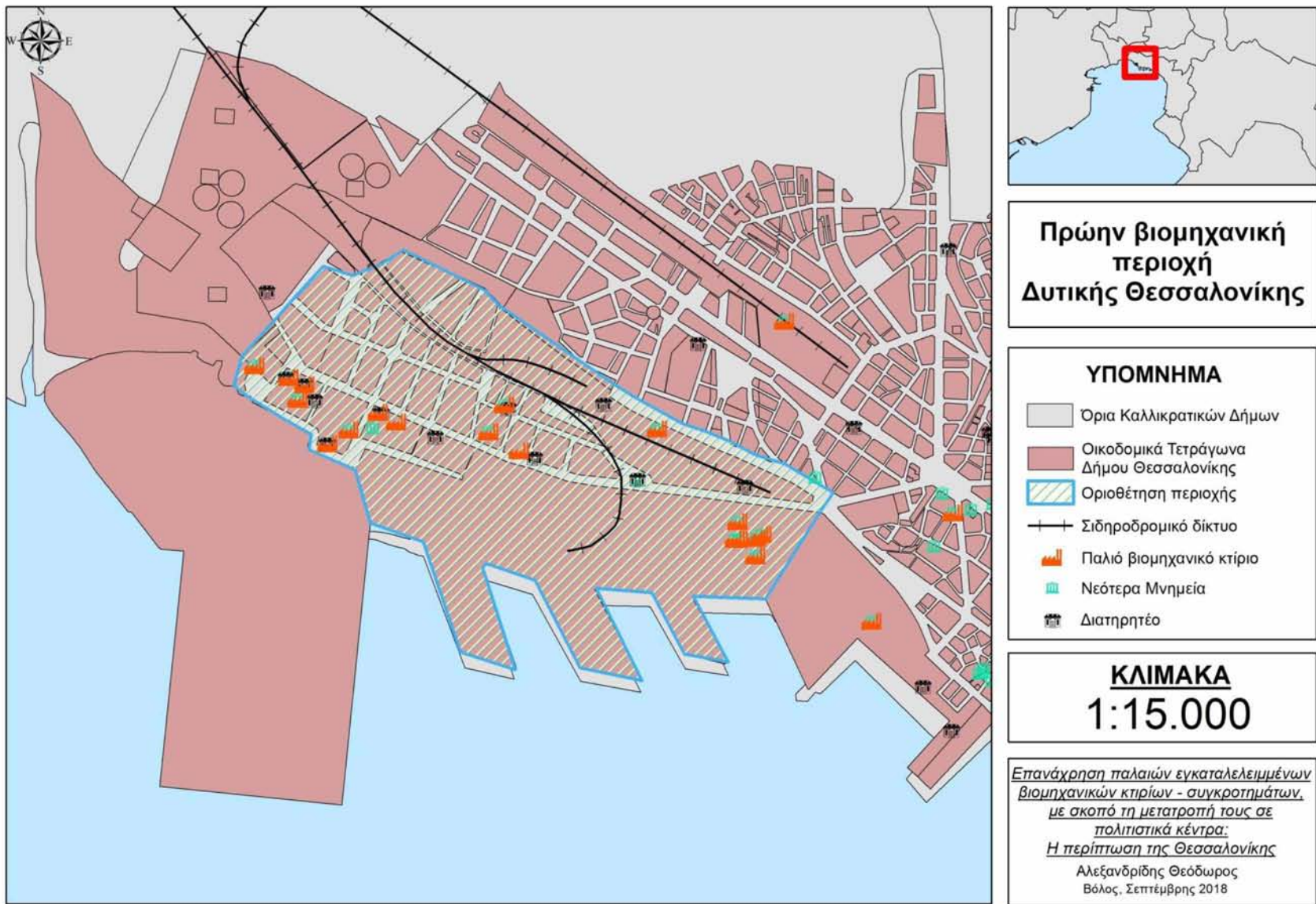
Χάρτης 2: Περιοχή Μεχτσινάρ, 1904

Πηγή: Κυρατζάκος (2014), σελ. 45

ιστορικής σημασίας όπως για παράδειγμα το ζυθοποιείο «ΦΙΞ», τα παλαιά σφαγεία της Θεσσαλονίκης, ο παλιός σιδηροδρομικός σταθμός, οι εγκαταστάσεις του λιμανιού κ.α.

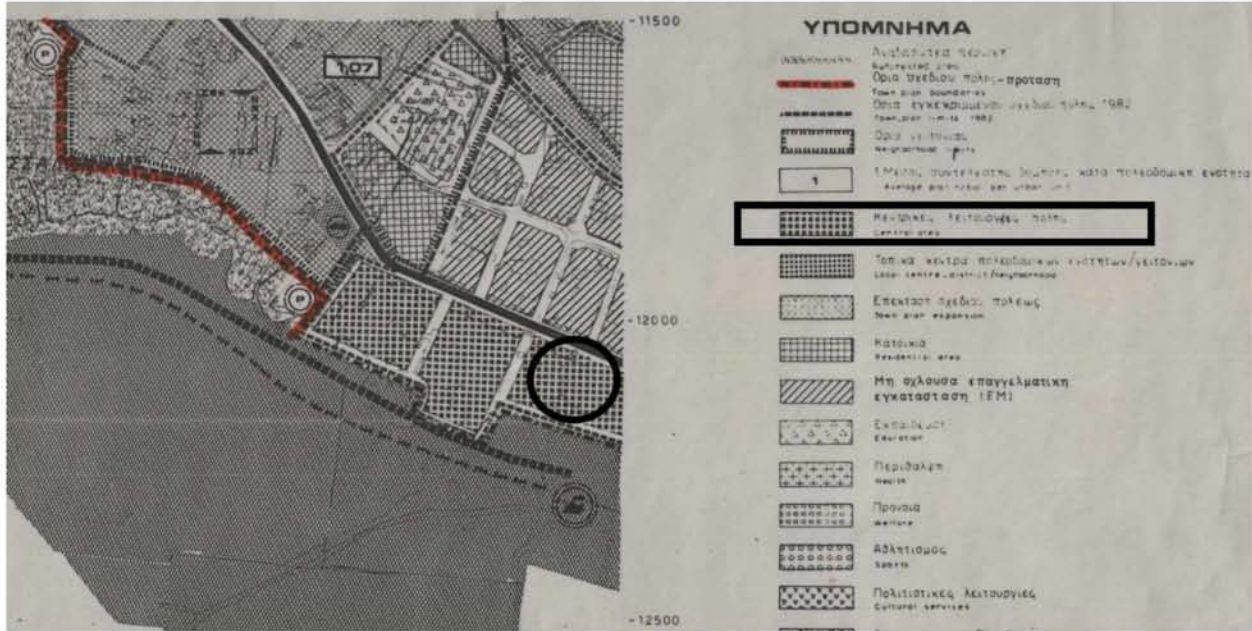
Χάρτης 3: Πρώην Βιομηχανική ζώνη Δυτικής Θεσσαλονίκης

Από το 1988, οπότε και άρχισε η περίοδος της εντατικής αποβιομηχάνισης της πόλης, ιδιαίτερα στον τομέα της μεταποίησης, πολλές εταιρείες που είχαν συγκεντρωθεί στην περιοχή, είτε έφυγαν είτε έκλεισαν οριστικά (Αγγελοπούλου & Μπαρτζιώκας-Τσιόμπρας, 2011:79). Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Θεσσαλονίκης (1993) ορίζει «την απομάκρυνση των οχλουσών χρήσεων (Βυρσοδεψεία, κλπ) από την εκτός σχεδίου Δυτική περιοχή του Δήμου Θεσσαλονίκης, ζώνη λιμένος (6^{ης} προβλήτας), περιοχή «Σφαγεία» και τον καθορισμό χρήσεων αμιγούς κατοικίας, τοπικού κέντρου, πρασίνου, αθλητικών εγκαταστάσεων, χώρων στάθμευσης αυτοκινήτων και λιμενικών εγκαταστάσεων», ενώ ταυτόχρονα καθορίζει νέες αναπτυξιακές ζώνες μη οχλουσών επαγγελματικών εγκαταστάσεων «στο εντός σχεδίου τμήμα της Δυτικής Θεσσαλονίκης στην περιοχή που περικλείεται μεταξύ των οδών Ανδ. Γεωργίου – Ανωνύμου – κατά μήκος Σιδηρ/κών γραμμών – Ρωζάνης – 26^{ης} Οκτωβρίου – Ανωνύμου οδού προς 6^η προβλήτα – Ορίου Ζώνης Λιμένος – 26^{ης} Οκτωβρίου, με την ανάπτυξη τριτογενών δραστηριοτήτων εξυπηρέτησης του Λιμένος (όπως π.χ. Γραφεία, Αντιπροσωπείες κλπ)» (ΦΕΚ 420/Δ/27-04-1993).

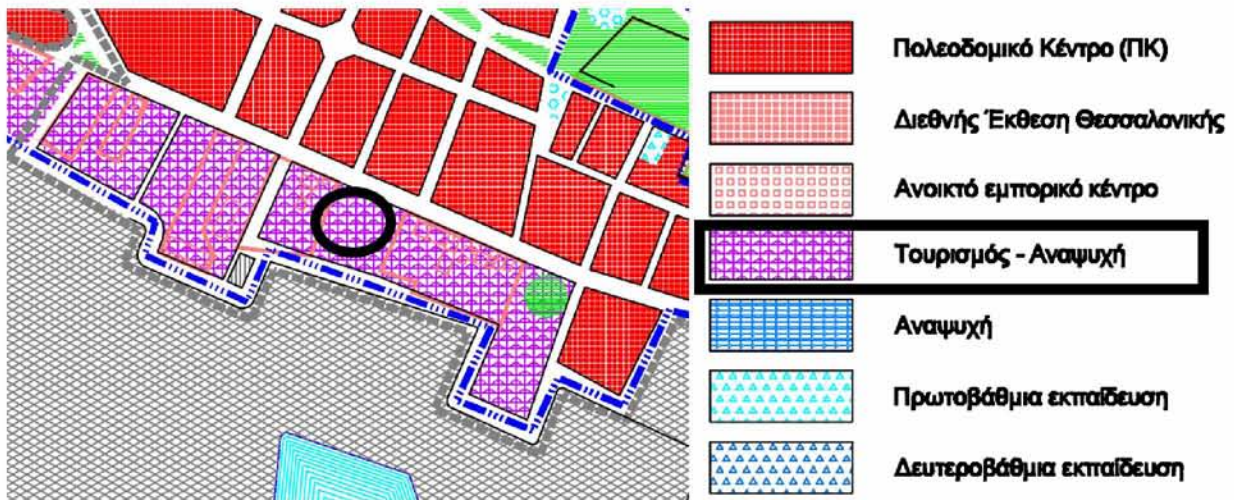
Το ΓΠΣ του 1993 λοιπόν, ορίζει για την περιοχή «Κεντρικές Λειτουργίες Πόλης» (βλ. Χάρτη 4), βάσει του άρθρου 4 του 23-2-87 π.δ. (Δ'166), ενώ επιτρέπει και την δημιουργία πολυκαταστημάτων. Επίσης, σύμφωνα με την πρόταση του νέου ΓΠΣ, ορίζονται χρήσεις τουρισμού και αναψυχής στην περιοχή (βλ. Χάρτη 5). Οι χρήσεις αυτές ορίζονται σύμφωνα με το Ν.4269/14 (ΦΕΚ 142/Α/28-26-2014), ο οποίος πλέον έχει καταργηθεί, επομένως μέχρι τη δημοσίευση του νέου ΓΠΣ, θα ισχύουν οι χρήσεις που ορίζονται από το νέο π.δ. χρήσεων γης 114Α'/18 (ΦΕΚ 114/Α/29-06-2018).

Χάρτης 4: Χάρτης χρήσεων γης Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου, 1993

Πηγή: ΓΠΣ Θεσσαλονίκης, 1993

Χάρτης 5: Πρόταση ανάπτυξης χρήσεων τουρισμού και αναψυχής

Πηγή: ΓΠΣ Θεσσαλονίκης, 2018

Όμως παρά τα σχέδια για την αναζωογόνησή της, η περιοχή παρέμεινε κενή για μια δεκαετία περίπου, ενώ με την εισροή των παλιννοστούντων από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, αλλά και τσιγγάνων, στην περιοχή δημιουργήθηκαν μικροί οικισμοί με παραπήγματα (Αγγελουπούλου &

Μπαρτζιώκας-Τσιόμπρας, 2011:80). Ένα ακόμη πρόβλημα που αντιμετώπισε η περιοχή εκείνο το διάστημα, ήταν η συγκέντρωση πολλών οίκων ανοχής, μιας και τη δεκαετία του '90 υπήρξε η ανάπλαση της περιοχής των Λαδάδικων, η οποία για χρόνια αποτελούσε τον πυρήνα των οίκων ανοχής της πόλης. Έτσι λοιπόν, η περιοχή αντιμετώπισε για μεγάλο διάστημα προβλήματα υποβάθμισης, τα οποία με τον καιρό μειώθηκαν, αλλά δεν έχουν εξαλειφθεί πλήρως.

Η αναζωογόνηση της περιοχής βασίστηκε τελικά στην επανάχρηση των παλαιών βιομηχανικών μονάδων, οι οποίες άρχισαν σιγά σιγά να μετατρέπονται σε πολιτιστικούς χώρους, προσελκύοντας κυρίως νεαρούς ανθρώπους στην περιοχή. Συνολικά 9 κτίρια επαναχρησιμοποιήθηκαν και είναι τα εξής (Αγγελοπούλου & Μπαρτζιώκας-Τσιόμπρας, 2011:127):

1. Βυρσοδευείο Νούσια (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 423/Β/6-6-1994): Το συγκρότημα κτιρίων χτίστηκε το 1907 και λειτούργησε ως βυρσοδευείο που απασχολούσε πάνω από 150 εργάτες. Η αποβιομηχάνιση της περιοχής είχε ως αποτέλεσμα και το κλείσιμο του βυρσοδευείου. Από το 1996, ο χώρος αποτελεί έναν πολυχώρο πολιτιστικών εκδηλώσεων. Για δέκα περίπου χρόνια στέγαζε την «ΑΝΟ ΚΑΤΟ records», το «Υδρόγειος club» και το «Jazz café». Από το 2007 μέχρι και σήμερα, τα κτίρια των βυρσοδευείων στεγάζουν τον πολυχώρο «Block 33»³⁰.
2. Βυρσοδευείο Μαμαδά (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 438/Β/9-6-1994): Το βυρσοδευείο ιδρύθηκε ή το 1913 ή το 1914, από τους Βολιώτες αδερφούς Γεωργίου. Το 1931 άλλαξε ιδιοκτησιακό καθεστώς και τελικά σταμάτησε τη λειτουργία του, παραμένοντας σε αχρηστία μέχρι το 2000, οπότε και ξεκίνησε η ανακαίνισή του που διήρκησε σχεδόν μια δεκαετία. Πλέον το κτίριο στεγάζει το ξενοδοχείο «Porto Palace Hotel»³¹
3. Βυρσοδευείο Αφών Μπενή (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 1224/Β/31-12-1997): Για το βυρσοδευείο Μπενή δεν υπάρχουν διαθέσιμες πολλές πληροφορίες, ούτε ακριβής ημερομηνία ανέγερσης. Το κτίριο πλέον στεγάζει χώρο νυχτερινής διασκέδασης και η αλλοίωση της αρχικής του μορφής είναι χαρακτηριστική.

³⁰ http://www.block33.gr/#!/page_about

³¹ <http://parallaximag.gr/thessaloniki/exi-ktiriakes-anaplastis-pou-allaxan-to-prosopo-tis-polis>

4. Δημοτικά Σφαγεία Θεσσαλονίκης (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 446/B/14-6-1994): Τα σφαγεία κατασκευάστηκαν το 1896 και λειτούργησαν μέχρι το 1988, με μια μικρή παύση το 1978-1980 (για να αποκατασταθούν οι ζημιές που προκλήθηκαν από τον σεισμό του 1978). Από το 2015, το κτίριο στεγάζει τον πολιτιστικό χώρο «LABattoir». ³²
5. Βιομηχανικό κτίριο «Ψυγεία Χαρίλαου ΑΕ» (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 862/B/16-11-1989): Το 1917, η γαλλική στρατιωτική διοίκηση κατασκεύασε το κτίριο των ψυγείων για να καλύψει τις ανάγκες του Μακεδονικού μετώπου. Το 1920, μετά το τέλος των επιχειρήσεων του Μακεδονικού μετώπου, ο Ε. Χαρίλαος αγόρασε τις ψυκτικές εγκαταστάσεις. Η εταιρεία ανέστειλε τη λειτουργία της το 1984-1986 και στη συνέχεια πούλησε τα μηχανήματα για παλιοσίδερα ³³. Το κτίριο σήμερα δεν λειτουργεί, παρόλα αυτά λόγω παλιότερης επανάχρησής του, διατηρείται σε καλή κατάσταση.
6. Κεντρικό Αντλιοστάσιο του Οργανισμού Ύδρευσης Θεσσαλονίκης (ιστορικό διατηρητέο μνημείο που χρειάζεται ειδική κρατική προστασία σύμφωνα με το ΦΕΚ 347/B/31-5-1985): Το κτιριακό συγκρότημα κατασκευάστηκε μεταξύ 1890-1894. Το αντλιοστάσιο λειτούργησε μέχρι και το 1978 με την αρχική του μορφή, ενώ το 1984 το Διοικητικό Συμβούλιο του ΟΥΘ αποφάσισε τη μετατροπή του σε Μουσείο Ύδρευσης και το 1995 το έργο εντάχθηκε στο Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Το 2000 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση των τριών κτιρίων (κεντρική αίθουσα μηχανημάτων, λεβητοστάσιο, αποθήκη κάρβουνου) και του μηχανολογικού εξοπλισμού. Το Μουσείο Ύδρευσης λειτουργεί από το 2001 ³⁴
7. Ζυθοποιία «ΦΙΞ» (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 479/B/24-6-1994 – τροποποίηση ΦΕΚ421/B/10-4-2003): Το συγκρότημα της ζυθοποιίας χτίστηκε το 1892. Το εργοστάσιο πέρασε στην ιδιοκτησία της εταιρείας «ΚΑΡΟΛΟΣ ΦΙΞ» το 1925 και λειτούργησε μέχρι το 1983 ³⁵. Μέρος των εγκαταστάσεων του εργοστασίου, φιλοξενεί από το 2011 διάφορους πολιτιστικούς χώρους (εκθεσιακούς χώρους, αίθουσες συναυλιών κλπ).

³² <https://www.labattoir.org/building.html>

³³ <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/makedonika/article/viewFile/5658/5397.pdf>

³⁴ <http://www.cyath.gr/swift.jsp?CMCCode=1002&extLang>

³⁵ <http://parallaximag.gr/parallax-view/photoblog/mia-volta-sto-fix>

8. Εργοστάσιο φωταερίου (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 446/B/14-6-1994): Το εργοστάσιο χτίστηκε μεταξύ 1888-1890 και στέγασε την εταιρεία φωταερίου. Οι εγκαταστάσεις περιήλθαν στον Δήμο το 1920, αλλά έμειναν ανεκμετάλλευτες. Το 1948 στέγασαν χώρους της Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων, ενώ πλέον οι εγκαταστάσεις τροποποιήθηκαν και στεγάζουν υπηρεσίες της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Γύρω από τις παλιές εγκαταστάσεις, έχει δημιουργηθεί ένα σύγχρονο κτίριο βασισμένο στη βιομηχανική αισθητική των παλιών εγκαταστάσεων³⁶.
9. Μύλος Χατζηγιαννάκη - Αλτιναλμάζη (ιστορικό διατηρητέο μνημείο σύμφωνα με το ΦΕΚ 1978/B/30-12-2005): Το εργοστάσιο δημιουργήθηκε το 1924 και τα πρώτα χρόνια απασχολούσε 60 άτομα. Το 1958, μετά το θάνατο του ιδρυτή του, Γεώργιου Χατζηγιαννάκη, πωλείται στην «Αλλατίνι» και το 1987 αναγκάστηκε να σταματήσει τη λειτουργία του, λόγω της μείωσης των εξαγωγών. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι και σήμερα, αποτελεί έναν πολυχώρο ψυχαγωγίας και πολιτισμού, που φιλοξενεί διάφορων ειδών πολιτιστικά δρώμενα. Το 1993 η «Europa Nostra» (ο Οργανισμός για την Προστασία της Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς) απένειμε τιμητικό δίπλωμα για τη συνολική μετατροπή του συγκροτήματος του «ΜΥΛΟΥ» σε σύγχρονο πολιτιστικό και ψυχαγωγικό κέντρο³⁷.

Παρά τις παρεμβάσεις που έχουν γίνει αυτά τα χρόνια, η περιοχή δεν έχει αναβαθμιστεί πλήρως και τα βασικά της προβλήματα εξακολουθούν να υφίστανται. Σύμφωνα με την έρευνα ερωτηματολογίων των Αγγελοπούλου & Μπαρτζώκα-Τσιόμπρα (2011), η περιοχή ακόμα αντιμετωπίζει προβλήματα εγκληματικότητας και αποτελεί εστία παράνομου εμπορίου. Οι υποδομές κοινής ωφέλειας και οι δημόσιες υπηρεσίες, είναι σχεδόν ανύπαρκτες στην περιοχή, γεγονός που την καθιστά λειτουργικά αποκομμένη από το υπόλοιπο πολεοδομικό συγκρότημα, ενώ αποθαρρύνει και την εγκατάσταση μόνιμων κατοίκων.

³⁶ <http://parallaximag.gr/thessaloniki/neo-ktirio>

³⁷ <http://www.mylos.gr/index.php/about/>

Εικόνα 5: Ψυγεία Χαριλάου Α.Ε.

Πηγή: http://hellenichistory4you.blogspot.com/2013/09/blog-post_22.html

Εικόνα 6: Βυρσοδευείο Νούσια

Πηγή: https://vida-omada.blogspot.com/2018/02/blog-post_37.html

Εικόνα 7: Ξενοδοχείο "Porto Palace Hotel" (πρώην βυρσοδευείο Μαμαδά)

Πηγή: <https://events.dentomedica.gr/venue/porto-palace-thessaloniki>

Εικόνα 7: Μουσείο Ύδρευσης Θεσσαλονίκης (πρώην αντλιοστάσιο Ο.Υ.Θ.)

Πηγή: <http://www.evath.gr/swift.jsp?CMCCode=1002&extLang>

Εικόνα 8: Πολυχώρος Labatoir (παλαιά σφαγεία Θεσσαλονίκης)

Πηγή: <https://www.labattoir.org/building.html>

Εικόνα 9: Παλιό εργοστάσιο φωταερίου Θεσσαλονίκης

Πηγή: <https://www.amna.gr/photos/201706/w08-131601diatiritea.jpg>

Εικόνα 10: Εργοστάσιο φωταερίου Θεσσαλονίκης και κτίριο ΠΚΜ

Πηγή: <http://www.teetkm.gr/wp-content/uploads/2016/03/1.jpg>

Εικόνα 11: Ζυθοποιία "ΦΙΞ"

Πηγή: http://www.greekbeershop.gr/blog/wp-content/uploads/2013/11/fix_3.jpg

Εικόνα 12: Ζυθοποιία "ΦΙΞ" (πρόσοψη)

Πηγή: <http://www.beeroskopio.com/2018/01/fix-brewery-in-thessaloniki.html>

Εικόνα 13: Μύλος Χατζηγιαννάκη - Αλιναλμάζη

Πηγή: <http://www.thessmemory.gr/wp-content/uploads/2018/01/Mylos-prin.jpg>

Εικόνα 14: Πολυχώρος "Μύλος"

Πηγή: <http://www.thessmemory.gr/wp-content/uploads/2018/01/mylos3-640x450.jpg>

5.5. Προοπτικές επανάχρησης βιομηχανικών κτηρίων στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης

5.5.1. Επανάχρηση για πολιτιστικούς σκοπούς στη δυτική Θεσσαλονίκη

Όπως είδαμε παραπάνω, μπορεί να έχει γίνει επανάχρηση πολλών βιομηχανικών κτιρίων στην περιοχή της δυτικής εισόδου, όμως ουσιαστικά δεν οδήγησε σε ολική αναζωογόνηση της περιοχής. Οι προοπτικές της περιοχής όμως είναι πολλές και τα βιομηχανικά κτίρια που διασώζονται και δεν έχουν επαναχρησιμοποιηθεί, μπορούν να δώσουν νέα πνοή όχι μόνο στην περιοχή, αλλά και σε ολόκληρη την πόλη.

Αρχικά πρέπει να προσδιοριστούν τα κτίρια τα οποία παραμένουν ανεκμετάλλευτα. Αυτά λοιπόν είναι: ένα οικιστικό σύνολο που ανήκει στην ζυθοποιεία «ΦΙΞ», το κτίριο της «Societe anonyme ottoman nouvelle filature de Salonique/Βίλκα» το οποίο έχει επαναχρησιμοποιηθεί αλλά πλέον έχει αναστείλει τις λειτουργίες του, τα παλιά ψυγεία όπου στεγάζονταν η επιχείρηση «Ψυγεία Χαριλάου Α.Ε.» στο λιμάνι. Η οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική αναζωογόνηση της περιοχής, μπορεί να βασιστεί στην επανάχρηση αυτών των τριών κτιρίων.

Αρχικά, το σχέδιο θα πρέπει να ικανοποιεί της ανάγκες του συνόλου της πόλης κι όχι μόνο της περιοχής, καθώς ναί μεν το ζητούμενο είναι η ανάπλαση μιας συγκεκριμένης περιοχής, αλλά δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι μια πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός και οι παρεμβάσεις σε ένα σημείο της, επηρεάζουν τη συνολική της λειτουργία.

Η Θεσσαλονίκη όπως είδαμε, διαθέτει πληθώρα μουσείων, όμως λείπει ένα μουσείο πόλης. Η πλούσια ιστορία της ξεκινά από το 315/315 π.Χ. οπότε και ιδρύεται από τον τότε βασιλιά της Μακεδονίας Κάσσανδρο και συνεχίζει στους αιώνες. Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Φράγκοι, Βούλγαροι, Τούρκοι, Εβραίοι, έχουν κατοικήσει στην Θεσσαλονίκη, χτίζοντας την πλούσια και πολυπολιτισμική ιστορία της. Όμως όλη αυτή η ιστορία πρέπει να αποκτήσει έναν χώρο όπου θα παρουσιάζεται στο κοινό και το κτίριο των **ψυγείων Χαριλάου** (δίπλα στα παλιά σφαγεία) είναι κατάλληλο για τη δημιουργία του «Μουσείου Πόλης Θεσσαλονίκης», στα πρότυπα του «Museum of London» – όπου περιγράφεται διαδραστικά η ιστορία της πόλης του Λονδίνου από την προϊστορία μέχρι σήμερα.

Το κτίριο της **Βίλκας**, είχε επαναχρησιμοποιηθεί και στέγαζε κατά καιρούς διάφορες χρήσεις, όπως χώρους εστίασης και διασκέδασης, εμπορικές επιχειρήσεις κλπ, όμως πλέον έχει εγκαταλειφθεί. Εφόσον έχουν γίνει οι μετατροπές για να φιλοξενεί πολιτιστικές χρήσεις, ο χώρος μπορεί να ξαναχρησιμοποιηθεί για την δημιουργία χώρων εστίασης που λείπουν από την περιοχή, όπως για παράδειγμα επιχειρήσεις café-bar και εστιατόρια, τα οποία θα λειτουργούν από τις πρωινές και μεσημεριανές ώρες, ώστε να αλλάξουν τον χαρακτήρα της περιοχής που έχει έντονη ζωή μόνο κατά τις νυχτερινές ώρες, όταν δηλαδή ανοίγουν τα club και οι συναυλιακοί χώροι της περιοχής.

Τέλος, το μέρος των εγκαταστάσεων της **ζυθοποιίας «ΦΙΞ»** που παραμένουν ανεκμετάλλευτες, μπορεί να μετατραπεί σε πολυχώρο-κέντρο πολιτισμού και δια βίου μάθησης, όπου οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούν να παρακολουθούν μαθήματα και να συμμετέχουν σε διάφορες εκθέσεις. Κύριος σκοπός του συγκεκριμένου εγχειρήματος, θα είναι η παροχή βοήθειας στους κατοίκους της Θεσσαλονίκης (ανεξαρτήτου ηλικίας) να ανακαλύψουν τις καλλιτεχνικές τους δεξιότητες και να έρθουν σε επαφή με τις νέες μορφές τέχνης και δημιουργίας (graffiti, web design κλπ).

Βέβαια, το πιο πιθανό είναι οι παραπάνω παρεμβάσεις να μην αποδειχθούν αποτελεσματικές αν δεν συνοδευτούν από μια σειρά πολεοδομικών παρεμβάσεων στον αστικό ιστό της περιοχής, ενώ απαραίτητη είναι και η ευαισθητοποίηση των πολιτών ως προς τα κοινωνικά προβλήματα που φαίνεται να βασανίζουν την περιοχή. Η περιοχή εδώ και χρόνια στεγάζει ένα μεγάλο αριθμό οίκων ανοχής και νυχτερινά μαγαζιά με «strip show», τα οποία υποβαθμίζουν την εικόνα της περιοχής, ενώ η εγκληματικότητα και τα ναρκωτικά την καθιστούν επικίνδυνη τις νυχτερινές ώρες. Αυτά τα προβλήματα σίγουρα πρέπει να λυθούν ώστε η περιοχή να αποτελέσει έναν πόλο έλξης για τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης.

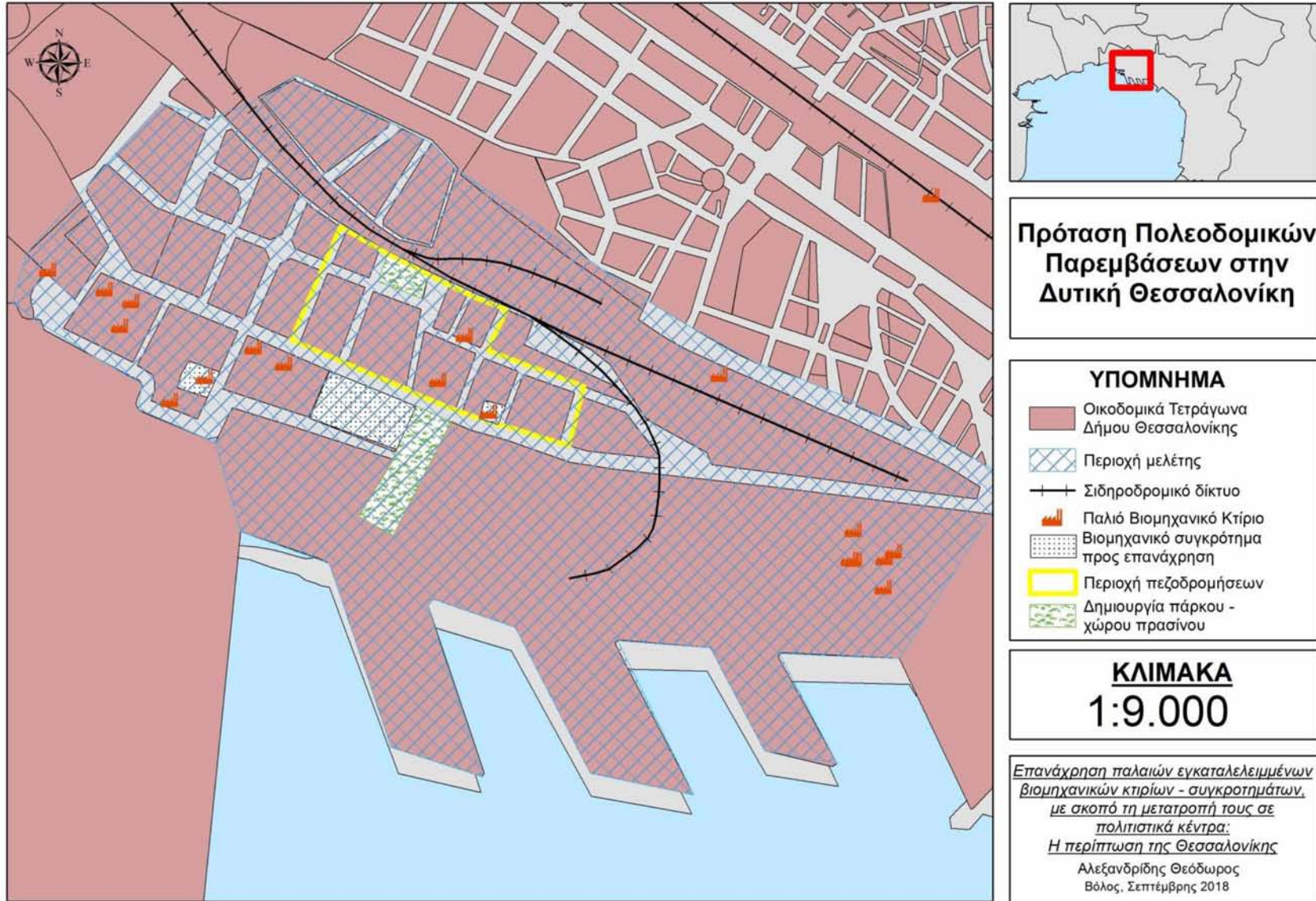
Οι πολεοδομικές παρεμβάσεις, μπορούν να δώσουν στην περιοχή άλλον χαρακτήρα και να την κάνουν πιο ευχάριστη, ακόμα και πιο ελκυστική για περιοχή κατοικίας. Αρχικά προτείνεται η δημιουργία δύο μεγάλων πάρκων: το πρώτο χωροθετείται στο οικόπεδο ανάμεσα στην ζυθοποιεία «ΦΙΞ» και στο εμπορικό κέντρο απέναντι από τη «Βίλκα», το οποίο παραμένει ανεκμετάλλευτο, ενώ το δεύτερο χωροθετείται στον ελεύθερο χώρο που υπάρχει μεταξύ των οδών Λήμνου, Ν. Ουρανού, Ι. Κωλέττη και των σιδηροδρομικών γραμμών (βλ. Χάρτη 6). Στη συνέχεια προτείνεται μια περιοχή πεζοδρομήσεων και κυκλοφοριακών παρεμβάσεων (π.χ.

δημιουργία wooperf, ελεγχόμενη διέλευση αυτοκινήτων κλπ), στην περιοχή που περικλείεται από τις οδούς, Φρίξου, Ν. Ουρανού, Γ. Ανδρέου και 26^{ης} Οκτωβρίου. Η συγκεκριμένη παρέμβαση στοχεύει στην άνετη και ασφαλή μετακίνηση των πεζών, αλλά και στη δημιουργία νέων καταστημάτων εστίασης στην περιοχή (café-bar, εστιατόρια κλπ) τα οποία θα δώσουν ζωντάνια όλες τις ώρες της μέρας.

Τέλος, οι παρεμβάσεις μπορούν να συνδυαστούν με μια προσπάθεια δημιουργίας κατοικιών στην περιοχή και την εγκατάσταση ορισμένων υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, ώστε να προσελκύσει η περιοχή νέους κατοίκους και να γεφυρωθεί στην ουσία αυτό το κενό (από άποψη κατοικιών) που δημιουργείται ανάμεσα στο κέντρο της πόλης και τη Μενεμένη.

Βέβαια, λόγω της ύπαρξης των λιμενικών εγκαταστάσεων στην περιοχή, γίνεται αδύνατος ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης της πόλης με την θάλασσα, γεγονός που θα βοηθούσε σημαντικά στην ανάπτυξη της περιοχής και θα έθετε ένα τέλος στην υποβάθμιση του παραλιακού μετώπου της δυτικής Θεσσαλονίκης. Όμως με την εφαρμογή των παραπάνω ενεργειών, σίγουρα η περιοχή της δυτικής εισόδου μπορεί να αναζωογονηθεί όχι μόνο οικονομικά, αλλά κυρίως περιβαλλοντικά και πολιτιστικά.

Χάρτης 6: Πρόταση πολεοδομικών παρεμβάσεων στην δυτική Θεσσαλονίκη

5.5.2. Επανάχρηση για πολιτιστικούς σκοπούς στην ανατολική Θεσσαλονίκη

Στην ανατολική είσοδο του Δήμου Θεσσαλονίκης, βρίσκονται οι εγκαταστάσεις της κεραμοποιείας Αλλατίνι, οι οποίες παραμένουν αναξιοποίητες και εγκαταλελειμμένες. Βρίσκονται σε μια περιοχή (Νέα Ελβετία) όπου κυρίαρχη χρήση είναι η αμιγής κατοικία, ενώ ουσιαστικά αποτελούν το ανατολικό σύνορο της πόλης, αφού λίγο παρακάτω υπάρχει ο μεγάλος κόμβος της περιφερειακής οδού, με την Εθνική οδό Θεσσαλονίκης – Ν. Μουδανιών.

Εκτός από τις εγκαταστάσεις Αλλατίνι και το μεγάλο οικόπεδο το οποίο τις περιβάλλει, στην περιοχή υπάρχουν αρκετοί και μεγάλης έκτασης ελεύθεροι χώροι, οι οποίοι μένουν αναξιοποίητοι και υποβαθμίζουν την εικόνα της περιοχής, αλλά και το φυσικό και δομημένο της περιβάλλον. Η λύση για την αναγέννηση της περιοχής μπορεί να δοθεί μέσω της επανάχρησης του πρώην κεραμοποιείου.

Αρχικά, επειδή η περιοχή περιτριγυρίζεται από κατοικίες, η νέα χρήση θα πρέπει να είναι ήπια και να μην δημιουργήσει έναν πόλο δραστηριοτήτων νυχτερινής διασκέδασης (όπως στην περιοχή της δυτικής εισόδου). Η νέα χρήση της περιοχής θα πρέπει να στοχεύει στην ανάπτυξη των πολιτιστικών δραστηριοτήτων της περιοχής, χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος της διατάραξης της ησυχίας των γύρω περιοχών κατοικίας. Επίσης, οι πολιτιστικές χρήσεις που θα επιλεχθούν, θα πρέπει να ικανοποιούν όλες τις ηλικίες, ώστε να είναι πόλος έλξης και για τις οικογένειες.

Προτείνεται η μετατροπή της κεραμοποιείας Αλλατίνι, σε ένα πολιτιστικό κέντρο με θεατρικές αίθουσες, εκθεσιακό χώρο (γκαλερί τέχνης), αίθουσες δημιουργικής απασχόλησης για παιδιά, καθώς και αίθουσες διδασκαλίας μουσικής, καλλιτεχνικών, κεραμικής και φωτογραφίας για όλες τις ηλικίες. Επίσης προτείνεται η δημιουργία ενός χώρου (εντός του κτιρίου) όπου θα παρουσιάζεται η ιστορία της κεραμοποιίας Αλλατίνι, αλλά και η ιστορία των βιομηχανικών κτιρίων της Θεσσαλονίκης. Βέβαια, οι εγκαταστάσεις στεγάζονται σε ένα μεγάλο οικόπεδο, το οποίο μπορεί να διαμορφωθεί έτσι ώστε και ο περιβάλλοντας χώρος να αξιοποιηθεί ανάλογα, με τη δημιουργία μικρού αμφιθέατρου για καλοκαιρινές παραστάσεις, τη δημιουργία ενός μικρού «skate park», αλλά και την χωροθέτηση βοηθητικών εγκαταστάσεων (parking, καφετέριες κλπ).

Το οικόπεδο της πρώην κεραμοποιείας, συνορεύει στα βόρεια με μια σειρά ανοιχτών και αναξιοποίητων χώρων, οι οποίοι ουσιαστικά το συνδέουν με το πάρκο Νέας Ελβετίας. Στην

περιοχή αυτή, μπορούν να γίνουν αρκετές παρεμβάσεις οι οποίες θα βοηθήσουν στην συνολική αναζωογόνηση της περιοχής. Αρχικά, για να υπάρξει ενοποίηση των χώρων, προτείνεται η πεζοδρόμηση του δρόμου (οδός Καθηγητού Ευρυγένη) που χωρίζει την κεραμοποιεία με τον Ι.Ν. Αγίου Βασιλίου. Στην συνέχεια, προτείνεται η δημιουργία ενός μεγάλου πάρκου, στο οποίο θα χωροθετηθούν εγκαταστάσεις θερινού σινεμά, καθώς και γήπεδα ποδοσφαίρου 5x5 και τένις (στην περιοχή υπάρχουν ήδη γήπεδα μπάσκετ).

Τέλος, όσον αφορά τις κυκλοφοριακές παρεμβάσεις, προτείνεται η δημιουργία μιας ζώνης χαμηλής κυκλοφορίας (woonerfs), στην περιοχή που βρίσκεται μεταξύ του οικοπέδου Αλλατίνι και της Εθνικής οδού Θεσσαλονίκης Μουδανιών (βλ. Χάρτη 7). Επίσης, λόγω της ύπαρξης μεγάλων δρόμων που προκαλούν μεγάλα κενά στην προσπάθεια ενοποίησης των χώρων, προτείνεται η κατασκευή γεφυρών για πεζούς σε διάφορα σημεία, ώστε η πρόσβαση στην περιοχή του πολιτιστικού κέντρου να είναι εύκολη και ασφαλής για όλους.

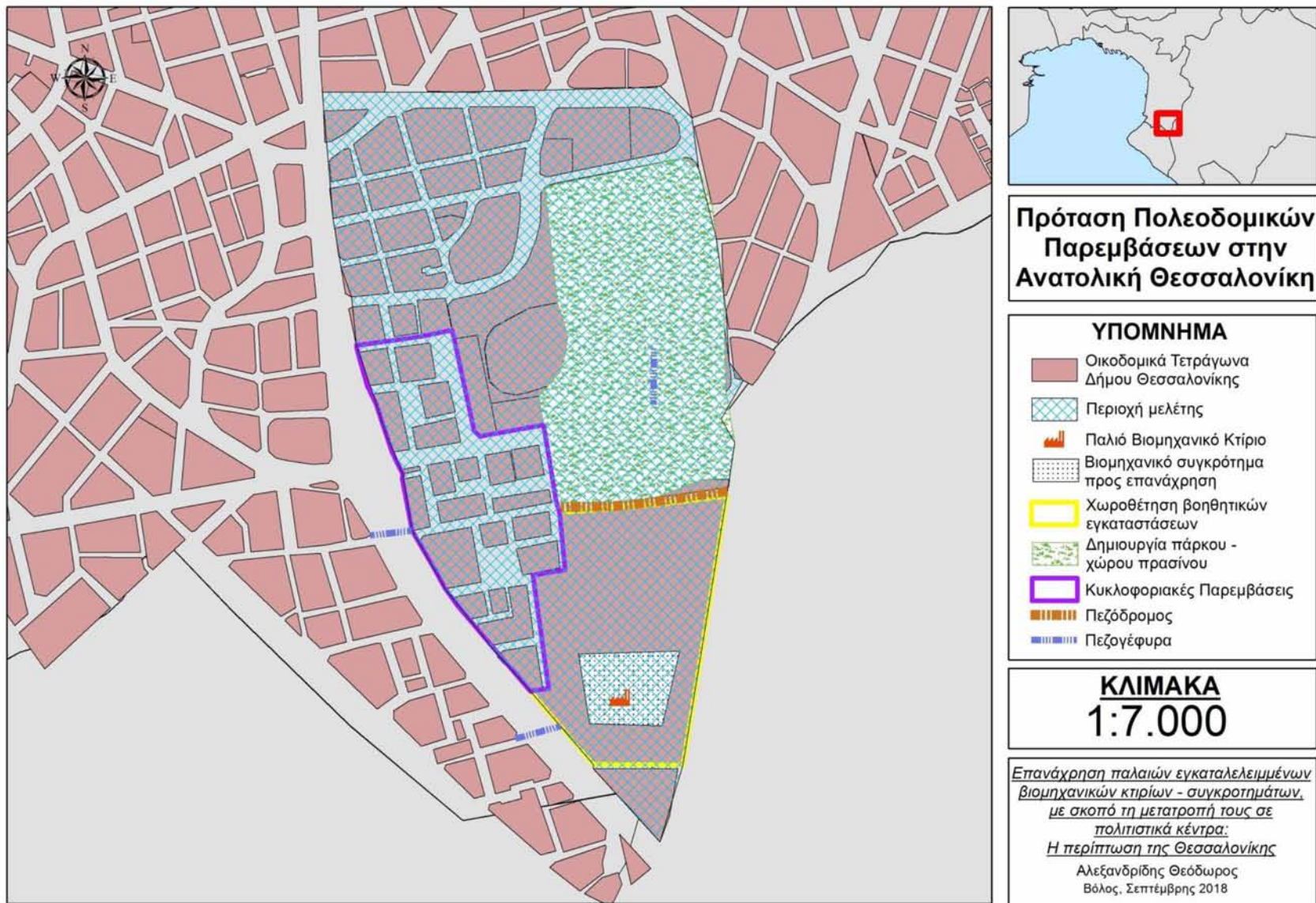
Οι παραπάνω παρεμβάσεις θα έχουν θετικό αντίκτυπο στην τοπική κοινωνία, αλλά και στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον της περιοχής, το οποίο είναι υποβαθμισμένο λόγω των πολλών εγκαταλελειμμένων χώρων. Επιπροσθέτως θα υπάρξει μια μικρή αλλά σημαντική τόνωση της οικονομίας της περιοχής, καθώς μια τέτοια ανάπλαση αποτελεί κίνητρο για την δημιουργία χώρων εστίασης στις γύρω περιοχές.

Εικόνα 15: Κεραμοποιεία Αλλατίνι

Πηγή: http://thessalonikimesaapoeikones.blogspot.com/2013/04/blog-post_7.html

Χάρτης 7: Πρόταση πολεοδομικών παρεμβάσεων στην ανατολική Θεσσαλονίκη

Συμπεράσματα

Ο πολιτισμός και κατ' επέκταση η πολιτιστική κληρονομιά, είναι δύο έννοιες πολύ σημαντικές για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Βοηθούν στην καλλιέργεια του πνεύματος, στην κοινωνικοποίηση των ατόμων, στην συγκρότηση των κοινωνιών και της συλλογικής μνήμης. Ουσιαστικά είναι ένα πολύ σημαντικό γρανάζι στην εξέλιξη της ανθρωπότητας. Επομένως, διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι απαραίτητη για τους ανθρώπους καθώς τους κρατάει σε επαφή με το παρελθόν και τους δείχνει το δρόμο για ένα καλύτερο μέλλον.

Σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς, είναι η αρχιτεκτονική κληρονομιά, μέρος της οποίας είναι η βιομηχανική κληρονομιά. Οι βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες υπήρξαν χώροι μεγάλων κοινωνικό-οικονομικών αλλαγών στο πέρασμα των αιώνων. Από την έκρηξη της Βιομηχανικής Επανάστασης στην Βρετανία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι βιομηχανικές μονάδες αποτέλεσαν μέρη οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, μέρη δουλειάς, κοινωνικοποίησης, εκμετάλλευσης και ταξικών αγώνων. Τα εργοστάσια υπήρξαν σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητας εκατομμυρίων ανθρώπων για περίπου 2 αιώνες κι έτσι, η επιρροή τους στην ιστορία δε μπορεί να υποτιμηθεί. Βέβαια από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα – λόγω και των τεχνολογικών εξελίξεων – η βιομηχανία άλλαξε, με αποτέλεσμα πολλά εργοστάσια να αναστείλουν την λειτουργία τους και έκτοτε παραμένουν εγκαταλελειμμένα. Η εγκατάλειψη δημιουργεί ηθικά (κίνδυνος καταστροφής σημαντικών κειμηλίων κ.α.) αλλά κυρίως λειτουργικά προβλήματα στις πόλεις, στις οποίες δημιουργούνται μεγάλα αστικά κενά, τα οποία συνήθως αποτελούν και εστίες μόλυνσης. Η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, λοιπόν, είναι υποχρέωση όλων, καθώς πρέπει να διασωθούν όχι μόνο τα κτίρια και ο εξοπλισμός, αλλά και οι αξίες που προέκυψαν μέσω της βιομηχανικής δραστηριότητας.

Η λύση που συνδυάζει την διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και την αναζωογόνηση των υποβαθμισμένων παλιών βιομηχανικών περιοχών, είναι η προσαρμοστική επανάχρηση. Η διαδικασία αυτή, μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε σήμερα το μέλλον, βασιζόμενοι στα θεμέλια του παρελθόντος.

Αν και η διαδικασία της επανάχρησης μπορεί να δώσει ποικίλες νέες χρήσεις στα κτίρια (κατοικία, εμπόριο κλπ), η καλύτερη χρήση φαίνεται να είναι ο πολιτισμός, καθώς τα κτίρια

αυτά, αποτελούν πολιτιστικά κειμήλια, επομένως έχουν την δυνατότητα να προάγουν τον πολιτισμό. Οι πολιτιστικές δραστηριότητες πρέπει να επιλέγονται με προσοχή και να καλύπτουν τις ανάγκες που έχει πρωτίστως η περιοχή, αλλά και ολόκληρη η πόλη. Τα κτίρια θα πρέπει να ανακαινίζονται με μεγάλη προσοχή και σεβασμό στην ιστορία τους, ενώ τα υλικά που χρησιμοποιούνται θα πρέπει να είναι συμβατά με τα υλικά της αρχικής εγκατάστασης. Επίσης, ο εξοπλισμός των κτιρίων θα πρέπει να διατηρηθεί κι αυτός και αν είναι εφικτό να παραμείνει στην αρχική του θέση μέσα στο κτίριο, ώστε να μην αλλοιώνεται ο χαρακτήρας του. Τέλος, καλό θα είναι – στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο είναι εφικτό – η πολιτιστική χρήση που επιλέγεται για το κάθε κτίριο, να ταιριάζει όχι μόνο στη μορφολογία του κτιρίου, αλλά και στην πρώτη του χρήση (για παράδειγμα μια παλιά ζυθοποιία είναι ιδανικό χώρος για τη στέγαση ενός μουσείου μπύρας).

Βέβαια, η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων, αναπόφευκτα φέρνει παρεμβάσεις (δημόσιες ή ιδιωτικές) και στην γύρω περιοχή. Συχνά ανοίγουν επιχειρήσεις εστίασης, ή γίνονται πολεοδομικές παρεμβάσεις για την φυσική αναγέννηση της περιοχής. Ειδικά σε περιοχές που υπάρχει συγκέντρωση πολλών βιομηχανικών κελυφών, οι παρεμβάσεις αυτές είναι πολύ συχνές και μεγάλης κλίμακας.

Η δημιουργία των πολιτιστικών clusters σε παλιές βιομηχανικές περιοχές αποτελεί συχνό φαινόμενο στις μέρες μας. Ολόκληρες περιοχές αναβαθμίζονται με σκοπό την ανάπτυξη των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών της πόλης. Βέβαια, ο συγκεκριμένος τύπος ανάπτυξης αποτελεί δίκικο μαχαίρι για την περιοχή και τους κατοίκους της. Από τη μια υπάρχει σαφέστατη αναβάθμιση της περιοχής, από την άλλη όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος του εξευγενισμού (gentrification), ο οποίος μπορεί να προκαλέσει σοβαρά κοινωνικά προβλήματα στην περιοχή, όπως την εκτόπιση του παλιού μόνιμου πληθυσμού λόγω της υπερβολικής αύξησης του κόστους ζωής και των αντικειμενικών αξιών. Για την αποφυγή τέτοιων φαινομένων είναι απαραίτητη η λήψη μέτρων από τις αρμόδιες δημοτικές και κυβερνητικές αρχές. Η εφαρμογή πολιτικών ελέγχου και απαγόρευσης (περιορισμός στον αριθμό των κέντρων εστίασης, των πολιτιστικών χώρων κλπ) μπορεί να κρατήσει τις ισορροπίες σε τέτοιες περιοχές, όπου συνήθως παρατηρείται και το φαινόμενο της δημιουργίας διαμερισμάτων τύπου «loft».

Εν κατακλείδι, το μόνο σίγουρο είναι ότι η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων, από μόνη της δε μπορεί να αλλάξει την εικόνα μιας περιοχής, ούτε να φέρει την ανάπτυξη και την

ευημερία της. Χρειάζεται ένας γενικότερος στρατηγικός σχεδιασμός, ο οποίος θα περιλαμβάνει 1) έργα ανάπλασης και αναζωογόνησης του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, 2) ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης μέσω της επανάχρησης παλαιών κτιρίων αλλά και της δημιουργίας επενδυτικών κινήτρων στην περιοχή, και 3) την βελτίωση της κοινωνικής μέριμνας, ώστε το βιωτικό επίπεδο των κατοίκων να βελτιωθεί. Ουσιαστικά, αυτό που χρειάζεται για να θεωρηθεί πετυχημένη η επανάχρηση ενός παλιού βιομηχανικού κτιρίου, είναι η συνολική αναγέννηση της γύρω περιοχής, βασισμένη στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης.

Παράρτημα Α1

Κατάλογος UNESCO

Αξίζει να αναφερθούμε στο ότι η Ελλάδα αποτελεί ένα από τα πρώτα 37 μέλη της UNESCO, που υπέγραψαν τον καταστατικό της χάρτη στις 16 Νοεμβρίου 1945, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, στις 4 Νοεμβρίου του 1946³⁸. Πλέον η UNESCO αριθμεί 195 κράτη μέλη και 11 συνεταιριστικά μέλη³⁹.

Ένα από τα πιο σημαντικά έργα της UNESCO είναι ο Κατάλογος Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς, ο οποίος αριθμεί συνολικά 1.092 περιοχές του πλανήτη, 18 από τις οποίες βρίσκονται στην Ελλάδα⁴⁰.

Πίνακας Π1: Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς UNESCO στην Ελλάδα

<u>Μνημείο</u>	<u>Περιοχή</u>	<u>Ημερομηνία ένταξης στον Κατάλογο</u>
Ναός Επικούρειου Απόλλωνα	Βάσσει, Μεσσηνία	1986
Ακρόπολη	Αθήνα, Αττική	1987
Αρχαιολογικός χώρος Δελφών	Δελφοί, Φωκίδα	1987
Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου	Ρόδος, Δωδεκάνησα	1988
Μετεώρα	Καλαμπάκα, Τρίκαλα	1988
Όρος Άθως	Άθως, Αυτόνομη περιοχή όρους Άθω	1988
Παλαιοχριστιανικά και Βυζαντινά Μνημεία Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη	1988
Ασκληπιείο Επιδαύρου	Επίδαυρος, Αργολίδα	1988
Αρχαιολογικός χώρος Μυστρά	Μυστράς, Λακωνία	1989
Αρχαιολογικός χώρος Ολυμπίας	Ολυμπία, Ηλεία	1989
Δήλος	Δήλος, Κυκλάδες	1990
Μονή Δαφνίου – Μονή Οσίου Λουκά – Νέα Μονή Χίου	Αθήνα, Αττική – Στείρι, Βοιωτία – Χίος, Βόρειο Αιγαίο	1990
Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου	Σάμος, Βόρειο Αιγαίο	1992
Αρχαίες Αιγές (Βεργίνα)	Βεργίνα, Ημαθία	1996
Αρχαιολογικοί χώροι Μυκηνών και Τίρυνθας	Μυκήνες και Τίρυνθα, Αργολίδα	1999
Ιστορικό Κέντρο (Χώρα) με τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και το Σπήλαιο της Αποκαλύψεως στο νησί της Πάτμου	Πάτμος, Δωδεκάνησα	1999
Παλιά πόλη Κέρκυρας	Κέρκυρα, Επτάνησα	2007
Αρχαιολογικός χώρος Φιλίππων	Φίλιπποι, Καβάλα	2016

Πηγή: <https://whc.unesco.org/en/list/>

³⁸ <http://www.unesco-hellas.gr/gr/default.htm>

³⁹ http://www.unesco.org/eri/cp/ListeMS_Indicators.asp

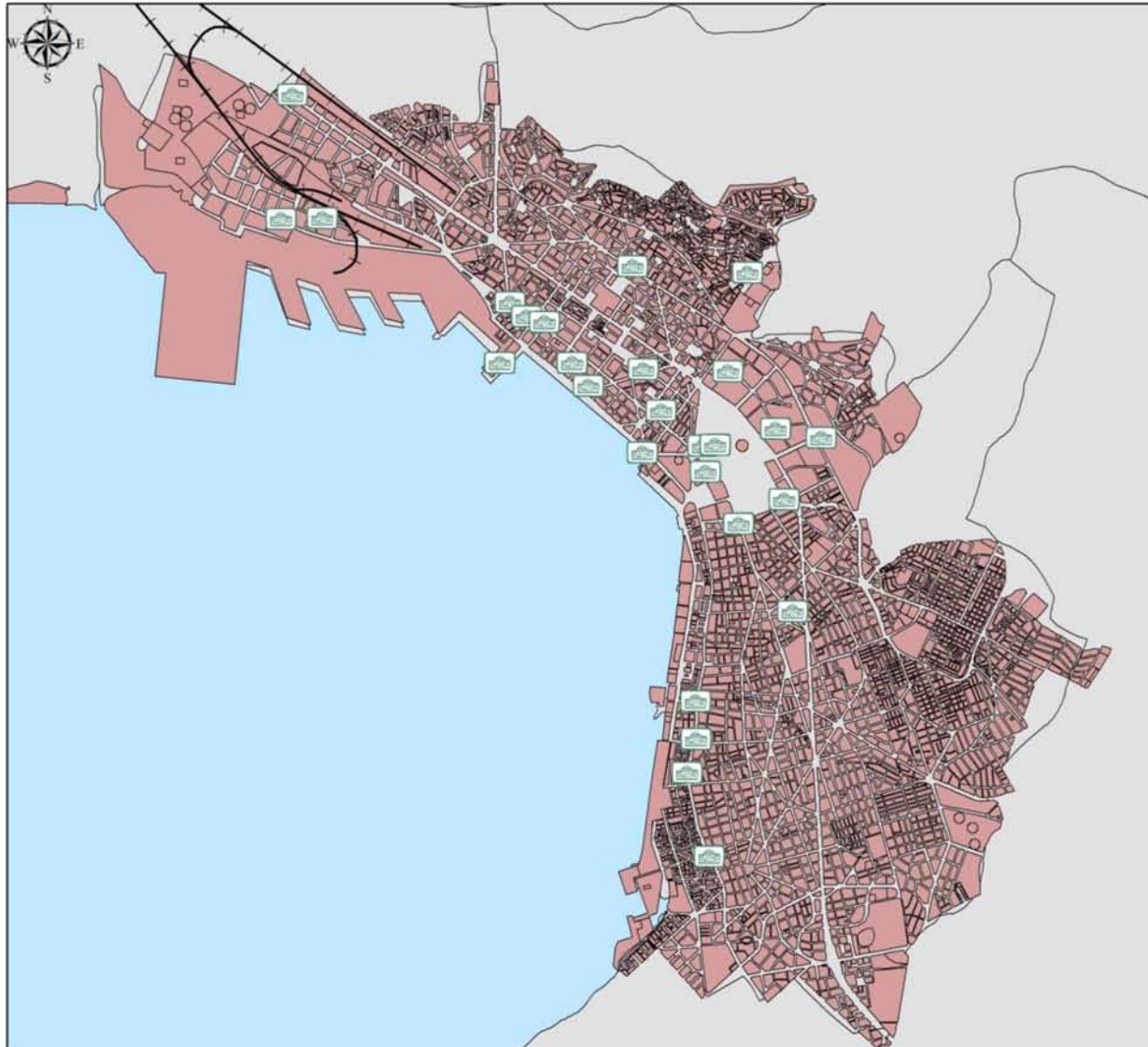
⁴⁰ <https://whc.unesco.org/en/list/>

Παράρτημα Α2

Χάρτες

Παρακάτω γίνεται μια προσπάθεια χωρικής αποτύπωσης των πολιτιστικών εγκαταστάσεων της Θεσσαλονίκης (στα όρια του Δήμου Θεσσαλονίκης). Οι εγκαταστάσεις έχουν χωριστεί θεματικά σε μουσεία, σε θέατρα και γκαλερί, σε νεότερα μνημεία, σε διατηρητέα κτίρια. Τέλος, έχει γίνει ένας χάρτης με τα κελύφη της βιομηχανικής κληρονομιάς της πόλης τα οποία διασώζονται μέχρι και σήμερα (είτε αυτά έχουν επαναχρησιμοποιηθεί, είτε όχι).

Χάρτης Π1: Μουσεία Δήμου Θεσσαλονίκης

**Μουσεία στον Δήμο
Θεσσαλονίκης**

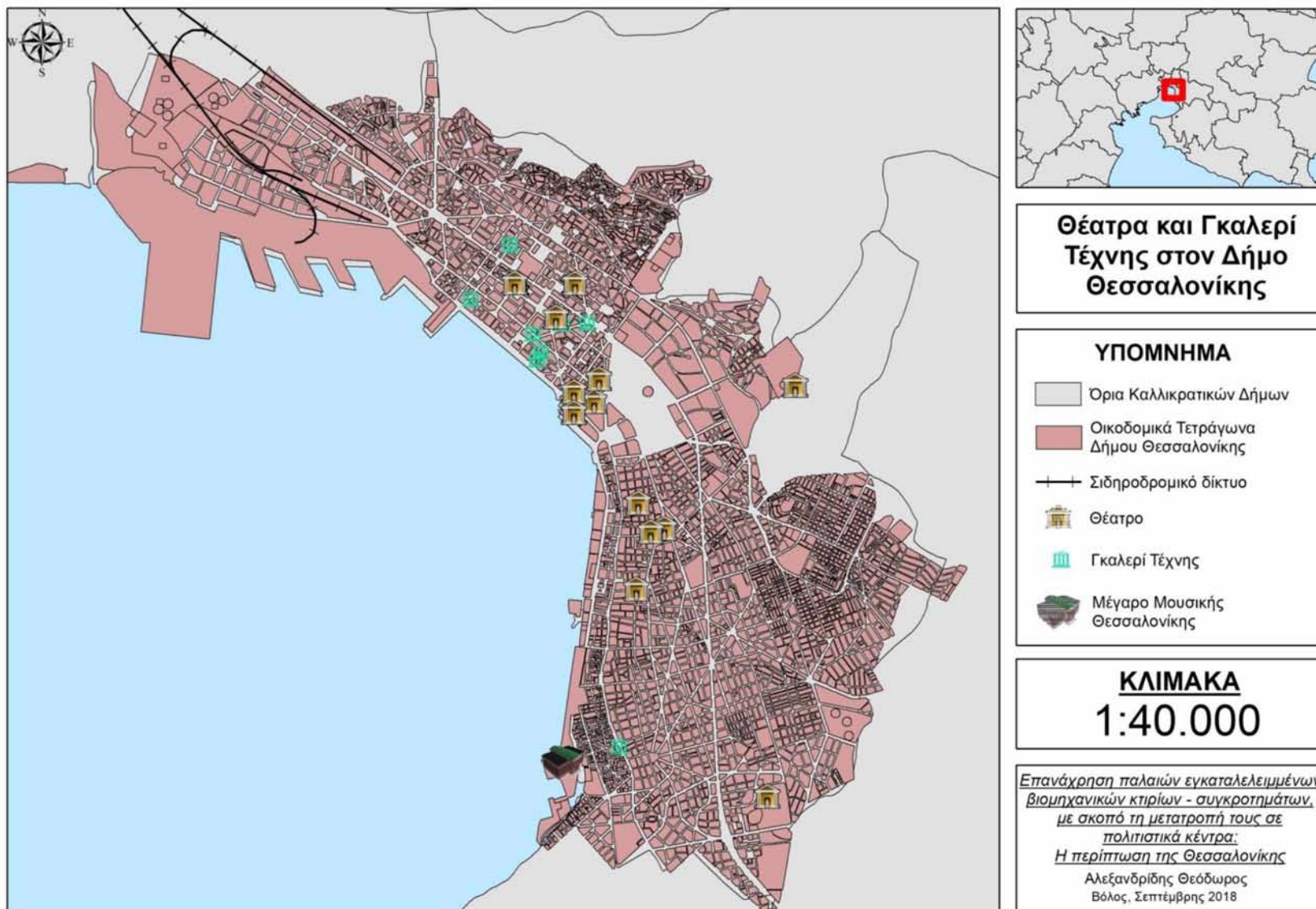
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια Καλλικρατικών Δήμων
- Οικοδομικά Τετράγωνα
Δήμου Θεσσαλονίκης
- Σιδηροδρομικό δίκτυο
- Μουσείο

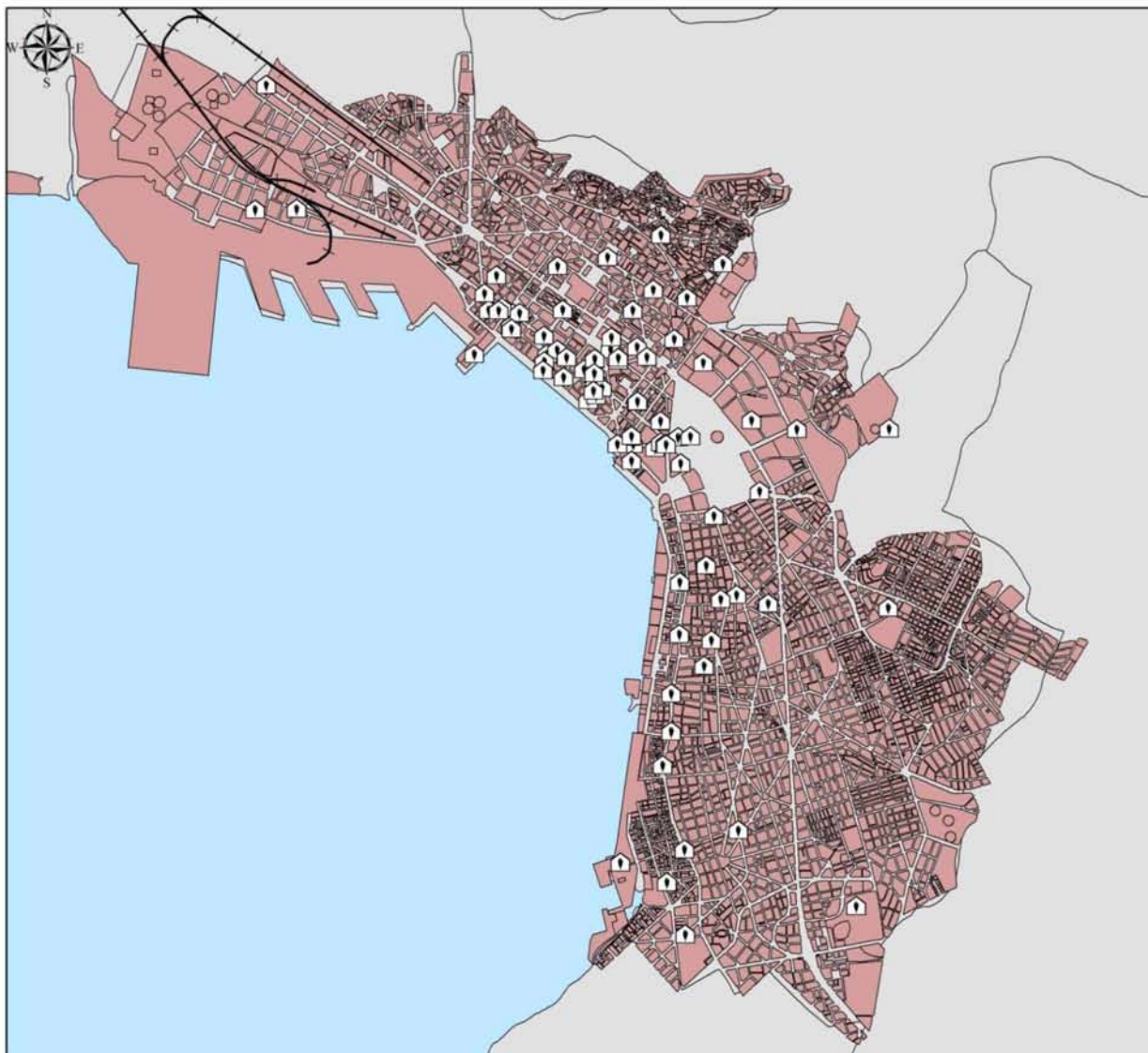
ΚΛΙΜΑΚΑ
1:40.000

*Επανάχρηση παλαιών εγκαταλελειμμένων
βιομηχανικών κτιρίων - συγκροτημάτων,
με σκοπό τη μετατροπή τους σε
πολιτιστικά κέντρα:
Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης*
Αλεξανδρίδης Θεόδωρος
Βόλος, Σεπτέμβρης 2018

Χάρτης Π2: Θέατρα και γκαλερί Δήμου Θεσσαλονίκης

Χάρτης Π3: Πολιτιστικοί χώροι Δήμου Θεσσαλονίκης

**Χώροι με πολιτιστική
χρήση στον
Δήμο Θεσσαλονίκης**

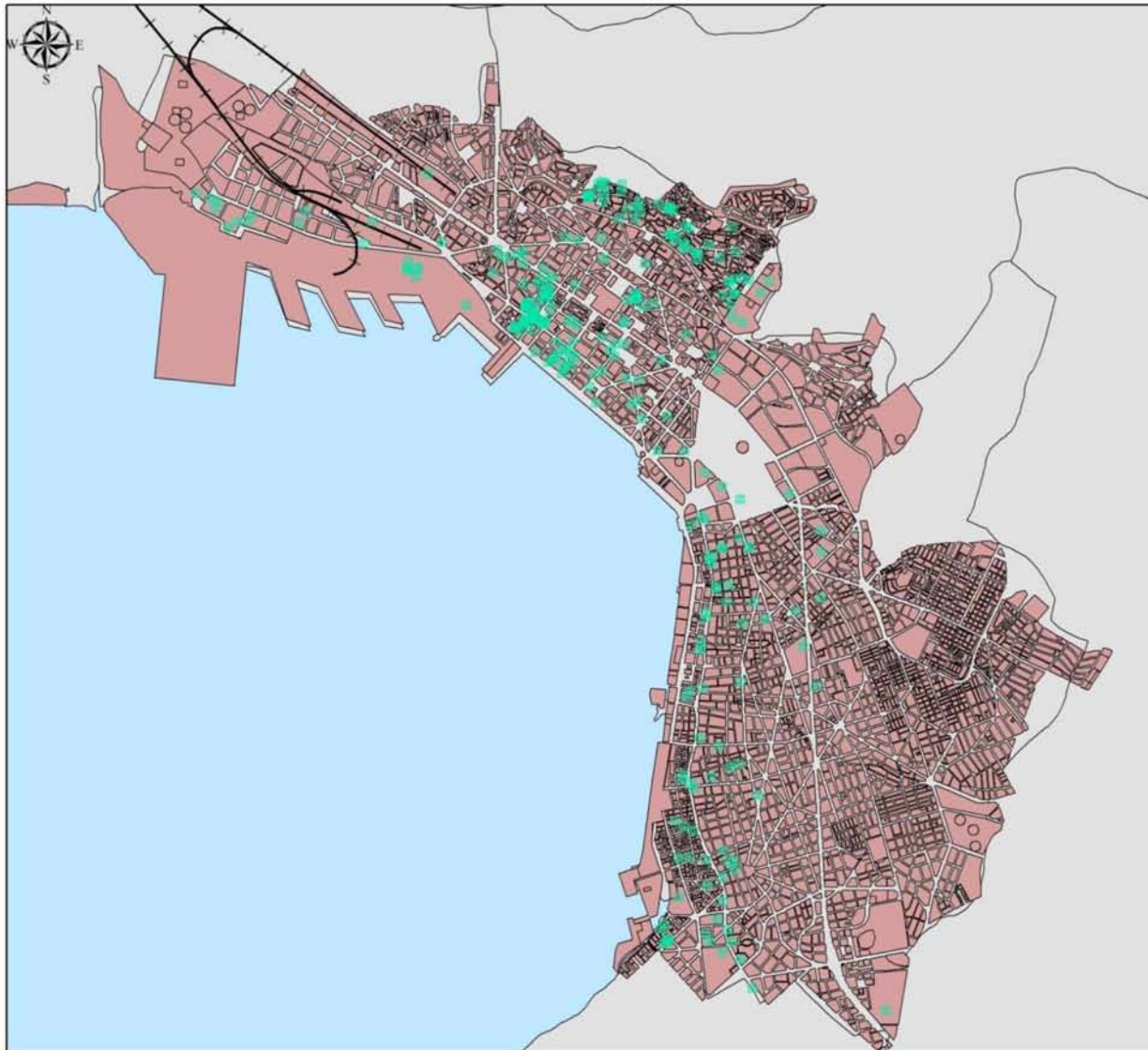
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια Καλλικρατικών Δήμων
- Οικοδομικά Τετράγωνα Δήμου Θεσσαλονίκης
- +— Σιδηροδρομικό δίκτο
- 🏠 Χώροι Πολιτισμού Δήμου Θεσσαλονίκης

ΚΛΙΜΑΚΑ
1:40.000

Επανάχρηση παλαιών εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων - συγκροτημάτων, με σκοπό τη μετατροπή τους σε πολιτιστικά κέντρα: Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης
Αλεξανδρίδης Θεόδωρος
Βόλος, Σεπτέμβρης 2018

Χάρτης Π4: Νεότερα μνημεία Δήμου Θεσσαλονίκης

Χαρακτηρισμένα Νεότερα Μνημεία στον Δήμο Θεσσαλονίκης

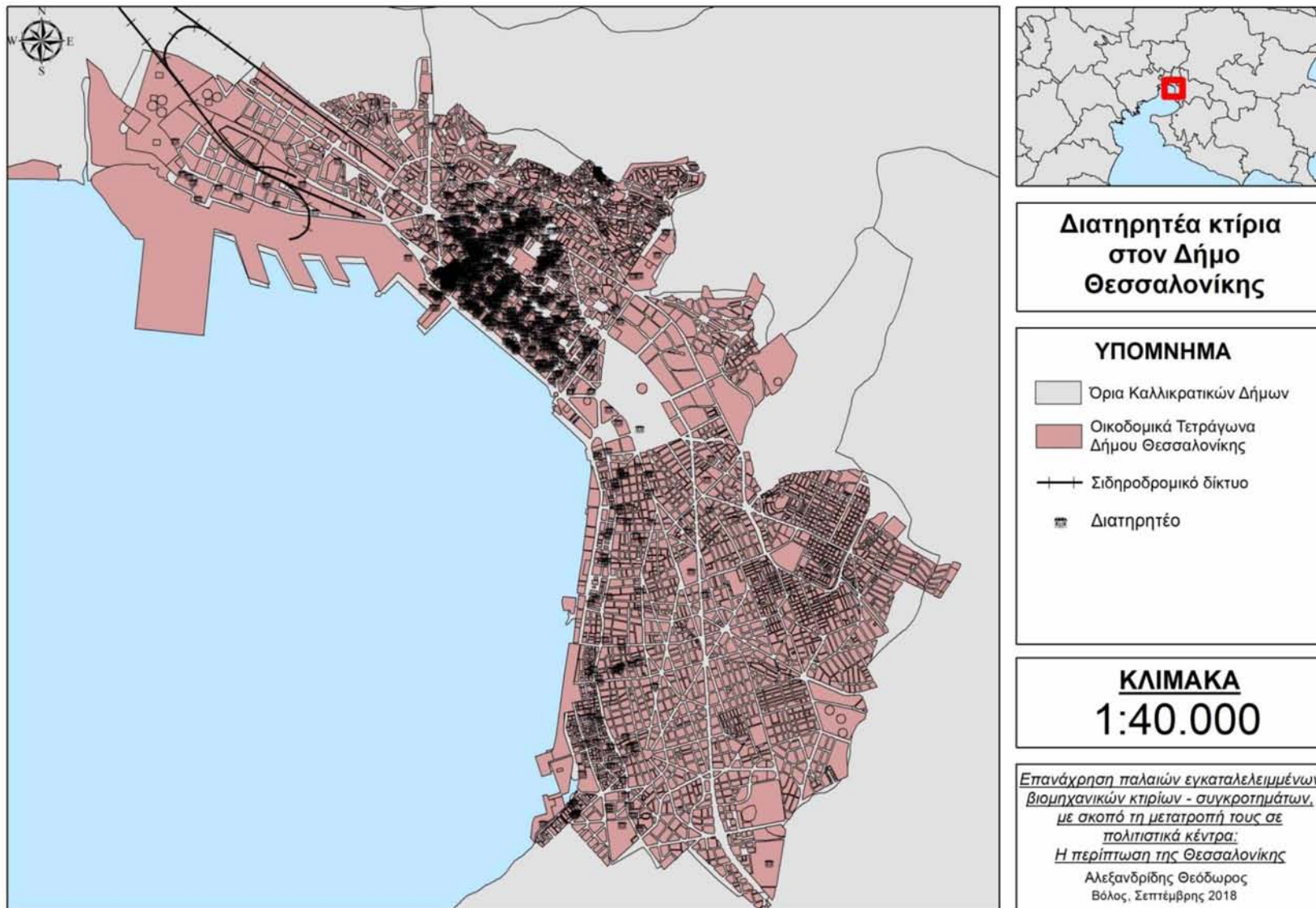
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια Καλλικρατικών Δήμων
- Οικοδομικά Τετράγωνα Δήμου Θεσσαλονίκης
- +— Σιδηροδρομικό δίκτυο
- Νεότερα Μνημεία

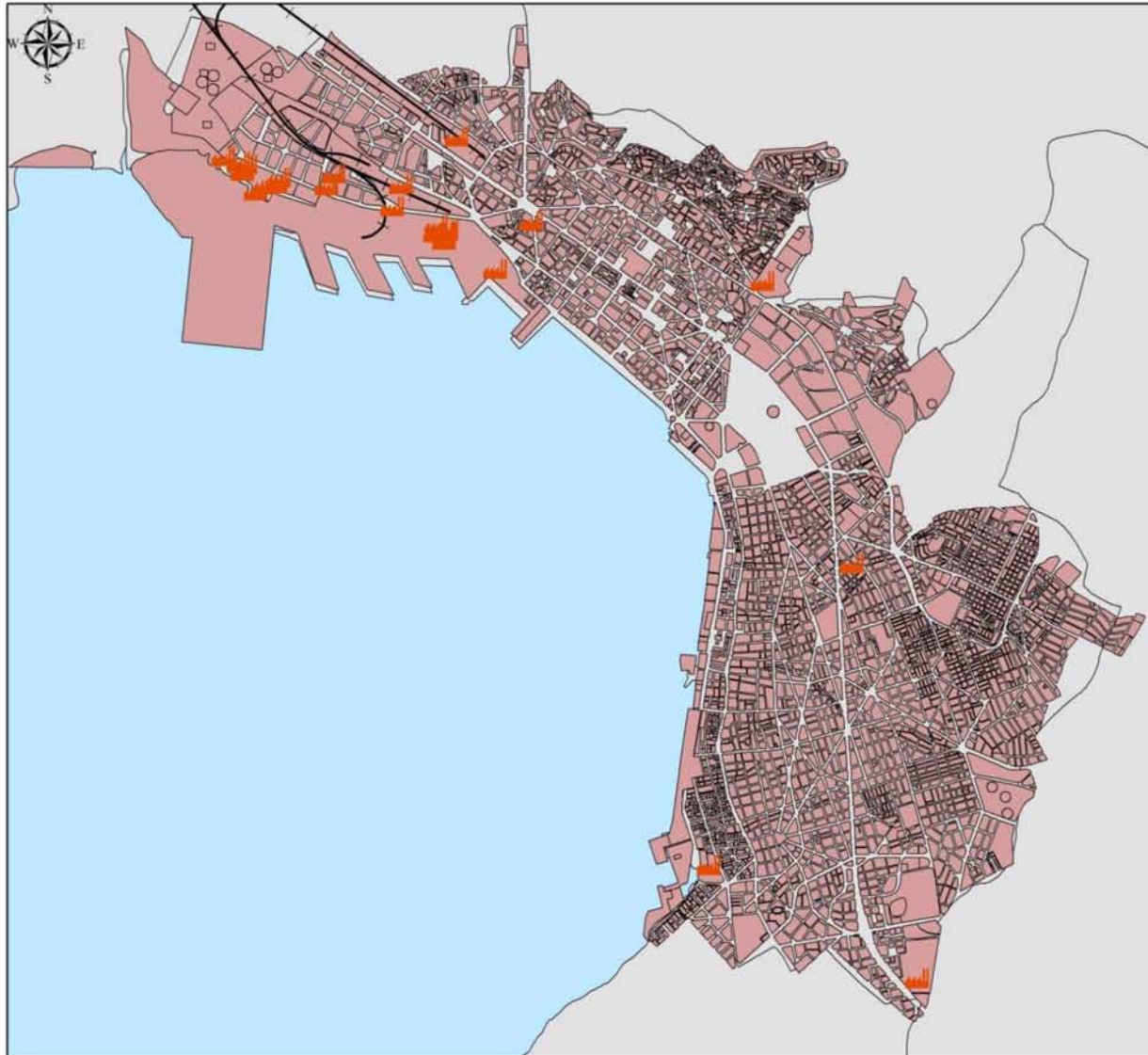
ΚΛΙΜΑΚΑ
1:40.000

*Επανάχρηση παλαιών εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων - συγκροτημάτων, με σκοπό τη μετατροπή τους σε πολιτιστικά κέντρα:
Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης*
Αλεξανδρίδης Θεόδωρος
Βόλος, Σεπτέμβρης 2018

Χάρτης Π5: Διατηρητέα κτίρια Δήμου Θεσσαλονίκης

Χάρτης Π6: Βιομηχανική κληρονομιά Δήμου Θεσσαλονίκης

**Διασωθέντα Βιομηχανικά
Κτίρια - Συγκροτήματα
στον
Δήμο Θεσσαλονίκης**

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια Καλλικρατικών Δήμων
- Οικοδομικά Τετράγωνα Δήμου Θεσσαλονίκης
- +— Σιδηροδρομικό δίκτυο
- 🏭 Παλιό Βιομηχανικό Κτίριο

ΚΛΙΜΑΚΑ
1:40.000

*Επανάχρηση παλαιών εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων - συγκροτημάτων, με σκοπό τη μετατροπή τους σε πολιτιστικά κέντρα:
Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης*
Αλεξανδρίδης Θεόδωρος
Βόλος, Σεπτέμβρης 2018

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

TICCIH, (2003), “Η χάρτα του Nizhny Tagil για τη Βιομηχανική Κληρονομιά”, στη *12^η Διεθνή Συνδιάσκεψη του TICCIH*. Nizhny Tagil, Russia, July, 2003. Διαθέσιμο στο <http://ticcih.gr/wp-content/uploads/2017/01/N.-TAGIL.pdf>, πρόσβαση 25/07/2018.

Tsagkarakis, K., & Katsikis, I. (2007). Industry as an Urban Cultural Heritage: In Quest of Contemporary Use. *Evolution Observatory – ev. EV Working Papers*, pp. 1-22.

Αγγελοπούλου, Δ., & Μπαρτζιώκας-Τσιόμπρας, Α. (2011). “*Thessaloniki West Challenge*”, *Αναζητώντας την Εξωστρέφεια της Πόλης: Σχέδιο Αστικής Αναγέννησης στην Περιοχή της Δυτικής Εισόδου*. Bachelor Thesis, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Αδαμάκης, Κ. (2009). *Τα βιομηχανικά κτίρια του Βόλου*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιά.

Γκέτσιος, Ι. (2018). *Αποκατάσταση του συγκροτήματος Εκκοκκιστηρίων Βάμβακος Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Λαμίας και επανάχρηση του ως πολυμορφικού πλέγματος πολιτιστικών και εμπορικών δραστηριοτήτων*. Master Thesis, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Γοσποδίνη, Α., & Μπεριάτος, Η. (2006). *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Δαγλίτση, Α. Α. (2013). *Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι Μνήμης ως Τόποι Πολιτισμού: Όταν το σήμερα σέβεται το χθες*. Bachelor Thesis, Ξάνθη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

- Δημητριάδης, Ε. Π., Κουσιδώνης, Χ. Θ., & Λαγόπουλος, Α. Φ. (2002). *Επανασχεδιασμός υποβαθμισμένων και κατεστραμμένων περιοχών της Ευρώπης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ιωαννίδου, Α. (1996). *Ρυθμιστικό Πλαίσιο Ανάπλασης της Περιοχής της Δυτικής Εισόδου του Δήμου Θεσσαλονίκης*. Bachelor Thesis, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Καλόγρη, Π., Μαργαρίτη, Φ., & Τσοκόπουλος, Β. (1986). *Η βιομηχανική αρχαιολογία στον ελληνικό χώρο: μια πρώτη προσέγγιση*, Αρχαιολογία και Τέχνες [διαδίκτυο] τεύχος 18, Φεβρουάριος, pp. 8-14. Διαθέσιμο στο <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/18-2.pdf>, πρόσβαση 31/07/2018.
- Κόνσολα, Ντ. (2006). *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κυρατζάκος, Α. (2014). *Δυτική Είσοδος και Τμήμα Λιμένα Θεσσαλονίκης: Προτάσεις Παρεμβάσεων μέσω Πολιτικής Μελέτης ΣΟΑΠ*. Bachelor Thesis, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Νταγκούμα, Π. (2017). *Επανάχρηση και Επένταξη Παλιών Βιομηχανικών Κτιρίων στην πόλη του Βόλου*. Bachelor Thesis, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Νταφλούκα, Π. (2013). *Διαχείριση Βιομηχανικής Κληρονομιάς: Αξιολόγηση Δύο Περιπτώσεων Επανάχρησης στο Βόλο: Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα – Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου*. Master Thesis, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Παπαδοπούλου, Γ. (n.d.). *Αξιοποίηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Διαθέσιμο στο <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/6.9.pdf>, πρόσβαση 21/08/2018.
- Πατρώνης, Β. (2015). *Ελληνική Οικονομική Ιστορία – Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Πεπονά, Γ. (2009) “Πολιτιστική κληρονομιά – Σκέψεις και προϋποθέσεις οικονομικής ανάπτυξης”, στο 2^ο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Πρακτικά*, Τόμος Ι, pp.103-111.

Σταθακόπουλος, Π., Λαγόπουλος, Α-Φ., κ.α. (2009). «Διερεύνηση Δυνατοτήτων για τη Βέλτιστη Πολεοδομική Ανάπτυξη και Αξιοποίησης Περιοχής Λαχανόκηπων». Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΑΠΘ.

Ξενόγλωσση

Binder, L. M. (2003). *Adaptive Reuse and Sustainable Design: A Holistic Approach for Abandoned Industrial Buildings*.

Cantell, S. F. (2005). *The Adaptive Reuse of Historic Industrial Buildings: regulation barriers, best practices and case studies*. Master Thesis, USA: Virginia Polytechnic Institute and State University.

Cizler, J. (2012). Urban regeneration effects on industrial heritage and local community – Case study: Leeds, UK. *Sociologija I Prostor*, 56, 223–236. <https://doi.org/10.5673/sip.50.2.5>

Colantonio, A., & Dixon, T. (2010). *Urban Regeneration & Social Sustainability*. <https://doi.org/10.1002/9781444329445>

Couch, C., Fraser, C., & Percy, S.(2003). *Urban regeneration in Europe*. Blackwell Science Ltd.

Goeldner, C. R., & Ritchie, J. B. (2006). *Tourism: principles, practices, philosophies*. John Wiley and Sons Inc.

Grimski, D., & Ferber, U. (2001). Urban brownfields in Europe. *Land Contamination and Reclamation*, 9(JANUARY 2001), 143–148. Διαθέσιμο στο: <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Urban+Brownfields+in+Europe#0>, πρόσβαση: 20/08/2018

- Horita, M., & Koizumi, H. (2009). *Innovations in Collaborative Urban Regeneration*. Springer.
- House of Commons (2004). “The Role of Historic Buildings in Urban Regeneration.” *Eleventh Report of Session 2003 – 04*.
- Jones, P., & Evans, J. (2008). *Urban regeneration in the UK: Theory and practice*. SAGE Publications Ltd.
- Klopotoski, M., & Zagroba, M. (2017). Post-industrial Objects and Buildings in the Structure of the Contemporary City. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 95(5), 0–10. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/95/5/052019>
- Loures, L. (2008). Industrial Heritage : the past in the future of the city 2 The Industrial Landscape, 4(8), 687–696.
- Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country - revisited*. Cambridge University Press.
- Mengüşoğlu, N., & Boyacıoğlu, E. (2013). Reuse of industrial built heritage for residential purposes in manchester (1). *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 30(1), 117–138. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2013.1.7>
- Perovic, S., & Kurtovic-Folic, N. (2012). Brownfield regeneration - imperative for sustainable urban development. *Gradevinar* 64, 5, 373–383.
- Plevoets, B., & Cleempoel, K. Van. (2012). Adaptive Reuse As a Strategy Towards Conservation of Cultural Heritage: a Literature Review. *Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture XII*, 118, 155–164. <https://doi.org/10.2495/STR110131>
- Richards, G. (1996). Production and consumption of European cultural tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261–283. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00063-1](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00063-1)

- Richards, G. (2005). *Cultural tourism in Europe*. ATLAS. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/277040145_Cultural_Tourism_in_Europe, πρόσβαση 08/08/2018.
- Richards, G. (2011). Tourism trends : Tourism , culture and cultural routes. Council of Europe Publishing, 60(November), 21–39. Διαθέσιμο στο: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/30424372/Tourism_trends_Greg_Richards.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1397323136&Signature=IJjEaa12RPINF8sJTxFpjtBPu1U=&response-content-disposition=inline, πρόσβαση: 01/08/2018
- Robertson, M., & Frew, E. (2008). *Events and festivals: current trends and issues*. Routledge
- Smith, C., (n.d.). The Adaptive Reuse of Industrial Buildings : Sustaining Urban Regeneration in America. Διαθέσιμο στο https://soa.utexas.edu/sites/default/disk/munich_papers/munich_papers/10_02_su_smith_christopher.pdf, πρόσβαση 02/08/2018.
- Snyder, G. H. (2005). *Sustainability Through Adaptive Reuse: The Conversion of Industrial Buildings*. Master Thesis, Cincinnati: University of Cincinnati.
- Tomlinson, J. (1991). *Cultural imperialism: A critical introduction*. A&C Black.
- UNESCO, (1972). “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, in *17th General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization meeting*. Paris, France, 17 October – 21 November, 1972, pp.1-16.
- Walljes, I., & Ball, R. (1997). Exploring the realities of the sustainable city through the use and reuse of vacant industrial buildings. *European Environment*, 7(6), 194–202. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0976\(199711\)7:6<194::AID-EET133>3.0.CO;2-L](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0976(199711)7:6<194::AID-EET133>3.0.CO;2-L)
- Wilson, C. A. (2010). ADAPTIVE REUSE of INDUSTRIAL BUILDINGS in TORONTO , ONTARIO Evaluating Criteria for Determining Building Selection, (January), 77.

- Xie, P. F. (2006). Developing industrial heritage tourism: A case study of the proposed jeep museum in Toledo, Ohio. *Tourism Management*, 27(6), 1321–1330. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.010>
- Yung, E. H. K., & Chan, E. H. W. (2012). Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage buildings: Towards the goals of sustainable, low carbon cities. *Habitat International*, 36(3), 352–361. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.11.001>

Νομικό Πλαίσιο

- Βασιλικό Διάταγμα, (1921): «Περί εγκρίσεως σχεδίου ρυμοτομίας τμήματος της πόλεως Θεσσαλονίκης», Αθήνα, (Β.Δ. 184/Α/30-09-1921).
- Ν. 3028/2002. «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», Αθήνα, (ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002).
- Ν. 4269/2014. «Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση – Βιώσιμη ανάπτυξη», Αθήνα, (ΦΕΚ 142/Α/28-26-2014).
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ), (1993): Αποφάσεις. «Έγκριση του γενικού πολεοδομικού σχεδίου (ΓΠΣ) του Δήμου Θεσσαλονίκης (Ν. Θεσσαλονίκης)», Αθήνα, (ΦΕΚ 420/Δ/27-04-1993).
- Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΚΑ), (2018): Π.Δ. υπ' αριθμ. 59. «Κατηγορίες και περιεχόμενο χρήσεων γης», Αθήνα, (ΦΕΚ 114/Α/29-06-2018).

Διαδίκτυο

ICAHM, <http://icahm.icomos.org/>

ICCROM, <https://www.iccrom.org/>

ICOMOS, <https://www.icomos.org/en/>

OWHC, <https://www.ovpm.org/>

Tate Modern, <https://www.tate.org.uk/visit/tate-modern>

TICCIH, <http://ticcih.org/sites/>

UNESCO, <https://en.unesco.org/>

WMF, <https://www.wmf.org/>

Εθνικό Τυπογραφείο, <http://www.et.gr/>

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), <http://www.statistics.gr/>

courses.arch.ntua.gr/fsr/128032/text.pdf

<http://galeriuspalace.culture.gr/tags/ernest-hebrard/>

<http://parallaximag.gr/parallax-view/photoblog/mia-volta-sto-fix>

<http://parallaximag.gr/thessaloniki/exi-ktiriakes-anaplastis-pou-allaxan-to-prosopo-tis-polis>

<http://parallaximag.gr/thessaloniki/neo-ktirio>

http://users.auth.gr/users/9/6/053269/public_html/LESSONS/ERGASTIRI/NEW_TECHNOLOGY/2.4.htm

http://www.block33.gr/#!/page_about

http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=216

<http://www.eyath.gr/swift.jsp?CMCCode=1002&extLang>

http://www.kpe-thess.gr/download/seminaria_ergastiria/yliko_seminariwn/Deligianni-Ti-einai-i-biomixaniki-klirotonomia-kai-giati-mas-afora..pdf

<http://www.mylos.gr/index.php/about/>

<http://www.technopolis-athens.com/web/guest/museum/history>

<http://www.technopolis-athens.com/web/guest/museum/home>

http://www.unesco.org/eri/cp/ListeMS_Indicators.asp

<http://www.unesco-hellas.gr/gr/default.htm>

<http://www.vmoc.gr/history.html>

http://www2.tate.org.uk/archivejourneys/historyhtml/bld_mod_architecture.htm

<http://www2.tate.org.uk/archivejourneys/historyhtml/timeline.htm>

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/makedonika/article/viewFile/5658/5397.pdf>

<https://en.wikiarquitectura.com/building/gasometer/>

https://europeforvisitors.com/switzaustria/articles/vienna_gasometer_town.htm

<https://historicengland.org.uk/advice/heritage-at-risk/industrial-heritage/how-are-we-classifying-industrial/peoples-views/>

<https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>

<https://thessaloniki.gr>

<https://thessaloniki.travel/el/>

<https://twistedifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

<https://vida-omada.blogspot.com/>

<https://whc.unesco.org/en/list/>

<https://www.atlasobscura.com/places/gasometer-town>

<https://www.citybranding.gr/2014/03/real-estate.html>

https://www.culture.gr/el/ministry/SitePages/laws_heritage.aspx

<https://www.labattoir.org/building.html>

<https://www.ntng.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=1>

<https://www.tate.org.uk/about-us/history-tate/history-tate-modern>

Εικόνες

<https://londontopia.net/site-news/featured/great-london-buildings-tate-modern/>

https://www.researchgate.net/figure/Abbildung-14-Struktur-des-Gasometers-Quelle-www.gasometerat_fig5_288807758

<https://www.lifo.gr/mag/features/3324>

<https://events.dentomedica.gr/venue/porto-palace-thessaloniki>

<http://www.eyath.gr/swift.jsp?CMCCode=1002&extLang>

<https://www.labattoir.org/building.html>

<https://www.amna.gr/photos/201706/w08-131601diatiritea.jpg>

<https://twistedstifter.com/2009/10/gasometers-of-vienna/>

http://thessalonikimesaapoeikones.blogspot.com/2013/04/blog-post_7.html

http://hellenichistory4you.blogspot.com/2013/09/blog-post_22.html

http://www.greekbeershop.gr/blog/wp-content/uploads/2013/11/fix_3.jpg

<http://www.teetkm.gr/wp-content/uploads/2016/03/1.jpg>

<http://www.beeroskopio.com/2018/01/fix-brewery-in-thessaloniki.html>

<http://www.thessmemory.gr/wp-content/uploads/2018/01/Mylos-prin.jpg>

<http://www.thessmemory.gr/wp-content/uploads/2018/01/mylos3-640x450.jpg>

https://vida-omada.blogspot.com/2018/02/blog-post_37.html